

časopis
za
kritiko
znanosti

SRBIJA I ALBANCI

PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1913. DO 1945. GODINE

KNJIGA DRUGA

časopis
za
kritiko
znanosti

**SRBIJA
I ALBANCI**

SRBIJA I ALBANCI

**PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1913. DO 1945. GODINE**

Prva izdaja
Časopis za kritiko znanosti
Ljubljana, maj 1989
27 (izredna številka)

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

949.711.8:1913/1945
337(497.11:499.8):1913/1945

SRBIJA I Albanci / glavni urednik Bojan Korsić
Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1989

Knj. 2 : Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. do 1945. godine

[1. izd.] - 1989

I. KORSIĆ, Bojan

časopis
kritiko
znanosti

ALIBRA
SRBIJA I

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

949.711.5"1913/1945"
327(497.11:496.5)"1913/1945"

SRBIJA i Albanci / [glavni urednik Bojan Korsika]. -
Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1989-

Knj. 2 : Pregled politike Srbije prema Albancima
od 1913. do 1945. godine. -
[1. izd.]. - 1989

1. KORSIKA, Bojan

Prva izdaja
Časopis za kritiko znanosti
Ljubljana, maj 1989
27 (izredna številka)

časopis
za
kritiku
znanosti

SRBIJA I ALBANCI

**PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1913. DO 1945. GODINE**

43
Dimitrije Bogdanović

47
Senžermenski ugovor o zaštiti manjina

49
Agrarna reforma i kolonizacija Kosova

51
Kolonizacija od 1918. do 1941. godine

57
Pismo iz Ipeka (Peč)l

60
Izveštaj ministra vojske i mornarice

62
Izveštaj načelnika okruga Kosovskog

KNJIGA DRUGA

Svi navedeni izvori u ovoj knjizi su srpski
i dostupni su svakom građaninu Beograda,
npr. članu Narodne ili Gradske biblioteke.

Časopis za kritiku znanosti

SRBILIA
I ALBANI
PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1913. DO 1945. GODINE

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

949.711.5"1913/1945"
327(497.11:496.5)"1913/1945"

SRBILIA I Albanci / [glavni urednik Bojan Kerstka], -
Ljubljana : Časopis za kritiku znanosti, 1989-

Knj. 2 : Pregled politike Srbije prema Albancima
od 1913. do 1945. godine. -
[1. izd.]. - 1989

I. KORSIKA, Bojan

KNJIGA DRUGA

Sadržaj

Od 1913. do 1918. godine

9
Gušenje pobuna, početak kolonizacije

13
Pacifikacija oružanom silom

Od 1918. do 1945. godine

17
Trupe iz Jugoslavije činile strahovite zločine

27
Rušenje vlade Fan Noliya, oružani upad
Jugoslavije u Albaniju

35
Borbe s kačacima na Kosovu 1924. godine

36
Azem Bejta

39
Miroslav Krleža

42
Dimitrije Bogdanović

47
Senžermenski ugovor o zaštiti manjina

49
Agrarna reforma i kolonizacija Kosova

51
Kolonizacija od 1918. do 1941. godine

57
Pismo iz Ipeka (Peći)

60
Izveštaj ministra vojske i mornarice

62
Izveštaj načelnika okruga Kosovskog

66
Srpska pravoslavna vera

67	Doprinosi Vase Čubrilovića	
71	Beogradska štampa tog vremena	
72	"Radničke novine" o "Politici"	8
75	Proglasi napredne omladine Kosova i Metohije	18
81	Josip Broz Tito	
82	Bujanska konferencija	17
84	Stav prema pitanju Kosova	27
90	Oružana pobuna na Kosovu jeseni 1944. godine	35
91	Rezolucija Oblasne narodne skupštine o prisajedinjenju Srbiji	38
93	Literatura	39
		43
		47
		49
		51
		57
		60
		63
		68

Od 1913. do 1918. godine

Na osnovu Londonskog ugovora od 30. maja 1913. godine Kosovo i deo Metohije sa Prizrenom pripalo je Kraljevini Srbiji, Peč, Dakovica i Istok Kraljevini Crnoj Gori.

Dva meseca kasnije, 29. jula, Konferencija ambasadora je utvrdila Ustav "nezavisne i neutralne" kneževine Albanije.

"Pripajanjem Kosova i Metohije Srbiji i Crnoj Gori ove oblasti su posle četiri i po stoleća, ponovno ušle u sastav srpskih država, čime za njih počinje novo razdoblje u društveno-ekonomskom, političkom i kulturnom životu".¹ Tako piše Radoštin Rajović u svojoj knjizi "Autonomija Kosova".

Iz njegovog daljeg, vrlo škrteg i uzdržanog, opisa tog "novog razdoblja" u životu Albanaca ipak može da se naštiti stvarni njihov "društveno-ekonomski, politički i čak "kulturni" život.

"Ulaskom ovih oblasti u sastav Srbije i Crne Gore prvi put su se Arbanasi - sada kao brojna etnička grupa - našli u sastavu slovenskih država, suprotno težnjama koje su ispoljavali u nacionalno-oslobodilačkom pokretu 1878-1912, za uspostavljanjem Velike Albanije" u kojoj bi se pored ostalih krajeva našli i Kosovo i Metohija. Dok su srpske i crnogorske trupe trijumfalno ulazile u oblasti Kosova i Metohiju, donoseći slobodu svojim sunarodnicima, veliki deo Arbanasa (naročito muslimana) smatrao se pogodnim, tačnije, nije se smatrao oslobodenim.²

Dimitrije Tucović i Kosta Novaković su opisali taj "triumfalni ulaz" srpske vojske u oblast Kosova i Metohije.

Posle njihovih opisa postupaka srpske vojske i vlasti u tim krajevima razumljiviji je i sledeći, oprezan i blag, opis situacije koji daje čitaocima Radoštin Rajović:

"Usled nezadovoljstva i otpora Arbanasa u oblastima Kosova i Metohije zbog ulaska u sastav srpske države, srpska vlada je 3-8 oktobra 1913. godine donela Uredbu o javnoj bezbednosti, kojom su bile predviđene stroge kazne za svaku vrstu otpora.

Zapravo, najteži i najsloženiji zadatak koji su vlasti Srbije i Crne Gore imale u ovim krajevima bio je položaj Arbanasa... i njihov odnos prema državama u čijem su se sastavu posle 1912. našli, pošto se veliki deo Arbanasa nije mirio sa pripajanjem ovih krajeva Srbiji i Crnoj Gori.

¹ Rajović Radoštin, "Autonomija Kosova", Beograd, 1968, str. 63.

² Isto, str. 4.

57	Doprinosi Vase Čubrilovića	13
71	Beogradska štampa tog vremena	18
73	"Radničke novine" o "Politici"	18
75	Proglasi napredne omladine Kosova i Metohije	21
81	Josip Broz Tito	21
82	Bujanska konferencija	22
84	Stav prema pitanju Kosova	22
86	Oružana pobuna na Kosovu jeseni 1944. godine	22
81	Rezolucija Oblasne narodne skupštine o prisajedinjenju Srbiji	26
88	Literatura	26

Gušenje pobuna, početak kolonizacije

Srbija je povlačenje svojih trupa iz Albanije završila 24. aprila 1913. godine, po naredjenju Konferencije ambasadora, koja je zapretila upotrebom sile.

Na osnovu Londonskog ugovora od 30. maja 1913. godine Kosovo i deo Metohije sa Prizrenom pripalo je Kraljevini Srbiji, Peć, Dakovica i Istok Kraljevini Crnoj Gori.

Dva meseca kasnije, 29. jula, Konferencija ambasadora je utvrdila Ustav "nezavisne i neutralne" kneževine Albanije.

"Pripajanjem Kosova i Metohije Srbiji i Crnoj Gori ove oblasti su, posle četiri i po stoleća, ponovno ušle u sastav srpskih država, čime za njih počinje novo razdoblje u društveno-ekonomskom, političkom i kulturnom životu".¹ Tako piše Radošin Rajović u svojoj knjizi "Autonomija Kosova".

Iz njegovog daljeg, vrlo škrto i uzdržanog, opisa tog "novog razdoblja" u životu Albanaca ipak može da se nasluti stvarni njihov "društveno-ekonomski, politički i" čak "Kulturni" (!) život:

"Ulaskom ovih oblasti u sastav Srbije i Crne Gore prvi put su se Arbanasi - sada kao brojna etnička grupa - našli u sastavu slovenskih država, suprotno težnjama koje su ispoljavali u nacionalno-oslobodilačkom pokretu 1878-1912, za uspostavljanjem 'Velike Albanije' u kojoj bi se pored ostalih krajeva našli i Kosovo i Metohija. Dok su srpske i crnogorske trupe triumfalno ulazile u oblasti Kosovo i Metohiju, donoseći slobodu svojim sunarodnicima, veliki deo Arbanasa (naročito muslimana) smatrao se pogodenim, tačnije, nije se smatrao oslobođenim."²

Dimitrije Tucović i Kosta Novaković su opisali taj "triumfalni ulaz" srpske vojske u oblast Kosova i Metohije.

Posle njihovih opisa postupaka srpske vojske i vlasti u tim krajevima razumljiviji je i sledeći, oprezan i blag, opis situacije koji daje čitaocima Radošin Rajović:

"Usled nezadovoljstva i otpora Arbanasa u oblastima Kosova i Metohije zbog ulaska u sastav srpske države, srpska vlada je još oktobra 1913. godine donela Uredbu o javnoj bezbednosti, kojom su bile predviđene stroge kazne za svaku vrstu otpora.

Zapravo, najteži i najsloženiji zadatak koji su vlasti Srbije i Crne Gore imale u ovim krajevima bio je položaj Arbanasa... i njihov odnos prema državama u čijem su se sastavu posle 1912. našli, pošto se veliki deo Arbanasa nije mirio sa pripajanjem ovih krajeva Srbiji i Crnoj Gori.

¹ Rajović Radošin, "Autonomija Kosova", Beograd, 1988, str. 63.

² Isto, str. 4.

S druge strane, srpska i crnogorska vlada su u ove oblasti slale činovnike koji su se okrutno ponašali i kojima je glavni cilj bio da se obogate. Vlasti su terorom ugušivale izražavanje nacionalnih osećanja, kao i negodovanja i otpore Arbanasa, pa su međunacionalni odnosi postajali sve zaoštreniji. Do naročito teške situacije došlo je 1913. kada su izbile masovne pobune Arbanasa pa je upotrebljeno nekoliko divizija da se te pobune uguše".³

Rajović se u ovom poslednjem, gde govori o "teroru", o "divizijama" koje "guše pobune" (znači u krvi) poziva na Vladimira Dedijera. (Istorija Jugoslavije, str. 348.) Međutim, akademik, predsednik Odbora Srpske akademije nauka koji se bavi proučavanjem genocida na teritoriji Jugoslavije u XX veku, ne stavlja na dnevni red taj genocid koji je srpska vojska vršila nad albanskim stanovništvom Kosova, a o čemu mu svedoče i srpski socijaldemokrati...

Srpske i crnogorske vlasti su odmah posle osvajanja i pripajanja Kosova i Metohije započele naseljavanje svog življa.

"U Crnoj Gori je donet Zakon o naseljavanju u novooslobođenim krajevima i u Metohiju su se odmah počele doseljivati porodice Crnogoraca. U cilju vršenja naseljavanja na Cetinju je obrazovan Glavni odbor za naseljavanje, koji je rešavao molbe... Naseljavanje je, međutim dočekano neprijateljski od strane starosedelaca-Arbanasa, jer su naseljenici dolazili na zemlju koja je pripadala agama i begovima koju su dojučerašnje čifčije-Albanasi već obrađivali i za koju su računali da će biti njihova, ili su pak dolazili na utrine i pašnjake koje su Arbanasi koristili. Naseljavanje, prema tome, nije moglo proći bez nasilnog pomeranja starosedalaca, otimanja i samovolje. To je stvorilo jaz između njih i doseljenika.

Srpska vlada je 20. februara 1914. donela Uredbu o naseljavanju južnih krajeva... Međutim, rad na naseljavanju nije znatnije odmakao usled izbijanja prvog svetskog rata, a 1915. je prestao svaki rad na tom pitanju.

Usled ratnih prilika i već stvorenih rdavih odnosa između starosedelaca i doseljenika, najveći deo doseljenika vratio se u krajeve odakle je i došao, sem autokolonista, tj. onih koji su sami kupovali zemlju i naseljavali se".⁴

O agrarnim, kao i o međunacionalnim, odnosima za vreme prvog svetskog rata na Kosovu govori i drugi jedan autor, Milovan Obradović:

"Krajem 1915. godine cela teritorija Kosova našla se pod okupacijom Austro-Ugarske... Narod je morao da daje razne dažbine za potrebe okupatorske vojske i vlasti. U ovim teškim danima mnogi ljudi, i Albanci i Srbi, ne mireći se s terorom, odlaze u šume, odakle se bore protiv okupatora. Ove bore narod je nazivao kačacima...

³ Isto.

⁴ Isto, str. 69.

Politička i lična nesigurnost za vreme austro-ugarske okupacije odražava se i na agrarne odnose. S okupacijom nastaje nesigurnost za imovinu i život kolonista koji su se naselili posle 1912. godine, bilo kao autokolonisti ili u režiji agrarnih organa. Na udaru su se našli prvo oni koji su se samovoljno ili uz pomoć policijskih organa naselili na napuštena i odmetnička imanja. Uz pomoć svojih prijatelja proteruju ih raniji vlasnici, koji se vraćaju. Bilo je i slučajeva ubistava nekoliko naseljenika u delu Kosova pod crnogorskom vlašću, prvenstveno onih koji su se zamerili albanskom domaćem stanovništvu. To je bila neka vrsta osвете za učinjene nepravde i nasilja. Ovi naseljenici se povlače u stari kraj ili gradove na Kosovu.

U povoljnijem položaju bili su autokolonisti - oni koji su došli do zemlje putem slobodne prodaje. Prema njima je domaće albansko stanovništvo imalo drugačiji stav - smatrani su kao legalni naseljenici koji i dalje imaju sva prava na kupljenu zemlju. Dobar deo ovih naseljenika, naročito u delu Kosova pod Srbijom, ostao je tokom celog rata na svojim imanjima. Ne samo što ih Albanci nisu uznemiravali nego su u dosta slučajeva pomagali jedni drugima da što lakše podnesu teškoće okupacije.

Za vreme austro-ugarske okupacije iseljavanje albanskog stanovništva u Tursku, zbog nesigurnosti imovine i života, nastavlja se, ma da su takvi slučajevi bili retki...

... Ovakvo stanje zadržalo se do stvaranja Kraljevine SHS decembra 1918. godine."⁵

Prvih dana decembra 1915. godine srpska vojska je počela da se povlači iz Srbije preko Albanije do Jadranskog mora, gde su bili saveznici. Međutim, i u takvoj situaciji, kada je ostala bez teritorije, Srbija je nastavila svoju dotadašnju politiku:

"Posle povlačenja iz Srbije, srpska vlada je i u izbeglištvu nastavila da se živo interesuje za stanje u Albaniji...

Ciljevi srpske vlade... bili su, pre svega, da obezbede vladavinu u zapadnoj Makedoniji, na Kosovu i Metohiji, kao oblastima koje su bile pretežno naseljene Arbanasima, kao i da zadobiju teritorije u severnoj Albaniji, kako bi se Srbija primakla Jadranskom moru".⁶

Karadorđevići, kralj Petar I i prestolonaslednik Aleksandar, kao i predsednik vlade (u izbeglištvu) Nikola Pašić ni sada nisu mogli da se odreknu svog megalomanskog sna o "srpskom" moru i osvajanju albanske teritorije.

"Valjda ni sa jednom zemljom, s interesima nijednog naroda nije se toliko bezočno trgovalo na mirovnim konferencijama posle prvog svetskog rata, kao što je to slučaj sa albanskim narodom".⁷

"Trgovina oko Albanije nastavljena je i tokom prvog svetskog rata..."

⁵ Obradović Milovan, "Agrarna reforma i kolonizacija Kosova 1918-1941, Priština 1981, str. 33.

⁶ Rajović Radošin, nav. delo, str. 62.

⁷ Dedijer Vladimir, Novi prilozi za biografiju J. B. Tita, tom 2, 1981, str. 889.

Po Londonskom ugovoru, 26. aprila 1915.... Italija je okupirala Valonu..., Francuska je okupirala Korču..., Grčka je stvorila vladu autonomnog Epira. Krajem 1918. srpske trupe okupirale su severne delove Albanije".⁸

Ali,

"Albanija je primljena u Društvo naroda u decembru 1920. godine. Jugoslovenske i grčke trupe nisu htele da evakušu Albaniju... ali su konačno morale da napuste Albaniju 1921. godine, kada je konferencija ambasadora u Londonu potvrdila granice Albanije iz 1913. godine".

Rajović u svome prikazu situacije na Kosovu u to vreme nastavlja:

"Kosovo i Metohija su u toku oktobra 1918. oslobodile od okupatorskih snaga jedinice 2. armije srpske vojske pod komandom vojvode Stepe Stepanovića, zajedno sa Jugoslovenskom divizionom i francuskim trupama. Ovi krajevi ušli su tada ponovo u sastav srpske države".

Ali, srpska vojska je još pre dolaska na Kosovo, samo nekoliko dana pre toga, vrlo strogo upozorila albansko stanovništvo na to, šta ga čeka:

"Nastupajući sa juga, srpske vojne vlasti su u proklamaciji-letku od 29. septembra 1918. godine podsetile Arbanase iz zapadne Makedonije, Kosova i Metohije na zlodela koja su počinili 1915. i pozvale ih da ustanu protiv Bugara, Nemaca i Austrijanaca, zatim da ne beže iz svojih domova i, ako se budu vladali kako im je preporučeno, "postaćemo opet dobri prijatelji". Ne dajući podatke o tome šta vojska ima u vidu, navodeći albanska "zlodela 1915.". Rajović nastavlja:

"Arbanasi iz ovih oblasti bili su i ovog puta protiv ponovnog uključivanja u srpsku odnosno jugoslovensku državu. Pružali su otpor na razne načine, a pre svega otvorenim suprotstavljanjem uspostavljanju srpskih vlasti, odnosno nepriznavanjem ovih vlasti, ubijanjem njihovih predstavnika, presretanjem i ubijanjem srpskih vojnika i oružanim pobunama".⁹

Autor navodi u fusnoti knjigu B. Hrabaka i D. Jankovića "Srbija 1918., str. 183" gde stoji:

"Organizovan otpor ponovnom uvođenju srpskih vlasti ispoljio se krajem oktobra i početkom novembra 1918. u srezu Vučitrnu, gde su pobunjene grupe Arbanasa, pod vodstvom Feriza Šabana i Fejzula Sarača, napale zgradu ("sudnicu") opštine Priluzje. Pobunjenici su napadali i pretresali srpska sela i otimali stoku. Oni su proglasili reku Sitnicu za granicu između Srbije i Albanije".

⁸ Rajović Radošić, nav. delo, str. 65.

⁹ Isto.

Pacifikacija oružanom silom

Krupne jedinice srpske vojske su od samog stupanja na teritoriju Kosova i Metohije gušile nezadovoljstvo stanovništva albanske narodnosti:

"Tokom oktobra 1918. jedinice jugoslovenske divizije posele su Kosovo i Metohiju i postavile svoje garnizone i vojne stanice koje su izvesno vreme vršile i neke funkcije civilnih vlasti. Ove jedinice su započele pacifikaciju ovih krajeva oružanom silom. U toku novembra i decembra stigla su i vojna pojačanja".¹⁰

Autor ovog dela - pravnik, sudija Vrhovnog suda - i posle skoro sedamdeset godina od tih akcija srpske vojske protiv pobunjenog stanovništva, koje Srbiju smatra za okupatora, upotrebljava ne jednom izraz "pacifikacija":

"... Jugoslovenske vlasti su, kombinacijom političkih i vojnopoličkih sredstava, sprovodile pacifikaciju Kosova i Metohije".¹¹

O razmerama tih akcija (i njihovim posledicama) može da se stvori slika i na osnovu sledećeg:

"Međutim, nije bilo lako ponovo uspostaviti vlast i razoružati i vratiti u mirnodopski život nemirno arbanaško stanovništvo, koje je u toku rata bilo prilično radikalizovano, dobro naoružano i uz to steklo iluzije o iskrenom prijateljstvu Austrijanaca, kao i o mogućnosti pridruživanja ovih krajeva albanskoj državi, pod uticajem zainteresovanih velesila".

Sredinom decembra 1918. pripreman je napad Malisora i drugih arbanskih plemena iz severne Metohije na Metohiju, sa ciljem da se uklone srpske vlasti. Naoružane grupe iz ovih plemena, koje su brojale ukupno oko 3000 ljudi, ne računajući pristalice u Metohiji, napale su jednu kolonu vojnika kod sela Junika (Dakovica).

U februaru 1919. u severnoj Albaniji je buknuo ustanak sa ciljem da se u Metohiji i na Kosovu, kao i u zapadnoj Makedoniji, izazovu neredi. Preko 3000 ljudi prodrlo je tada preko Dečana u Metohiju, a oko 600 ljudi preko Rugova ka Rožaju".¹²

I tako je "kontrarevolucija" albanskog stanovništva Kosova i Metohije, uperena protiv vojske i vlasti Kraljevine Srbije još 1912., 1913. i 1914. i njihove zavojevačke politike, kako ju je nazivao Dimitrije Tucović, preneti i nastavljena u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj su na čelu bili ista dinastija, iste vojne vlasti, isti političari, koji su takvu politiku Srbije sprovodili i pre 1918. godine...

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, str. 93.

¹² Isto, str. 66.

Po Londonu... Francuzi...
 Krišne jedinice...
 Kosova i Metohije...
 Ali:

"...jedine...
 Kosova i Metohije...
 zapadne...
 1911.

Autonom...
 sedamdeset godina...
 stanovništva...
 jednom...
 "...
 ličnih...
 O...
 Ali:

"Medutim...
 vladiti...
 u...
 "...

Stidom...
 arhanskih...
 ukone...
 "...

U...
 da...
 preko...
 a...
 "...

I...
 nije...
 "...

...
 "...

1) ...
 2) ...

Od 1918. do 1945. godine

"U Memorandumu Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Francuske bili su odbijeni zahtevi stare Jugoslavije za Severnom Albanijom".¹³

Tako je - daleke 1947. god. - pisao Vladimir Dedijer, Pa čak i ovo:

"Režim kralja Aleksandra krajem 1920. godine ubacio je svoje trupe u Albaniju da silom prigrabe njene severne delove. Najamničke trupe koje su nadirale iz Jugoslavije činile su strahovite zločine i samo u jednoj akciji spalile preko 90 albanskih sela".¹⁴

Ali, ni te "strahovite zločine" ni tih spaljenih "preko 90 albanskih sela" akademik Dedijer nije do danas kao istoričar obradio, a istorijska distanca za to je dovoljna već, niti je taj genocid stavio na dnevni red svog odbora pri Srpskoj akademiji nauka. A to je bio i klastični državni terorizam, jer su ti zločini izvršeni na teritoriji druge nezavisne države...

Pa ipak, svedočanstva o tome ostavili su oni isti, koji su i u Kraljevini Srbiji dizali glas u zaštitu albanskog stanovništva, teško optužujući vladu i vojsku za zločine.

Bile su to "Radničke novine" - do 26. juna 1920. godine organ Socijalističke radničke partije (komunista), a od 27. juna 1920. organ Komunističke partije Jugoslavije.

Članci u tim novinama razotkrivaju strašnu stvarnost na Kosovu i Albaniji u to vreme. Prenećemo neke od njih:

"Naša Irska"

11. jun 1920. godine

"... U Arnautluku prašte puške... Čitavi krajevi naseljeni Arnautima nalaze se u vrenju, koje liči na vrenje u Irskoj, koja traži otplenjenje od gospodarstva Engleske. To je naša Irska, naš vazal koji se buni, jer ne može više da trpi gospodarstvo i buni se na način koji je svojstven Balkanu... Naša vlada šalje nova pojačanja da umiruje svoje stanovništvo koje je nezadovoljno.

Srbija je posle Balkanskog rata stvorila od Mačedonije i Stare Srbije jednu oblast u kojoj su građani bili građani drugog ranga. Svojom pokvarenom politikom i besprimernim pritiskom usadila je u dušu

¹³ Dedijer Vladimir, Jugoslavija od Versaja do Partiz, Beograd 1947, str. 24.

¹⁴ Isto, str. 25.

¹⁵ Isto.

Od 1918.
do 1945. godine

Trupe iz Jugoslavije činile strahovite zločine

"Valjda ni s jednom zemljom, s interesima nijednog naroda nije se toliko bezočno trgovalo na mirovnim konferencijama posle prvog svetskog rata, kao što je to slučaj sa albanskim narodom".¹³

"U Memorandumu Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Francuske 'bili su odbijeni zahtevi stare Jugoslavije za Severnom Albanijom".¹⁴

Tako je - daleke 1947. god. - pisao Vladimir Dedijer. Pa čak i ovo:

"Režim kralja Aleksandra krajem 1920. godine ubacio je svoje trupe u Albaniju da silom prigrabe njene severne delove. Najamničke trupe koje su nadirale iz Jugoslavije činile su strahovite zločine i samo u jednoj akciji spalile preko 90 albanskih sela".¹⁵

Ali, ni te "strahovite zločine" ni tih spaljenih "preko 90 albanskih sela" akademik Dedijer nije do danas kao istoričar obradio, a istorijska distanca za to je dovoljna već, niti je taj genocid stavio na dnevni red svog odbora pri Srpskoj akademiji nauka. A to je bio i klasični državni terorizam, jer su ti zločini izvršeni na teritoriji druge nezavisne države...

Pa ipak, svedočanstva o tome ostavili su oni isti, koji su i u Kraljevini Srbiji dizali glas u zaštitu albanskog stanovništva, teško optužujući vladu i vojsku za zločine.

Bile su to "*Radničke novine*" - do 26. juna 1920. godine organ Socijalističke radničke partije (komunista), a od 27. juna 1920. organ Komunističke partije Jugoslavije.

Članci u tim novinama razotkrivaju strašnu stvarnost na Kosovu i Albaniji u to vreme. Prenećemo neke od njih:

"Naša Irska"

11. jun 1920. godine

"... U Arnautluku prašte puške... Čitavi krajevi naseljeni Arnautima nalaze se u vrenju, koje liči na vrenje u Irskoj, koja traži ocepjenje od gospodarstva Engleske. To je naša Irska, naš vazal koji se buni, jer ne može više da trpi gospodarstvo i buni se na način koji je svojstven Balkanu... Naša vlada šalje nova pojačanja da *umiruje svoje stanovništvo koje je nezadovoljno*.

Srbija je posle Balkanskog rata stvorila od Mačedonije i Stare Srbije jednu oblast u kojoj su građani bili građani drugog ranga. Svojom pokvarenom politikom i besprimernim pritiskom usadila je u dušu

¹³ Dedijer Vladimir, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Beograd 1947, str. 24.

¹⁴ Isto, str. 25.

¹⁵ Isto.

svih stanovnika silnu težnju za slobodom i ravnopravnošću, mržnju na vlasti i režim - želju za što većom samostalnošću, autonomijom. Ponavljanim gresima, činjenim iz dana u dan, vlasnička Srbija je ogorčavala tamošnje stanovništvo.

Ono što je započela Srbija produžila je Jugoslavija. Arnauti ostali su i dalje građani drugog reda, nad kojima su vlasti izvršivale svoje čefove, pored pljačke na koju su, izgleda, smatrale da imaju neko neosporno pravo, osveštano prošlošću i policijskim tradicijama. Kao što je... Srbija za jedan ili dva zločina jurišala na čitava sela i pallla domove i raseljavala stanovnike da kazni i zaplaši, tako je produžila i Jugoslavija. Građanska prava, istrage, sudski postupci, suđenje nisu postojali za ove krajeve. Postojao je žandarmski ili vojnički kuršum, *kratki postupak, teror*: da zaplaši i zavede red. Rezultat takve vladavine bio je rasulo, nered, odmetanje od vlasti i borba sa vlastima sa oružjem u ruci. Sasvim razumljivo, potpuno neminovna posledica gde vlasti ne daju zaštite, gde vlasti ne primenjuju zakone, već uteruju strah. Neminovna posledica za krajeve koji su na pušci živeli, neminovna posledica u jednoj zemlji u kojoj je država prema jednima majka (ne baš najbolja), a prema drugima maćeha.

Karakteristična je jedna žalba koju je u demokratskom poslaničkom klubu, na jednoj sednici, izneo jedan arnautski poslanik iz prizrenskog okruga. Taj Arnautin daleko je od toga da predstavlja onu arnautsku sirotinju, jer je sam imućan, ali zbog toga je njegova žalba, upravo optužba da je 'nameštena' komunistička, 'boljševistička' - kako se to rado čini.

- 'Lepo braćo - rekao je otprilike on - vi kažete da je Jugoslavija naša majka. Ama ja ne bih tako rekao. Tamo dole popališe čitava sela, poubijaše masu ljudi. Kažu: krivi su. Zašto se ne posla jedna anketa da utvrdi jesu li svi krivi i koji su krivi? Jer nisu krive žene i deca i porodice, nisu krive kuće i imanja, nisu krivi svi koji su pobijeni i oterani sa ognjišta. Ako ima krivih, pa neka se kazne, a ne kažnjavati sve iz reda, i one koji nisu krivi. Ne, ne, Jugoslavija je za nas maćeha, a ne majka'.

Doista, kapitalistička i militaristička Jugoslavija pokazala se kao rdava maćeha prema svima nesrpskim elementima ne samo dole, već i u svim novoosvojenim oblastima".

Govoreći o mentalitetu, koji vlasti stvaraju, "Radničke novine" ukazuju da je "mentalitet kod naših prostih vojnika, stvaran u Maćedoniji i Staroj Srbiji, bledeo, čim su ti vojnici dolazili u bliži dodir sa siromašnim Arnautima... Nije retko čuti od svih takvih naših... vojnika: Arnauti su u suštini krasan narod, samo siromašan i nesrećan, neprosvećen... Zašto ih naši tako gone i mrže?

I u tome je veći zločin od svih ostalih koji naši vlasnici čine: što zavađaju narode koji su sastavni deo Jugoslavije, što potstiču mržnju, truju dušu prostoga sveta, što svoje zločine hoće da prebace na narodne mase da ih one nose. Ali, taj najveći zločin naših vlasnika mi komunisti nećemo dopustiti, i zato, iznoseći otvoreno

nedela upozoravamo arnautsko i ostalo potišteno stanovništvo drugih narodnosti da ne padnu u zabludu i da za nedela naših kapitalista i imperijalista i reakcionara osuđuju ceo jugoslovenski radni narod, koji pati kao i oni i koji se bori za slobodu i ravnopravnost kao i oni. A uz to sve potištene narodnosti treba da budu svesne da do slobode neće doći drukše do u borbi, udruženim snagama radnog naroda svih narodnosti u Jugoslaviji protiv udruženih kapitalista svih narodnosti u Jugoslaviji...

... Arnautski siromašni narod je naš brat... Njegova žilava i neustrašiva borba za slobodu nama imponuje (i uliva nam punu veru da ćemo imati dobrog druga u borbi). Mi ćemo pratiti nasilja naših vlasti i nepošteditno otkrivati prave uzroke zlu, kao što smo to ovog puta učinili... Mesto mržnje među narodnostima i bespravlja jednih, mi proklamujemo ljubav radnih i siromašnih masa i potpunost jednakost svih".

Kako istinito i aktuelno, nažalost, zvuče ove reči vernih sledbenika neumrlog vode srpskih socijaldemokrata Dimitrija Tucovića! Ko je autor ovog članka? Nema potpisa. Kosta Novaković je preživeo prvi svetski rat i odlučno nastavio borbu svojih palih drugova. Da nije on ovo pisao?... Istorija čuti...

"Još o užasima u Metohiji"

25. jul 1920. godine

"... Znači da je u ovoj zemlji buržoazija sistematski krila da se izmučeni narod dizao protiv divljačkog režima jugoslovenske čizme i policije i da su te pobune ugušivane tako varvarski i tako krvavo da se građanima ove zemlje ni grob ne zna! Eto slike ovog varvarskog režima, eto kako se u ovoj zemlji vlada. Izazove se strašnom pljačkom i nasiljem narod na pobunu, a kada se pobuni - onda se mitraljezima 'zavodi red'.

... A kada se posle pobuna i nasilja napune gore hajducima, jer danas slobode i snošljivog života u Metohiji i Staroj Srbiji još jedino ima u gori, kada Azim Bejta iz Drenice koji je bio odmetnik pod austrijskom okupacijom... ode u goru i kada se sa njim uputi još više hiljada, onda demokratski ministar Ljuba Davidović pada na jednu 'demokratsku i kulturnu' ideju. Pada na ideju srednjevekovnih krvoloka da žene, decu i rodbinu odmetnika uzima na odgovor. Danas u 'oslobodenoj' Jugoslaviji vlasnici ubijaju žene i decu za krivice njihovih očeva i muževa!

Protiv ovakvog varvarskog upravljanja naše buržoazije, koja se hvasta svojom 'oslobodilačkom i kulturnom' ulogom mi dižemo najenergičniji protest".

"Upad" Arnauta

29. jul 1920. godine

"Jugoslovenska vlada s vremena na vreme voli da javnost uzbudi glasovima o arnautskim upadima, prepadima i napadima na našoj

granici. Sada se opet, po njenim informacijama, dogodio jedan takav napad. I kao što je na svaki 'napad' odgovor 'odbrana', to su već 'naredene potrebne mere za proterivanje neprijatelja'.

... Od kako smo došli do zajedničke granice sa takozvanom nezavisnom Abanijom, ti su upadi postali *prava životna potreba naše balkanske politike*. U tom pravcu naša diplomacija, koju predstavljaju najgluplji tipovi naše poluinteligencije, stvarala je prava čuda. Kad god je situacija zahtevala, imali smo, kao poručeni, arnautski upad. I naivni ljudi odista su mislili da tu Arnauti napadaju iz besa i ne sanjajući da su ti napadi poručeni, bar u većini slučajeva, od same naše diplomacije.

Kada bi se otvorila i objavila poverljiva arhiva Ministarstva spoljnih poslova, široke mase naše bi strahovite dokaze o toj strani poslova naše tajne diplomacije, u kojima je g. Stojan Protić bio glavni inspirator i prvi intrigant, a desna ruka su mu bili okružni načelnici na granici Albanije, u prvom redu Jovan Ćirković, koji je na mestu okružnog načelnika mnogo manje vršio dužnost svoga zvanja, već ulogu diplomate, specijaliste za insceniranje arnautskih upada. On je vrbovao 'prijatelje srpskog naroda' u Albaniji, kojima je dužnost bila da skupljaju i organizuju razbojničke bande... Takve bande, spremljene i naoružane našim državnim novcem, dobijale su od naše diplomacije, osim te materijalne potpore, i sve instrukcije za svoju delatnost. Jedan od glavnih njihovih zadataka bili su s vremena na vreme potrebni napadi na naše granice, radi pravdanja 'nužne odbrane' koja je tim napadima sledovala, ili čak okupacije pojedinih oblasti ili cele severne Albanije".

"Pred novim pokoljima" - Naša vlada sprema osvajačku ekspediciju u Albaniju

19. avgust 1920. godine

"Pre kratkog vremena mi smo povodom tendencioznih vesti naše vlade o arnautskim napadima na našu granicu digli jedan komad zavese... sa te odvratne igre koja silom inscenira sukobe s Arnautima, da bi stvorila razloge za naše netraženo mešanje u unutrašnje stvari arnautskog naroda. Zvanični i polu zvanični organi čitali su, poraženi istinitošću našeg otkrića.

No, uprkos tome, *naša vlada ipak se odlučila na osvajanje Albanije*.

Vlada pušta kroz listove fabrikovane telegrame o arnautskim napadima; vojsci na arnautskoj granici govori se o tome u zvaničnom naredenju kako će *budući napad Arnauta biti u istim srazmerama kao napad od 1913. godine!* To diplomate unapred znaju, ali to ne znači ništa drugo, nego samo jedno: *naša vlada učiniće sve da... ponovo preko teritorije i preko krvi Arnauta izade na albansku morsku obalu*.

... Podgradac na južnoj obali Ohridskog jezera bio je i pre a i sada prvi cilj naših osvajača, a krajnji cilj je *osvajanje severne Albanije do Škumbe*.

Presbitero je izdao zvanično obaveštenje o sednici ministarskog save-
ta, na kojoj je raspravljana situacija stvorena poslednjim arnaut-
skim napadima na našu granicu. Donete su odluke o nizu mera za
proterivanje arnautskih upadača i osiguranja naše granične teri-
torije".

Posle ovoga list donosi pismo jednog komunista sa tog područja:

"U celoj Arbaniji je vrenje. Arbanasi ne trpe gospodare i osećajući se sposobni da sami budu gospodari u svojoj kući, traže samostalnost Arbanije... Ne obazirući se na težnje arbanskog naroda za slobodom i autonomijom, pokušavaju naši merodavni krugovi da sprovedu svoju imperijalističku politiku kroz Arbaniju pomoću vojske i polici-
je. U mestima, okupiranim od naših trupa, policijske su vlasti siledžije koje sprovode svoju samovolju pomoću žandarmerijskih ba-
joneta, kundaka, bombi i t.d. A kada su u ovome nemoćni da sami posao svrše, traže pomoć vojske, koja im izlazi u susret.

Jedan primer:

Koncem maja, a da bi i nokte lirama pozlatio, pošto je već sa zu-
bima svršio, prohtelo se načelniku sreza ljumskog g. Dajiću da obavesti svog ministra kako u njegovom srezu ima toliko kačaka, koji su se od 'bela leba' u goru odmetnuli, da bi bilo potrebno pred-
uzeti 'vojničku kaznenu ekspediciju' protiv njih. Izašlo mu se na susret. I otpočela je 'akcija' koja je brojno predstavljala: 2 bataljona pešadije sa potrebnim brojem mašinskih pušaka, 8 mitraljeza, 4 brdska topa i jednom četom žandarmerije. Preplašeni arnautski ži-
valj, čim je za ovo saznao, napustio je domove i pobegao u stene da se spase.

'Pobedonosna ekspedicija' posle sedmodnevne 'akcije', *rušeći do-
move, pljačkajući stoku i paleći sela na čelu sa pukovnikom Kata-
nićem i sreskim načelnikom Dajićem, vratila se natrag sa preko 2000 opljačkanih ovaca, koza, krava i volova iz napuštenih i siromašnih arnautskih sela.* Od 'zlikovaca' je uhvaćen samo jedan odža u džamiji sela Kalisa i vezan stražarno sproveden za Prizren!

Posle izvesnog broja dana Arnauti su se počeli vraćati svojim opustošenim kućama. Svakodnevno dolaze načelniku sreza i mole ga da im stoku povрати. Koliko može ovaj maroder 'izlazi im na su-
sret', *prema broju podnetih lira*, a za šta on 'nije nadležan' upućuje ih drugom maroderu - načelniku okruga prizrenskog g. Todoroviću. Eto primera, jednog od hiljadu, radi čega Arbanija vri. Kao posledica takve politike dolazi revanš Arbanasa, o kome već cela javnost zna. Zbog toga naše posade često napadaju. Arnauti i žrtve koje otuda proističu jesu posledice pljačkaško-imperijalističke politike koja se kroz Arbaniju sprovodi. Radi toga *posade i služe kao kaz-
neni zavodi za nas komuniste.* Mi ih većim delom i sačinjavamo i svaki drugi vojnik-obaveznik upućen je k njima na 'dvomesečnu vežbu' pod armijskim Pov. D. Br. 171. A svi rezervni oficiri tih posada komunisti su, a i niži aktivni oficiri tretiraju se kao takvi.

Da bi bilo svakome jasno sa kolikom se hladnokrvnošću bacaju u

smrt ove posade, odnosno naši drugovi, dovoljno je što ću vam naglasiti da na *frontu od preko 100 km ima svega oko 500 boraca ili 5 boraca na 1 km!* Ti ljudi imaju da odbiju napad 'bez objašnjenja'. Vlada svojom imperijalističkom politikom *namerno ide na izazivanje pobune u Arbaniji.*

Ovakvom svojom politikom želi buržoazija jednim udarom dvoje postići: prvo, uništiti sve naše drugove, koji su tamo na 'dvomesečnoj vežbi' i, drugo, pretstaviti narodu opasnost od Arnauta, što će im poslužiti kao razlog za osvajanje Arbanije kao i 1913. godine". I sledi potpis - Jedan "obaveznik".

"Radničke novine"

28. avgusta 1920. godine

apeluju:

"Ne dirajte u albanski narod i u njegove životne interese. Sklapajte sa njim prijateljstvo - i tada neće biti nemira na granici Albanije. Ali ne zaboravite da morate iskupiti mnogo nevino prolivene krvi Arnauta!".

"Bezumlje bez kraja"

1. septembar 1920. godine

List u ovom članku saopštava da poznati šovinista, pobornik zavojevačke politike, Krsta Cicvarić u svom listu "piše iz krupnih slova o 'pokolju Srba na Kosovu', gde 'Arnauti kolju Srbe kao u najgorim vremenima turske tiranije. Nijedan Srbin ne sme izaći u polje da radi. Bilo je sela gde je za jedan dan poginulo oko 20 Srba. Ako ovako potraje, na Kosovu, potsetimo, neće više biti ni jednog Srbina".

Tako piše čuveni po velikosrpsstvu Cicvarić. A "Radničke novine" daju svoj komentar:

"Mi smo o krvavoj anarhiji u tim krajevima pisali i naši čitaoci znaju zašto je narod u tim krajevima, bez razlike vere i narodnosti, na hiljade uzeo oružje i otišao u goru. Ipak, ova istorija Krstina izgleda običan, vrlo glup račun (a uz to i jedno sjajno priznanje današnjem režimu u kome seljaci ne smeju da izlaze na rad na svoja polja). U toj 'čisto srpskoj' zemlji!

Uzbuden ovakvim očajnim stanjem, Krsta Cicvarić... piše ovu čudovišnu rečenicu: 'Po našem mišljenju *nema drugog izlaza nego raseljavanje i istrebljivanje muslimana.* Ako državna vlast nije u stanju da im doskoči, mora se dopustiti da se organizuju srpske čete'.

Bezumlje ide u beskonačnost i niko više u ovoj zemlji nema stida, nego kao poslednji ljudožder propoveda istrebljivanje čitavog jednog dela stanovništva iz verske i nacionalne mržnje. Niko se ne pita ko nagna te ljude u odmetnike, niko neće da vidi da treba poklati naše policajce i činovnike, koji su krivi svoj toj nevinoj krvi, koja se tamo

lije od 'oslobodenja', nego propovedaju nova klanja, nova krvo-prolića".

"Srpska invazija u Albaniju"

4. septembar 1920. godine

Engleski list "Spektator" objavio je sledeće pismo Obreja Her Berta.

"Na dan 14. avgusta predstavnik albanske vlade u Parizu g. Konjica poslao je ovaj telegram g. Lojdu Džordžu:

'Uprkos uveravanjima koja je albanska vlada uvek davala jugoslovenskoj vladi o svojoj želji da živi u miru sa Jugoslavijom, srpska vojska na dan 14. avgusta iznenada je upala na albansku teritoriju u pravcu Skadra i Debra. Napadač prodire u unutrašnjost zemlje, bombardujući varoši i sela, rušeći sve na što naiđe i terorizirajući populaciju. Sudeći po sistematskom istrebljenju Arnauta u krajevima koje je Srbija anektirala i poznatim snagama i artiljeriji u akciji, očevidno je da je ova invazija unapred smišljena i cilj joj je uništenje albanske države i istrebljenje naše rase. Albanski narod u samrtnoj opasnosti apeluje na pravdu i vladu Njegovog Britanskog Veličanstva da stane na put toj bezdušnoj agresiji i da ga spase od katastrofe".

"Spektator" dodaje: "Opasnost je često najveća kada se ne vidi i ne poznaje i do sada samo malo je nešto bilo objavljeno o novom ratu koji je Srbija otpočela na Balkanu. Ubistvo nadvojvode Ferdinanda uplelo je celu Evropu u rat, i zato je od velike važnosti objaviti sadanje događaje na Balkanu.

... Tek što su Talijani napustili Valonu, srpska armija napala je Albaniju sa severa i zapada... Jedan pogled na kartu dovoljan je da pokaže da se napredovanje srpske vojske vrši po jednom planu... Ovo je jedan koncentrovan napad jedne dobro naoružane zemlje na jednog rdavo naoružanog i neofanzivnog suseda. Izgleda da srpska vlada ima malo moći i da je vojna uprava na svoju ruku ušla u rat za osvajanje.

Na ambasadorskoj konferenciji 1913. godine Albanija je bila priznata kao jedna evropska država i zato je nemoguće za Antantu da stoji i da mirno gleda pokolje na svojim vratima. Zbog svetosti ugovora, za neutralnost Belgije i slobodu Srbije rat je bio vođen. Srbi su bili hrabar saveznik za vreme rata i kao takvi mogu apelovati na oprostaj za pogreške, ali titula saveznika Velike Britanije ne nosi sa sobom pravo na vršenje zločina".

Interesantno, a i indikativno, je da engleski list ne govori o jugoslovenskoj, nego o srpskoj vojsci...

"Složno po Arnautima"

3. septembar 1920. godine

"Jedan od najtvrdih i najočiglednijih dokaza imperijalističke politike jugoslovenske vlade prema Albaniji, dokaz koji najbolje pokazuje da

su prave njene namere čisto osvajačke, jeste činjenica da naporedo sa ofanzivom naše vojske u Albaniji ide i ofanziva grčke vojske. Sada se ponavlja samo ono što je bilo 1915. godine kada je naša vlada inscenirala napad Arnauta na našu granicu i kada su opet naše trupe krenule u osvajanje Albanije uporedo s grčkim trupama. Vlade u Beogradu i Atini ostaju verne svojim mladim osvajačkim tradicijama deobe Albanije...

Ovaj gadan fakt najbolje demaskira svu tartifsku prevrtljivost... Vesnića, koji se pred parlamentom zaklinjao da je naša vlada od uvek bila prijatelj Arbanasa i da su oni krivi što odnosi sa njima nisu prijateljski. Žrtva sa ubicom ne može se sprijateljiti".

"Pismo s fronta - Šta se radi po Albaniji"

16. septembar 1920. godine

Položaj - Piškopeja: 1. septembar

"U svom nastupanju naša vojska... počinila je što do danas niko ni pomislio nije, a kamo li da je uradio. 27, 28 i 29 avgusta naši su zauzeli sela i kako se koje zauzme odmah bude opljačkano i upaljeno da sve izgori, a stanovništvo ostane na ulici i po ovim gudurama bez grane i bez hleba.

Za paljenje i rušenje sela kombinovano je jedno naročito odeljenje. Kada je ovih dana dolazio jedan general iz III armijske oblasti i upitao ko pali sela, pukovnik Ješa Mihailović odgovorio je da Arnauti pri odstupanju pale, a to je jedna masna laž. (Ovo bi trebalo da pročita urednik 'Tribune' koji je masnim slovima objavio kako se na frontu dižu gusti dimovi zapaljenih sela i kako te paljevine vrše Arnauti, jer je to njihov 'znak za povlačenje'. Prim. Ur.)" - Jedan vojnik.

"Naši Arnauti"

17. septembar 1920. godine

"Sada je srpska vojska 'oslobodila' Piškopeju. Sela su sva zapaljena i s ove i s one strane Drima. Slika je strašno jezovita. Žene, deca, sve se to izjuri napolje i onda se zapali kuća i sve u kući, a žene i deca ostaju bez hrane u polju, goli, gladni, bos. Pljačka se vrši u najvećem stepenu za račun oficira... Gradanstvo Debra je bez ikakve zaštite.

Po celom srezu pljačku vrše žandarmi i opštine, čime se koristi i vojna intendatura, načelnik i mnoge 'visoke ličnosti', kojima se sva pljačka donosi. Anarhija je najdivljačnija!

Druže, iznesite ovo na javnost, jer je grešno da sve ostane tajna... Stanovništvo ove oblasti smatraju naši vlasnici kao kolonijalni narod Jugoslavije". Jedan drug.

"Albanska kasapnica"

18. septembar 1920. godine

"Još pre tri meseca mi smo prvi objavili da se sprema kaznena ekspedicija u Albaniju. Nismo se prevarili. Izveštaji, koji nam otuda stižu, potvrđuju sva naša tvrđenja. Samo što se kaznena ekspedicija sada pretvorila u okupacionu ekspediciju. Niko, pa ni Presbiro ni sva žuta štampa ne mogu nas uveriti da su ovu ekspediciju izazvali Arnauti. Ova ekspedicija je odavno, dugo i sa planom pripremana... Nikad Arnauti nisu prelazili našu granicu, već su naši militarci i agenti srpske vlade bili na albanskom zemljištu.

... Albanska vlada je više puta pokušavala i molila srpsku vladu da povuče svoje trupe na granicu, koja je određena Londonskim ugovorom... Ilijas Pašu je molio predstavnike srpske spoljne politike da evakušu albansku teritoriju, uveravajući ih da albanska vlada nema rdavih namera prema susedima. Vlada Kraljevstva SHS, naprotiv, tražila je zgodan momenat da prosto okupira Albaniju i zajezi svoj mladi imperijalizam. Da bi stvorila presedan za okupaciju, bili su joj potrebni sukobi s Arnautima. *Za izazivanje sukoba našla je pomagače u plaćenim Arnautima i svojim agentima i čitovnicima*".

"Ko su Arnauti?"

6. oktobar 1920. godine

"... Odmah smo preduzeli napad, ne štedeći *nikoga i ništa*. Zarobljenike smo odmah ubijali, stoku odvodili, sela palili redom, a na mnogo mesta ni žene ni deca nisu štedena. Oni su begali ispred nas, vodeći (većina od njih) i porodice, rasturajući se po šumama, dok smo mi zapalili i ostavili da *sagore do zemlje oko 90 sela*".

"Radničke novine" nastavljaju:

"Eto, to su reči jednog oficira, potvrđene takode od drugog poštenog oficira, ljudi koji su sve ovo svojim očima videli i nama iskreno saopštili.

Ovo najbolje pokazuje da arbanski narod nije imao nameru da pljačka, kako je sva štampa... pokušala da predstavi, skrivajući zločinački akt vlade. Arbanski narod, u težnji za svojom nezavisnošću i nacionalnošću... ustao je na oružje i napao nas.

... Jugoslovenskom narodu nije potrebna više ratna klanica, a najmanje arbanaška zemlja i imovina Arbanasa. Arbanasima nije potrebno zavojevati Jugoslaviju, ali im je nužno imati punu samostalnost u političkom i nacionalnom pogledu. Našem i njihovom narodu potreban je mir i sloboda".

"Pomor na granici Albanije"

9. oktobar 1920. godine

"Drugovi nam saopštavaju da su naše trupe ušle do u sredinu Albanije, do samih Oroša. Prema tome su tačna naša tvrđenja o

Rušenje vlade Fan Nolija, oružani upad Jugoslavije u Albaniju

U svojoj pomenutoj brošuri Vladimir Dedijer navodi i sledeće o nastavljanju agresivne politike velikosrpske buržoazije prema nezavisnoj Albaniji:

"Velike sile i njihovi eksponenti na Balkanu stalno su se uplitali u unutrašnji život Albanije. Neobično aktivnu ulogu u tim mračnim poslovima imali su i predstavnici tadašnje Jugoslavije. Kada je 1924. godine u Albaniji svrgnuta s vlasti krajnje feudalna vlada Ahmeda Zogua, vlastodršci u Beogradu prihvatili su ovog feudalca, naoružali ga i uz pomoć Vrangelovih belogardista ponovo ga ubacili u Albaniju. Tako je srušen krajem decembra liberalniji režim Fan Nolija i na vlast došao Ahmed Zogu, 'jugoslovenski čovek'.

Tadašnja jugoslovenska vlada bila je utrošila na finansiranje Ahmeda Zogua 105 miliona dinara preko dispozicionog fonda Ministarstva spoljnih poslova. Tadašnji politički krugovi u Beogradu govorili su da je samo polovina fonda išla Ahmedu Zoguu, a druga polovina tadašnjem ministru spoljnih poslova Momčilu Ninčiću".¹⁶

Albanski "crveni episkop" Fan Noli

Fan (Teofan) Noli, koga gore spominje Dedijer, autor je istorijske studije "Derd Kastrinoti Skenderbeg" (1947), rodoljubivih i lirskih pesama, drame "Izraelci i Filistejci", knjige "Betoven i Francuska revolucija" (1947) i dr. Prevodio je na albanski jezik dela Šekspira, Servantesa, Longfeloa, Omara Hajama i dr.

Zbog njegovih liberalnih antifeudalnih ideja zvali su ga i "crveni episkop".¹⁷

Kao predsednik nove vlade izdao je pred pad Tirane polovinom juna 1924. sledeću proklamaciju albanskom narodu:

"Reakcionarni i feudalni begovi, koji su vekovima služili turskom gospodstvu, posle poslednjih nasilnih izbora u Albaniji nametnuli su narodu albansku konstituantu, davši joj servilnu većinu. Tom većinom hteli su da i dalje održe svoje srednjevekovne privilegije i da nametnu ogolelom narodu još gore ropstvo, a u isto vreme da iskorištavaju državu u interesu svoje klase.

Liberalna i demokratska opozicija konstituante uzalud je protestovala protiv bezakonja i korupcije današnje vlade. Reakcionari su na to odgovorili ubistvom liberalnog poslanika Avni Rustema.

Dani reakcionarne vlade su izbrojani. Njene najamničke trupe tučene su svuda.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Opća enciklopedija, Jugosl. leks. zavoda, Zagreb 1980. Boljšaja sovjetska enciklopedija, Moskva, 1974.

Glavni cilj ovog našeg pokreta jeste: razoružanje nenarodnih snaga, vaspostavljanje reda i poštovanje zakona: obezbeđenje ustavne slobode; oslobodenje naroda od vekovnog feudalnog ropstva; kazna krivaca za ubistva dvaju američana i Avni Rustema. Pokret je čisto unutrašnjeg karaktera i ne cilja na izmenu spoljne politike, koja se sastoji u održavanju prijateljskih odnosa sa svima susednim državama.

Uspeh će značiti kao važan korak političke emancipacije, kao i ekonomske i socijalne emancipacije arbanaškog naroda.

Mi smo uvereni da će štampa kulturnog sveta pomoći nas moralno u ovom našem kulturnom delu".¹⁸

Beogradska štampa pratila je zabrinuto borbe u Albaniji, otvoreno stajući na stranu Zogua. U članku "Tirana je zauzeta" novine "Pravda" (11. jun 1924) mračno predviđaju:

"Ahmet beg je izgleda izgubio sve nade na uspešan otpor, te će se možda u najkraćem roku povući na našu teritoriju. Ovim svršetkom sudbonosnih događaja u Arbaniji naša država je neobično mnogo izgubila. To će se ljuto osvetiti svima nama".

Nižu se vesti, koje prate borbu:

"Odredi Ahmet bega sukobili se sa četama Bajrama Cura".¹⁹

"Ahmet Zogu se bori sa Bajramom Curom".²⁰

"Ahmed beg Zogu sa svojim ljudima pokušava da se probije prema našoj granici u pravcu Debra".²¹

"Gradanski rat u Albaniji. Borbe vladinih trupa sa Bajram Curom... U odredu Bajrama Cura nalazi se nekoliko stotina kačaka sa Kosova i Metohije".²²

I na kraju:

"Ahmed Zogu prebegao na našu teritoriju".²³

Fan Noli je odmah uputio telegram predsedniku vlade Kraljevine SHS Nikoli Pašiću:

"Ispunjavam jednu od svojih prvih dužnosti, izveštavajući Vašu Ekselenciju da mi je visoki regentski savet, tumač demokratskih težnji albanskog naroda, poverio sastav jedne liberalne vlade. Primajući se te dužnosti, čiji će cilj biti da Albaniji da modernu i demokratsku upravu, slobodan sam da računam na srdačno prijateljstvo Kraljevine SHS. Sa velikim zadovoljstvom uveravam Vašu Ekselenciju da

¹⁸ "Vreme", Beograd, 13. jun 1924.

¹⁹ "Pravda", Beograd, 14, 15, 16. jun 1924.

²⁰ "Vreme", Beograd, 14, 15, 16. jun 1924.

²¹ "Pravda", Beograd, 13. jun 1924.

²² "Vreme", 6. jun 1924.

²³ Isto, 21. jun 1924.

će albanska vlada i od sada, kao i u prošlosti, voditi prijateljsku politiku prema svima silama i da će održavati dobre susedske odnose...".²⁴

Beogradska štampa se, ipak, nada da će se sreća okrenuti u korist feudalaca i Zogua:

"Pred novim neredima u Albaniji. Vlada Fan Nolja odlučila je da sprovede agrarnu reformu u celoj zemlji i da oduzme zemlju od begova u srednjoj Arbaniji".²⁵

"Albanska vlada namerava da sprovede agrarnu reformu, deleći u prvom redu zemlju veleposednika muslimana. Vođe muslimana su izjavili da će se oružjem odupreti".²⁶

S pažnjom i simpatijom pratio je tu borbu *Stjepan Radić*, o čemu je ostavio belešku Božidar Magovac:

"Škripetari su teško podnosili Zogovu vladu. Digao se na noge i kosovski Arnaut Bajram Cur, koga je naš Stjepan Radić hvalio kao 'neustrašivog branitelja albanske nezavisnosti od svačije pohlepe'".²⁷

A Ahmed Zogu u hotelu "Bristol" u Beogradu prima novinare i daje izjave "da je neobično zadovoljan sa gostoprimstvom, koje mu je učinjeno od strane naše vlade u Beogradu". Između ostalog je rekao: "Ja sam to i očekivao od komšija, koji su uvek bili prijatelji moje države". U stabilnost Fan Nolijske vlade ne veruje iz "ekonomsko-finansijskih razloga...", a sa druge strane i zbog toga što je vlada sastavljena iz više grupa".²⁸

Drugim beogradskim novinama daje opširnije svoje viđenje događaja u Albaniji:

"Uzroci revolucije leže u nezadovoljstvu nekoliko oficira kojima su se, naravno, pridružili izvesni delovi opozicije". Na pitanje da li veruje "u skoro vaspostavljanje jedne nezavisne Albanije", on uvereno priči:

"Nema sumnje da ja to želim i verujem da će se to skoro dogoditi, jer bi takva samostalna Albanija najbolje zadovoljila želje albanskog naroda za mir na Balkanu".²⁹

I decembra te iste, 1924., godine oružanom intervencijom Jugoslavije uništen je pokušaj uspostavljanja demokratskog režima u Albaniji i rušenje feudalnog sistema. Ahmed Zogu se vratio i uskoro se proglasio za kralja. A Jugoslavija je opet, kao i Srbija ranije, odigrala još jednu mračnu ulogu u nesrećnoj istoriji Albanije.

Beogradska "Pravda" je to priželjkivala već 29. juna te godine, kad je u članku "Fan Noli i Kosovski komitet" mračno upozoravala:

²⁴ Isto.

²⁵ "Pravda", 2. jul 1924.

²⁶ Isto, 4. jul 1924.

²⁷ Magovac Božidar, O Albancima i o Albaniji, Zagreb, 1941, s. 28.

²⁸ "Pravda", 30. jun 1924.

²⁹ "Vreme", 30. jun 1924.

"... Današnji režim u Albaniji nosi novu politiku i on ima jednu specialnu ideologiju.

Svima dobro je poznata ta ideologija; svima nama dobro su poznate fantastične namere i sulude i nemoguće aspiracije Kosovaca. Sulude su i nemoguće aspiracije Kosovskog komiteta, jer on smatra da je Prizren arbanski i jer on gleda preko njega čak do Skoplja. Sa takvom ideologijom Kosovski komitet je uvećavao svoje pristalice, u koliko mu oni nisu prilazili radi pljačke i otmice, i sa takvom ideologijom on je išao u borbu protiv vlade Ahmed bega...

Sa takvom ideologijom, najzad, i Kosovski komitet i svi današnji vlastodršci u Albaniji pobedili su svoje protivnike i postigli svoj cilj.

Prvi njihov cilj, kako što to uvek biva, bio je dolazak na vlast. Iza toga nižu se ostali. Oni su međutim protiv naše države, oni su protiv naših interesa. I stoga, ako vlada g. Fan Nolja povede politiku Kosovaca... ona će odmah doći u sukob sa nama".

Dedijer se i 1981. vraća na ulogu Jugoslavije u ponovnom uspostavljanju feudalnog sistema u Albaniji. Citirajući Tucovića o borbi evropskih zemalja za uticaj u Albaniji, on kaže:

"... Tucovićeva ocena, data 1914. godine, pokazala se potpuno tačnom u daljem životu mlade albanske države. Od svih imperijalističkih zemalja, neposredno zainteresovanih za Albaniju u periodu između dva svetska rata, najjača se pokazala Italija. Ona je potpuno istisla uticaj velikosrpske buržoazije, iza čijih su se leđa nazarali i interesi francuskog kapitala. Kada je 1924. godine u Albaniji svrgnuta s vlasti krajnje feudalna vlada Ahmeda Zogua, vlastodršci u Beogradu prihvatili su ovog feudalca, naoružali ga i ubacili ga uz pomoć Vrangelovih belogardjaca u Albaniju, potrošivši za ovu avanturu 105 miliona dinara. Tako je krajem decembra 1924. srušen liberalni režim Fana Nolja i na vlast je došao Ahmed Zogu, 'jugoslovenski čovek'".³⁰

Na zasedanju skupštine *Društva naroda u Ženevi* 1924. g. *Fan Noli* je predvodio albansku delegaciju. S njim je razgovarao jedan beogradski novinar. Napominjući u početku da je Fan Noli 1920-1921. predsedovao albanskoj delegaciji u Ženevi i da je 1922. bio ministar inostranih poslova, novinar upoznaje čitaoce sa intervju-jom koji je dobio. Fan Noli kaže:

"Sa naše strane mi želimo odnose dobrog susedstva sa Kraljevinom SHS, jer nam je potreban mir da koncentrišemo svu pažnju na organizaciju zemlje i razvijanje ekonomskih bogatstava. Što se mene tiče, ja ne vidim nikakav razlog, zbog kojeg naše dve zemlje ne bi mogle da žive u miru. Mi imamo zajedničkih interesa, imamo i krvne srodnosti. Ima mnogo ilirske i albanske krvi kod vas, kao što ima slovenske krvi u našim venama. U ostalom, nema čistih rasa.

- Što se tiče Kosoviota (tako g. Noli naziva članove Kosovskog

³⁰ *Dedijer Vladimir*, *Novi prilozi za biografiju J. B. Tita*, tom 2, 1981., str. 891.

Komiteta) vlada je preduzela mere da oni ostanu mirni... Jedna mala zemlja kao naša, slaba i siromašna, ne može sebi da dozvoli luksuz iredentizma. Ako vi želite da Kosovioti ne budu uzrok trvenja i mržnje između dveju zemalja, i vi dobro postupajte prema albanskim manjinama u Kraljevini.

- Pitanje granica od 1913. godine truje naše odnose... Mi nismo zadovoljni apsurdnom granicom, koju su nam dale velike sile. Izgubili smo mnogo teritorija, i suviše teritorija koje su većinom naseljene Albancima. Da govorimo samo o predelu Dakova (Dakovice), vi znate da ste ga dobili blagodareći vašem istorijskom manastiru Dečanima, uprkos činjenici da je celo stanovništvo albansko, izuzev trideset porodica u samoj varoši. Drugi predeli Kosova koje ste dobili imaju 85 do 95 od sto albanskog stanovništva. Ali, mi smo se pomirili sa tim, iako znamo da smo ostavili više Albanaca, nego što ih ima u našim granicama. Tim pre vi, koji ste 16 puta mnogobrojniji, a najmanje 50 puta bogatiji, treba da se pomirite sa time, ako Sveti Naum i Vemaš pripadnu nama odlukama velikih sila.

- Mi bismo bili vrlo srećni da uspostavimo trgovinske odnose sa Kraljevinom SHS. To je više u našem interesu, nego u vašem, jer kao što znate, naši planinci sa istoka i severoistoka odsećeni su granicom od svojih prirodnih tržišta Struge, Debra, Prizrena, Dakovice i Peći. Jedan planinac iz naše kosovske prefekture sada, od kako je granica zatvorena, mora da putuje 4 dana do Skadra, da kupi soli i kukuruza.

- Balkanska federacija je ideal na čijem ostvarenju bi trebali svi da radimo. To bi dozvolilo svima balkanskim državama da smanje vojske i da upotrebe ušteden novac za ekonomsko podizanje. Moglo bi se početi jednim sastankom predsednika vlada balkanskih zemalja, na kome bi se otklonili svi nesporazumi i spremio teren za prijateljski sporazum, za entente cordiale... Kao što znate, rat je luksuz, nemoguć čak i velikim zemljama, a za male balkanske države to je propast. Apsolutno je dakle potrebno da se sporazumemo i da saradujemo, za mir i napredak balkanskih zemalja.

- Unutrašnja situacija pre revolucije bila je ova. Begovi, koji su bili i veleposjednici i feudalni gospodari iz Srednjeg Veka u njihovim srezovima, uspeali su da se dočepaju vlasti i da ovladaju Ustavotvornom skupštinom, sastavljenom od njihovih pristalica i poslušnika. Oni su pokušali da pomoću te servilne Skupštine učvrste privilegije i dominaciju njihove klase u Albaniji. Sve je to oborila revolucija. Begovi su oterani iz zemlje, a sadašnja vlada, da bi sa tim svršila jednom za svagda, razdeliće njihove zemlje seljacima. To je početak politike, ekonomske i socijalne emancipacije Albanije. Ustavotvorna skupština je razjurenjena dva dana posle ulaska revolucionarne vojske u Tiranu i neće biti više sazivana. Za sada mi vladamo bez parlamenta, što ima mnogo dobrih strana. Na primer: za tri pune godine parlamentarnih života pokušavali smo da uravnotežimo budžet, smanjujući preterani broj činovnika i njihove plate u zlatnim fran-

cima, ekstravagantne za jednu malu zemlju kao naša. Parlament nije izglasao uštede. Za četiri nedelje bez parlamenta mi smo to uradili i nadamo se da sa drugim radikalnim uštedama uravnotežimo budžet do kraja godine... Agrarna reforma biće izvedena uredbom pre saziva parlamenta, kao i druge reforme. Čim budemo završili apsolutno potrebne reforme da bi se od Albanije načinila moderna država, raspisaćemo izbore i sazvaćemo novu Skupštinu, ali nikako pre.

To može dugo da traje - dodao je Fan Noli i iskreno se nasmejava".³¹

O stavu srpskih političara i javnosti u to vreme prema naprednom albanskom pokretu govori i naslov, koji je novinar provladinih novina dao ovom intervjuu - "Jedan sat sa albanskim Musolinijem".

Miroslav Krleža je i ove događaje pratio s velikom pažnjom i simpatijama prema albanskom demokratskom pokretu, pri čemu pokazuje i vanredno poznavanje činjenica iz tog perioda albanske istorije i albansko-jugoslovenskih odnosa.

U članku "*Mbretova pustolovina*"³² on piše prvo o Esad-paši, apsolutnom gospodararu Albanije, saradniku Antante, koga je 1915. godine ubio u Parizu jedan mlad Albanac, revolucionar, a zatim o daljim događajima:

"Esad-paša zavladao je nad rajom... i pod krvavim utjecajem svet-skog rata napredovanje je albanskog kaosa uslijedilo u tako visokoj mjeri i tako brzom tempu, da kad je Avni Rustem ustrijelio Esad-pašu usred Pariza, on je svijesno pucao po tom turskom generalu kao po feudalnom paši i tiraninu jedne čitave zemlje.

Poslije smrti Esad-paše zavladao je Albanijom otvoreno naoružano stanje (nalik na ustaničko taborovanje), dok se nakon dugih i jalovih krvavih borba s Talijanima i Grcima nije sastala mjeseca januara ove godine (1924) konstituanta, sa zadatkom da dađe Albaniji ustav. Odmah po sastanku konstituante bilo je bjelodano, da voda reakcionarnih feudalaca i begova Ahmed-beg Zogu neće imati feudalne većine i da su izbori, unatoč njegovu teroru i prevlasti i unatoč vrlo malenoj svijesti nižih slojeva, donijeli pobjedu raje nad feudalnim reakcionarnim elementima. Od sveukupna sto i četiri glasa konstituante raspolagao je Ahmed-beg Zogu samo sa dvadeset i šest glasova svoje stranke (populisti), sa četrnaest begova i šest grekomana iz Argirokastra. Da bi očuvao feudalnu vlast po svaku cijenu, Ahmed-beg predao je čast ministra predsjednika svom budućem tastu Šešket-beju Vrlasiju od Elbasana i ta feudalnobegovska koalicija je postala razlogom atentata na Ahmed-beg Zogua. Kada je u tiranskom parlamentu sedamnaestogodišnji dak Bekir Volter odapeo svoj revolver protiv eksministra predsjednika Ahmed-bega Zogua (za koga se pozitivno znalo da vlada pomoću svoje elba-

³¹ "Vreme", Beograd, 13. septembar 1924.

³² Krleža Miroslav, Deset krvavih godina, Sloboda, Beograd, 1977., str. 395-405.

sanske lutke Šefket-beja), taj je mladić vikao: Smrt begovima! Dolje feudalizam!

Atentat nije uspio: Ahmed-beg Zogu ostao je lako ranjen. Kako je Bekir Volter bio član jedne organizirane grupe intelektualaca sa predsjednikom Avnijem Rustemom (narodnim junakom, koji je oslobodio zemlju Esad-pašine tiranije), dao je Ahmed-beg Zogu ustrijeliti Avnija Rustema nasred trga u Tirani. Smrt Avnija Rustema bila je jasan znak, da feudalci i begovi bez krvi neće odstupiti sa vlasti i tako je sprovod Avnija Rustema bio signal za revoluciju. Trideset opozicionalnih zastupnika raje i demokratskih tendencija, što su se sabrali u Valoni kod ukopa Avnija Rustema, zaključili su da se neće više vratiti u Tiranu; zaklevši se sa sakupljenim predstavnicima seljaka na osvetu, pozvali su ultimatumom tiransku vladu da odstupi i da tako spriječi suvišno prolivanje krvi. Pukovnik Gurakuki zaputio se iz Valone u Skadar, preuzeo vlast nad tamošnjom posadom i započeo s organizacijom ustanka u severnoj Albaniji. Tako je planula revolucija... Kada je vojska prešla na stranu ustanika, ušli su ovi pobedonosno u Tiranu, desetoga juna ove godine...

Kavaljer Ahmed-beg Zogu prebjegao je... u Beograd i, pod direktnim utjecajem bivšeg ministra predsjednika, beogradska štampa prikazuje danas političku borbu begova i raje u Albaniji kao borbu talijanskog utjecaja protiv utjecaja srpskog... Ali da ovaj poslednji ustanak skipetarske raje ima izraziti protufeudalni karakter i da se danas Beograd, preko svojih kobnih figura, postavio u paralelu s feudalnim težnjama gospode Begova, i to je jasno kao dan.

I tako prisustvujemo danas prizoru punom temeljnog protuslovlja, da industrijalna i imperijalistička Italija podupire skipetarsku raju, a Beograd, centar balkanske seljačke zemlje, u svome talasu reakcionarnog ludila, stavlja se na stranu skipetarskih begova. Beograd danas promatra balkanski problem u onom istom klišeju u kome je svojevremeno Bresnic fon Sidačof promatrao problem jugoslaven-ski: narod bez historije, bez književnosti, bez predaje nema prava na opstanak. Divide et impera! Kao što su za gospodina Bresnica fon Sidačof Srbi bili jedna niža rasa, koju treba sapeti obručima blokade i izolacije da propadnu i da se zaguše u svojoj svinjetini i svojim šljivama, pa da onda pukne pred austrijskim šinama slobodan put na Solun i Bagdad, tako su za današnju gospodu beogradske fon Bresnice Arnauti isto tako jedna niža rasa, koju treba sapeti obručem blokade i feudalnog ropstva da propadnu i da se pokolju u svojim planinama u krvnoj osveti. U primorju treba podržavati feudalni sistem Ahmed-bega Zogua, da spriječi da se gorštaci ne primaknu moru i ne civiliziraju, a onda, na našoj južnoj granici, potraže li normalan odušak, treba ih pobiti mitraljezima, a mi ćemo imati slobodan izlaz za Skadar i na more!

Danas treba financirati gospodina Ahmed-bega Zogua, tog begovskog pustolova, treba ga naoružati..., treba toj gospodi iz hotela 'Bristola' staviti novac na dispoziciju, koji je nama u tu svrhu stavljen isti tako na dispoziciju, jer se zato i zove: dispozicioni fond.

Treba tog našeg protežeza Ahmed-bega lansirati,³³ treba mu dozvoliti da se s ruskim bjelogardejcima organizira na našem terenu, da upadne u Albaniju, da pokolje i povješa u Albaniji sve što tamo, u toj bijednoj zemlji, predstavlja Evropu, da osvoji Drač i Tiranu i da sebi pod alejom vješala stavi na glavu arnautsku krunu kao predstavnik albanskog suvereniteta...

Danas, više no ikada, treba na Balkan gledati integralno. Više no ikada danas treba vjerovati u balkansko jedinstvo za spas duša naših i onih nevinih žrtava, koje dnevno ginu po gudurama i planinama balkanskim. Treba postavljati konstruktivne teze, da se sve uzdužne i poprečne doline balkanske povežu šinama, jer gdje odzvanja zvižduk parostroja, tamo umire krvna osveta i nepismenost trne.

... Ne sa mitraljezima i vješalima, nego s knjigama".

³³ Dopuna teksta objavljena je 1940. godine.

Borbe s kačacima na Kosovu 1924. godine

Od 1918. jugoslovenske vlasti su vodile surovu borbu sa odmetnutim Albancima - kačacima, a naročito se taj teror pojačao ponovo 1924. godine, kada je istovremeno s borbom demokratskih snaga u Albaniji za svrgavanje feudalizma vojska i policija Kraljevine SHS nemilosrdno uništavala sela, pobunjenike, njihove žene i decu.

Čak i iz izveštaja velikosrpski nastrojene štampe može da se dobije predstava o tim borbama i o zverstvima koja su činjena.

"Vreme"

14, 15, 16 jun 1924. godine

"Ogorčene borbe sa kačacima vođene su u srezovima dreničkom i gračaničkom".

"Kačaci su, izgleda okuraženi poredama pobunjenika u Albaniji, učestali poslednjih dana sa napadima i pljačkama na Kosovu".

21. jun 1924. godine

"Vredi istaći uspeh žandarmerije na Kosovu, koja je za poslednjih mesec dana ubila i uhvatila preko dvadeset kačaka, dok su sami imali svega tri do četiri žrtve".

"Pravda"

12. mart 1924. godine

"Kačaci Bajrama Cura na pomolu". "Onomad je bilo nekoliko većih sukoba na arbanskoj granici između naše žandarmerije i kačaka. U borbama palo je mnogo kačaka, dok su od žandarma poginula trojica. Ovi prvi napadi kačaka smatraju se kao početak akcije Bajrama Cure".

22. jun 1924. godine

"Borbe sa kačacima"

"Po broju kačaka, koji su u njoj učestvovali, po žestini i dužini koliko je vođena, to je bila jedna od najvećih borbi, koja je uopšte vođena sa kačacima.

Srezovi vučitirski, kosovsko-mitrovački i dalje pećski su legla kačaka i njihove akcije. Ti su srezovi dali najviše odmetnika".

List zatim navodi da je protiv kačaka bio upućen "odred od 20 žandarma", pa nastavlja:

"Žandarmima su dali u pomoć oko 30-40 Crnogoraca, naseljenika iz Jezera, srez vučitirski. Borba je trajala od 11 do 2 časa...

Izgleda da je to bio neki sastanak kačaka; možda u vezi sa događajima u Albaniji, jer kačaci nemaju običaj da se skupljaju u veće čete".

Azem Bejta

"Vreme"

16. jul 1924. godine

"*Velike borbe sa kačacima - Pogibija Azema Bejta sa 300 kačaka*"

"Vojska sa artiljerijom uništila je glavno kačačko гнездо"

"U osmočasovnoj borbi poginulo je 12 naših vojnika i 300 kačaka"

"...Borba je imala veoma velike razmere u kojima se sukobilo nekoliko stotina kačaka sa više odreda vojske i žandarmerije.

Na poziv velikog župana... 3 čete iz ovdašnjeg garnizona sa 4 topa pošle su sinoć u selo Galicu...

...Sa naše strane je odgovoreno ubrzanom paljbom iz pušaka i mitraljeza... Četiri topa koje je pukovnik g. Stojanović poveo sa sobom takode su dejstvovala".

"Vreme"

17. jul 1924. godine

"Juče rano u zoru pre 4 časa vojska i žandarmerija opkolile su sela Galicu, Zubovce, Mekušnicu i Ljubovce.

Rasplamtela se borba u sva četiri pomenuta sela. To više nisu bile obične borbe sa kačacima, već pravi rat. Vojnici su sve tešnijim obručem stezali opkoljena sela.

Na kraju sledi opis slike tog kraja posle borbe:

"Sela oko kojih je vođena borba predstavljala su samo gomile srušenog kamena, između kojih su virile polomljene grede i po koji krvavi leš..."

"Pravda"

17. jul 1924. godine

"*Topovi i mitraljezi upotrebljeni u borbi s odmetnicima*"

"*Topovska paljba na sela*"

"Borba sa kačacima koja se juče po podne vodila u srezu dreničkom nadmašila je po svojoj žestini i broju žrtava sve dosadašnje borbe sa kačacima. Borba je bila duga i ogorčena, a broj žrtava iznosio je blizu 200.

... Noću između 14 i 15 o. m. su upućena jača odeljenja žandarmerije i vojske sa nekoliko mitraljeza i dva topa.

... Sela oko kojih je vođena borba predstavljala su samo gomile srušenog kamena, između kojih su virile polomljene grede i po koji krvavi leš, izmrcvaren komadom kamena i gvožđa.

Ne zna se da li je Azem Bejta poginuo ili umakao".

• • •

Kao što se vidi u oba lista opis "bojnog polja" posle kraja razaranja je od reči do reči istovetan...

U istom broju "Pravda" donosi i zvanično saopštenje:

"Ministarstvo unutrašnjih dela izdalo je o ovoj još nezapamćenoj kačačkoj pogibiji ovaj kominike:

Beograd. 16 juna.

Poslednjih dana Azem Bejta iz Galice počeo je okupljati oglašene najokorelije odmetnike...

... Njegovu akciju trebali su da pomognu i naročito obrazovane čete Bajrama Cura iz Albanije.

Da bi to sprečilo... veliki župan Raške Oblasti obratio se za pomoć komandantu Kosovske Divizijske oblasti i sa komandantom mesta iz Kosovske Mitrovice izvršio opkoljavanje sela Galice, Ljubovca i Poljanca..."

Istog dana list saopštava i ovo:

"Akcija Kosovskog Komiteta"

Ovde se saznaje da su svi viđeniji članovi 'Kosovskog Komiteta' stigli u Piškopeju. Među njima se nalaze i Bajram Cur i Ahmet beg Priština".

9 avgusta 1924. godine

"Pravda", dajući detalje o debati u Narodnoj skupštini donosi i ovo o ministru unutrašnjih dela, za koga je neko u debati naveo da je rekao:

"Poda mnom se neće desiti da puštam moje organe da ubijaju nevine žene i decu i da se mirna sela pale".

List donosi i izjavu ministra unutrašnjih poslova Srškića pred parlamentom:

"Azem Bejta sa pet sela okolo kule - to je bila država u državi.

Njegova kula je bila stožer kačačke propagande. Nikad, gospodo, od oslobođenja do pre neki dan nije noga organa naših vlasti stala na tu teritoriju. Žalosno je to i to se mora na svaki način ispraviti.

Zakon je trebalo primeniti... i ja sam se rešio da taj režim - to gnezdo Azem Bejte razrušim...

Znalo se da se tamo prikupljaju kačaci. Znalo se da je tamo prokrijumčarena municija od Kosovskog Komiteta sa kojom su se snabdevali kačaci. Znali smo da će biti jedan formalni rat i zato smo postupili... onako kako smo postupili i kako je trebalo.

...A ne, gospodo, da generale ubedujemo, našu državu kaljamo, njen ugled i da protivnicima našim dajemo kapitala da iznose to u javnosti i ne, gospodo, da lijemo suze za kačacima, odmetnicima i njihovim jatcima".

Iskidani odlomci skupštinske debate u novinama daju, ipak, približnu sliku o onome, što se dogodilo. A u arhivima ima, svakako, ceo stenogram te debate. Naučnicima je dostupan ali ga niko nije, koliko je nama poznato, obrađivao. Ni tajna vojna dokumenta nisu poznata...

Novine daju podatke da je poginulo od 200-300 kačaka, to jest onih koji su se s oružjem u ruci borili protiv vojnih i žandarmerijskih jedinica i njihove artiljerije.

Uništeno je pet sela, u njima su bile žene i deca. Koliko je tamo poginulo golorukih građana Kraljevine SHS? Ima li to negde u nekom dokumentu u arhivima? Je li neko ostao živ? I t.d.

Koliko je sela uništeno? Ministar unutrašnjih poslova u Skupštini pominje "pet sela", ne navodeći nazive. Novine "Vreme" navode selo Galicu, drugom prilikom pored Galice i Zubovce, Mekušnicu i Ljubovce, svega četiri sela. U zvaničnom kominikeu Ministarstva unutrašnjih poslova pominju se tri sela - Galica, Ljubovci i Poljanci. Kad se sve to poredi, ispada pet sela - Galica, Zubovci, Mekušnica, Ljubovci i Poljanci.

Koliko je stanovnika živelo u tim selima pre razaranja? Ima li podataka u nekoj statistici, popisu i sl.?

Postoji li izveštaj neki komandanta Kosovske Divizijske Oblasti, komandanta mesta u Kosovskoj Mitrovici, velikog župana Raške Oblasti koji se navode u novinskim vestima? Šta oni kažu? A šta pamćenje nekog, možda, preživelog iz tih sela ili stanovnika okolnih sela? To se ne zaboravlja ni kroz nekoliko generacija.

•••

Jedan američki profesor univerziteta napisao je 1970. godine na osnovu postojećih dokumenata u arhivima i, najvećim delom, na osnovu "gotovo zaboravljenog usmenog predanja" Indijanaca "priču o osvajanju američkog Zapada onako kako su to osvajanje doživele njegove žrtve", služeći se "kad god je to bilo moguće njihovim rečima". Jer, kaže dalje u predgovoru autor:

"Glas Indijanaca čuo se samo s vremena na vreme i bio je najčešće zabeležen perom belog čoveka. U svim mitovima Indijanac je predstavljao zlokobnu opasnost; da je čak i znao da piše na engleskom kako bi, i gde, našao štampara ili izdavača?"

Tako je nastala potresna knjiga Di Brauna "Sahranite mi srce kod ranjenog kolena", izdanje Srpske književne zadruge, Beograd, 1983.

Istorija razorenih kosovskih sela (i ne samo to) čeka svog autora...

Miroslav Krleža

O jedinim zastavama našeg vremena

Taj tragični događaj masovnog ubistva Albanaca i razaranja niza sela duboko je potresao *Miroslava Krležu*. U svom bogatom opusu on nam je ostavio svoj doživljaj tog masakra. To je njegov rad pod opštim naslovom

"*O jedinim zastavama našeg vremena*"³⁴

za koji sam navodi:

"Posvećeno Kosti Novakoviću koji sjedi nevin u zatvoru zbog svoje teze o Makedoniji".

Da napomenemo. Kosta Novaković, mladi saborac Dimitrija Tucovića, autor niza članaka "Četiri meseca u Srednjoj Arbaniji", koje su izašle u socijaldemokratskom polumesečnom časopisu "Borba" početkom 1914. godine - preživio je prvi svetski rat i nastavio borbu, sada kao član Komunističke partije Jugoslavije.

Beogradska "Pravda" je 11. jula 1924. godine saopštila:

"Pretprošle noći oko 12 sati policijski pisar... našao je u Kralja Aleksandra ulici Kostu Novakovića, bivšeg komunističkog poslanika i pisca propagandističke brošure 'Makedonija Makedoncima - zemlja zemljoradnicima', za kojim je policija već nekoliko dana tražala.

... Juče je Novaković sproveden gradskom sudu, kome je tužen na osnovu Zakona o zaštiti države. Isto tako Novaković je tužen i Prvo-stepenom sudu, samo ovde na osnovu inkriminiranih izvoda iz brošure".

Kosta Novaković je osuđen na sedam meseci zatvora i izdržao do zadnjeg dana.

Miroslav Krleža je jula meseca te godine bio u Beogradu. U članku koji sledi, on pominje *jun*. To je omaška, jer i hapšenje Koste Novakovića i masakriranje stotina albanskih kačaka Azema Bejte bilo je u *julu* 1924. godine.

"Lamentacija o prosperitetu"³⁵

"Za naše usijane mladenačke mozgove blistaše Beograd magličnom svetlošću pijemonteškog svjetionika na otoku Utopiji, i u onim teškim, tmurnim noćima dugotrajnih brodoloma, od bosanske aneksije (1908), pak sve do albanskog slova (1915), mnogo je zanesenjaka sanjalo o Beogradu kao o maksimali južnoslavenskog narodnog i socijalnog spasenja... Gimnazijalci pred maturom gledali su na Beograd dekorativno i poetski, kao što samo mogu maštati dječaci, oduševljavajući se legendama o Slobodi.

³⁴ Isto, str. 375.

³⁵ Isto, str. 377-389.

... Srbijanske poštanske marke dječaci su nosili u svom srcu sa kraljevskim likom kao zlatnouokvirene amulete, u trajnim moralnim i političkim krizama onog vremena, kada je jugoslavjanski San o Beogradu predstavljao bijeg u romantiku, iz uklete i nesretne stvarnosti... Brončani orao... koji je dominirao nad idiličnom siluetom Grada, krililo je za nas kao simbolična ptica, koja će se jednog dana zaletjeti sve do Beča i Budima i Zagreba.

... Za tu idilu srednjoškolci bili su spremni umrijeti, a bude li potrebno i čovjeka zaklati. I doista: u tih dvadeset godina mnogo je nevina svijeta žrtvovano za naivnost ovih gimnazijalskih idila"...

Krleža se tih mladićkih iluzija o "jugoslovenskom Pijemontu" seća s bolom, okružen 1924. godine u Beogradu gorkom stvarnošću i nastavlja:

"Liturgija bezazlenih lirskih fantazija, kod kojih smo činodejstvovali na koljenima, klanjajući se vidovdanskim bogovima, pretvorila se u grdnu žabu krastaču političke stvarnosti.

... Starog i dičnog Grada Sterijinog i Dositejevog više nema... Taj Grad... postaje danas gradom trgovačkim, međunarodnim, i kao parazit bogatih provincija raste i tovi se kao masna hobotnica na utoku bogatih i plovnih voda.

... Bulvarska štampa je revolverska i nepismena: afere se izvikuju po ulicama... a ton javnih razgovora, bez obzira na to da li je riječ o sonetu ili o Turn-Taksisovim šumama, kreće se na ivici britve i krvne osvete. Takvi smo, i nikada nas nitko ne će podjarmiti, ali ni urazumiti... Generali vode zavjereničku politiku... Krade se, kolje se, ubija, a buknu li gdje god agrarni nemiri, prebacuju se baterije i konjaništvo vozovima u zonu nereda i uspostavlja se red ognjem i mačem, u ime Reda, Rada i Zakona, koji zaštićuje Državu, i Države, koja garantira zakone.

... Relativno najbolji naši ljudi... se ne mogu pomiriti sa stvarnošću, ... ne mogu da zaborave intenzivnost svojih 'mladićkih snova'. Nerazmjjer između sna i ostvarenja grize te naše najbolje ljude kao rak...

... Nerazmjjer između romantičnog sna o 'Oslobodenju' i ovog policijskog, hapsanskog benavila... izjeda nas kao karcinom..."

• • •

Krleža nastavlja:

"Sjedio sam u Beogradu... Kolporteri izvikuju... nove pokolje nevinih u južnim provincijama.

Digla se vojska i pobila topovima dvjesto vlastitih građana, da bi arnautskoj raji objasnila ad oculos, što znači Pravo Mača. Taj masovni politički pokolj izvikuju kolporteri usred grada javno: 'Krvava bitka na jugu', 'Dvjesto mrtvih', 'Vrlo važno', 'Posebno izdanje', 'Balkan', 'Pravda', 'Vreme', 'Cicvarićev Dnevnik', 'Vrlo važno'.

Dogodilo se da sam opet jedamput, neobično jasno, osjetio, što znači biti jedan od dvjesta dvadeset i petogodišnjih Mustafa Abasa ili Adema Bekira, i što znači pasti ustrijeljen jednog sunčanog dana, kao lojalan građanin od svoje vlastite državne mitraljeze, prosto iz slaboumnosti parlamentarnoneodgovornog faktora, koji se diči da vlada Voljom Božjom.

Kako da se ovaj bezglavi promet na ulicama gradskim zaustavi, da se ova poplava smeća i provalnika i hohštaplera prisili da stane na jednu minutu u svojoj bjesomučnoj trci za profitom i da se nade netko, tko će da nadviče tu bandu i da im objasni, da pod točkovima tog suludog meteža leži danas poslije podne dvjesta mladih i nevinih Mustafa Abasa, s raskoljenim lubanjama i prebitim rebrima?

O, neobično intenzivno, tog juskog beogradskog poslijepodneva objasnilo mi se, što znači kad se ludilu uprkos osovi jedna svijetla pojava, i kao u svetoj provali saznanja zaurla protiv ludila, iz svega grla, protiv mentaliteta čitavih pokoljenja...

Dimitrija Tucovića sjetio sam se i njegove knjige o Albaniji i njegove tužne smrti, kako je ostao pregažen kao dronjak pod točkom ovog istog mehanizma protiv koga se smiono i muževno borio. U njegovoj svijetloj pojavi javlja nam se utjeha, da na našim horizontima nisu još sve zastave beznadno pale, i smrt Dimitrija Tucovića, kao i ona modra, tiha, melanholična agonija Svetozara Markovića, događaji su koji stoje kao putokazi na početku našeg puta u Civilizaciju. Sudbine su to plemenitih svijesti, koje su se odvojile od svojih zaoostalih, arhajskih sredina; puni gnušanja spram svakodnevnog blata, gluposti i kratkovidne zlobe, ovi duhovi jedini su pouzdani dijagnostici svog krvavog i pomahnitalog ambijenta.

U tim prezrivoj smiješka dostojnim civilizacijama, od kojih za dvjesto godina ne će ostati ni slamčice ni brvna... u životu koji očekuje svoje pjesnike da ga oplaču, mudre i racionalne pojave tipa Dimitrija Tucovića djeluju kao motori, i ti mladi divovi, ostavljajući nam kao oporuku dvije-tri nepoznate, zaboravljene knjige, to su jedine zastave našeg vremena".

Dimitrije Bogdanović

Napad na Tucovića

Tako o Dimitriju Tucoviću misli i piše veliki Krleža.

Ali akademik *Dimitrije Bogdanović* u svojoj knjizi koju je izdala *Srpska akademija nauka i umetnosti* 1984. godine pod naslovom "*Knjiga o Kosovu*" (str. 212-215) misli sasvim drugačije. Pod naslovom "Stavovi srpske socijaldemokratije 1912-1914" on kaže:

"Nikako se ne može i ne sme prevideti da je formula 'velikosrpskog hegemonizma', pre nego što je ušla u KPJ, nastala u sredini srpskih socijaldemokrata... Po svemu sudeći, teza o 'velikosrpskom hegemonizmu' i nije rezultat sopstvenih saznanja srpskih socijalista o položaju nacije i politici njene vladajuće klase u sklopu čitave istorijske situacije srpskog naroda. U njoj se pre može videti izraz austrougarskog pogleda na stvari, odraz shvatanja jedne sredine koja za autentični nacionalni program Srbije nije imala razumevanja i koja je, štaviše, svim sredstvima nastojala da ovaj program slomi. U genezi toga ne stoje dakle objektivnost i kritičnost pogleda na svoju nacionalnu situaciju, već naprotiv, nekritično preuzimanje jednoga tuđeg viđenja, obeleženog protivljenjem svakoj perspektivi oslobođenja i naročito ujedinjenja srpskog naroda.

... Dovoljno je istaći da se ova stranka žestoko suprotstavljala ne samo ratu 1912, 1913 i 1914, nego to ona čini sa tezom o imperijalističkom karakteru ovih ratova... Njena je meta 'zavojevačka politika srpske buržoazije', 'srpski kolonijalizam'..."

Akademik Bogdanović se ljuti na Tucovića i njegove drugove, pre svega, zbog njegovog glavnog, neoprostivog greha, po mišljenju ne samo akademika, nego i svih onih koji bi danas najradije spalili njegova dela, a to je sledeće:

"U osnovi Tucovićeve pogleda leži, zapravo, ta zabluda, to otpisivanje Kosova. Koren je toga u sužavanju ideje i istorijske stvarnosti srpskog nacionalnog i državnog prostora na Srbiju pre 1878, jer se sa žaljenjem govori o "najurivanju" Albanaca iz novopripojenih krajeva..."

Zatim:

"Istorijska svedočanstva o stradanju srpskog naroda ili o prisustvu tog naroda u Staroj Srbiji za njega su, štaviše, "zlomamerna propagandna uveličavanja i neistine..."

Ljuti Bogdanovića i to što se "u brošuri Dimitrija Tucovića mogu naći argumenti austrijske propagande protiv Srbije, među kojima i mnoga preuveličavanja, kao na primer ona o 'svirepostima srpske vojske'".

Čudno je, međutim, da istoričar Bogdanović ne kritikuje svog ko-

legu, istoričara - akademika te iste akademije, Vladimira Dedijera, što je ovaj u "Istoriji Jugoslavije", treće izdanje, Prosveta, Beograd, 1973, str. 351. napisao da je posle 1912. godine "u Makedoniji i na Kosovu zavladao teror nad stanovništvom" pa je čak kao dokaz doslovno citirao pasus iz "Srbije i Arbanije" Dimitrija Tucovića' - (Odeljak "Kolonijalni ratovi", str. 102. Sabrana dela, knj. 8.) gde stoji:

"Arbanska sela iz kojih su ljudi bili blagovremeno izbegli, behu pretvorena u zgarišta. To behu u isto vreme varvarski krematorijumi u kojima je sagorelo stotinama živih žena i dece... Još se jednom potvrdilo da je narodna pobuna najprimitivnijih plemena uvek humanija od prakse stajaće vojske koju moderna država protiv pobune upotrebljava".

Uzgređ, i sam Dedijer je, izgleda, zaboravio na taj svoj citat...

Ali, ipak, najstrašnije je za Bogdanovića ono već spomenuto: "Pogledi srpske socijaldemokratije i posebno Dimitrija Tucovića 1914. krunišu se, dakle, jednom vizijom socijalističke zajednice, federacije ili konfederacije balkanskih država. U toj zajednici Srbija u svakom slučaju treba da se zadovolji granicama iz 1878. kao svojim definitivnim državopravnim i nacionalnim okvirom - pored... 'ujedinjene' Albanije - 'Velike Albanije', Albanije u 'etničkim granicama', Albanije sa Kosovom."

To isto ponavlja Bogdanović i u svojoj knjižici intervjua, koja je pod naslovom "Razgovori o Kosovu" izašla u Beogradu 1986. godine i to u odeljku "Neznanje i zaborav u službi neprijatelja", str. 61-62 i str. 111.

Da napomenemo, Srbija "u granicama iz 1878. godine" je teritorija današnje "uže Srbije", bez Kosova i Makedonije (i Vojvodine), koje je Kraljevina Srbija zauzela kasnije, u balkanskim ratovima.

Tačno je da je to o granicama Srbije bio Tucovićeve stav. Samo naziv "Velika Albanija" kod njega se ne spominje, za njega je to prosto Albanija... Ali, on je, eto, bio austrijski agent...

•••

Pomenuta knjiga Dimitrija Bogdanovića treba da ponovo izađe iz štampe i najavljuje se ovako: "Po mišljenju mnogih istoričara ovo je jedna od najboljih knjiga napisanih o Kosovu". A nedavno na sastanku kulturnih radnika u Narodnoj biblioteci iznet je predlog da se prevede na engleski i francuski jezik!

•••

Objektivnom i pametnom čitaocu nije potrebno da mu stavove Dimitrija Tucovića "objašnjava" D. Bogdanović. Tucović je tako jasan, precizan i svakome je dovoljno samo da uzme u ruke njegove radove i vidi gde je istina.

Problem je, međutim, u tome što Tucovićeve knjige nigde nema.

Ali se zato štampaju knjige koje ukazuju na njegove "greške", pa čak skoro i izdaju. A možda sutra ukažu i na veleizdaju i pomagane kontrarevolucije na Kosovu.

Veselin Masleša je u "Proleteru", organu CK KPJ, broj 16., 1942. godina, str. 33. u članku "U čemu je smisao bratstva balkanskih naroda" pisao:

"Dimitrije Tucović u svojoj knjizi 'Srbija i Arbanija' demaskira velikosrpski imperijalistički stav prema Arbaniji..."

"Tucovićev demokratski stav i njegovo demaskiranje imperijalističkih planova velikosrpskog hegemonizma predstavlja ozbiljan prilog borbi balkanskih naroda i nalazi se na liniji njihovih osnovnih stremljenja".

"Radnik", organ sindikata Srbije, broj 55, 17. maj 1951. doneo je članak "Tucović i novinarstvo" gde stoji pored ostalog:

"Još oštriju borbu Tucović je vodio putem radničke štampe protiv nasilja srpske reakcionarne buržoazije". Potpis D. G.

"Vesti", list za narod užičkog kraja, broj 357, 8. april 1954. u članku "Dimitrije Tucović i odlikovanje" kaže:

"Mali je broj živih učesnika i svedoka, pa su mnogi detalji iz života i političkog rada Dimitrija Tucovića otišli u zaborav... Da bi se bar nešto sačuvalo od onog što još nije izgubljeno, obratili smo se opančarskom radniku u penziji Dragutinu V. Bukviću, savremeniku i saradniku Dimitrija Tucovića, moleći ga da za čitaoce 'Vesti' napiše štogod iz svog sećanja".

Zatim sledi u sledećem broju jedno sećanje Bukvića pod naslovom "Držanje Dimitrija Tucovića u Albaniji":

"Za vreme Balkanskog rata 1912-13. srpska vojska... ušla je duboko u Albaniju. Kao i svaki drugi slobodoljubivi narod, Albanci su se često bunili protiv prisutstva srpskih trupa u njihovoj otadžbini... Komandanti srpskih trupa naređivali su kontramere, među kojima je bilo i brutalnih.

Međutim, brutalni postupci protiv Albanaca nisu izazivali nezadovoljstvo samo albanskog naroda, nego i naprednih Srba.

Među srpskim vojnim jedinicama, koje su se... bavile u Albaniji, nalazio se i pešadijski puk u kome je učestvovao i rezervni poručnik Dimitrije Tucović. Tom prilikom Tucoviću se pružila mogućnost da na licu mesta, u sredini samog albanskog naroda, upozna njegove bitne karakterne osobine.

Studije Dimitrija Tucovića među Albancima našle su kasnije izraza u njegovoj poznatoj knjizi 'Srbija i Arbanija'.

U nizu članaka u ondašnjim 'Radničkim novinama' Tucović ustaje

protiv težnje ondašnje srpske vladajuće klase; on ustaje otvoreno i protivu naredba vojnih komandanata u Albaniji."

"Politika" je 17. novembra 1974. godine u "Ilustrovanom prilogu" donela dva članka.

Na str. 15. stoji:

"Pored teškoća koje su policija i sud čestim zabranama i tamničanjem odgovornih urednika pravili 'Radničkim novinama', vojne vlasti su februara 1914. godine, posle višednevne potere po Užicu i Čačku, najzad u Beogradu uhapsile Dimitrija Tucovića da bi naknadno, po demobilizaciji, odležao kaznu na koju ga je vojni sud osudio zbog 'pisanja 'Srbije i Arbanije za vreme albanskog pohoda', kada se optuženi nalazio u vojnoj jedinici. Dva socijaldemokratska poslanika u interpelacijama su tražili objašnjenje od ministra vojnog za nezakoniti postupak vojnih vlasti prema demobilisanom oficiru, koji je vojnu kaznu imao izdržati u građanskom sudu. Iako o tome nema pisanih dokumenata, svi su izgledali da je Tucović ubrzo pušten na slobodu".

Šta bi mu se dešavalo danas, da je, na svoju nesreću, još živ? Jer, pomenuti akademik Bogdanović u svojoj "Knjizi o Kosovu", str. 268. podiže protiv njega optužnicu zbog krivičnog dela:

"... Brošura 'Srbija i Arbanija' predstavlja generalnu osudu nacionalne i oslobodilačke politike Srbije u balkanskim ratovima kao velikosrpske, hegemonističke i zavojevačke. Zanemarujući stvarni tragični položaj srpskog naroda pod turskom vlašću, koji je bio podvrgnut albanskom teroru na Kosovu, Tucović je pripremio teren za parolu o 'zavojevačkom anektiranju albanske teritorije', te o pravu albanskog življa na otepljenje i prisajedinjenje matičnoj nacionalnoj državi, istina u okviru jedne imaginarne i nikada potom ostvarene socijalističke balkanske federacije... Koncept male i slabe Srbije, Srbije 'beogradskog pašaluka i šest nahija'... značio je identifikovanje sakate srpske državne teritorije...".

A u svojoj brošuri intervju a "Razgovori o Kosovu" (str. 111.) on proširuje i dopunjuje optužnicu:

"U skladu sa nekim drugim činocima socijalističkog pokreta u svetu i nasuprot Lenjinovoj oceni da je prvi balkanski rat bio oslobodilački, srpski socijaldemokrati su smatrali da se Srbija ne sme širiti preko granica, određenih na Berlinskom kongresu 1878; granice bi, po njihovom mišljenju, mogla preći samo u borbi za socijalističku balkansku federaciju".

Šta može da kaže istorija - ko je pogrešio: Tucović ili možda Lenjin?

Bogdanović nastavlja:

"Na Kosovo je socijaldemokratsko krilo Dimitrija Tucovića gledalo drukčije od srpske historiografije i politike. Kosovo je po njihovom mišljenju bilo samo uslovno srpska zemlja, a u stvari je to - albanska zemlja. Politika prema Kosovu i Metohiji bila je za njih samo

segment celokupne politike prema albanskom narodu. Svojim stavovima su više podupirali albanski narod i perspektive formiranja jedinstvene, velike albanske države, nego srpski program oslobođenja sunarodnika na Kosovu i Metohiji³⁶.

Dimitrije Tucović je u "Radničkim novinama" br. 241, 242, od 12. i 13. novembra 1913. godine, godinu dana pre pogibije, našavši se kao oficir okupatorske vojske na Kosovu napisao:

"I upravo osnovni uzrok svih nezgoda od kojih danas patimo i od kojih ćemo ubuduće mnogo patiti leži u tome što smo ušli u *tudu* zemlju".³⁶

I do smrti nije promenio stav i mišljenje. A pošto njega fizički više nema, pa ne može u zatvor, mogle bi se spaliti na lomači njegove misli (pa i one štampane u SFRJ), jer ovako očito ometa ostvaranje "istorijskog zadatka" iz pesme: "Oj, Srbijo iz tri dela, uskoro ćeš biti cela".³⁷

Feruz-paša iz pesme Jovana Jovanovića Zmaja "Tri hajduka" žali se da nema mira ni od mrtvih hajduka:

*"Tri godine kako trunu,
o, hajdučki pep'o kleti,
pa mi ni sad mira ne da,
u san dode da mi preti".*

Veliki, besmrtni Dimitrije Tucović trune već više od sedamdeset godina, ali njegov "pepo kleti" i danas ne da mira članovima Srpske akademije nauka i umetnosti... I danas im "u san dode"...

• • •

Čak i veliki naučnik Jovan Cvijić uputio je povodom smrti Dimitrija Tucovića pismo Dušanu Popoviću u kome kaže:

"... Jer iako sam ga malo poznavao, ja sam se, poznavši ga prvi put 1908. u Berlinu, zadivio onoj vedrini duha, velikoj duhovnoj snazi i dubokom osećanju. Prateći ga i njegov rad docnije, osetio sam da je Tucović i retke moralne vrednosti. Njegova smrt je jedan od najvećih gubitaka ovoga strašnoga rata. Jako me boli, jer su ljudi Tucovićeve vrednosti retki i jako potrebni, ne samo Srbiji, ne samo vašoj partiji, nego i svakome od nas".

Cvijić nije bio njegov sledbenik...

³⁶ Sabrana dela Dimitrija Tucovića, knj. 7. Rad, Beograd, 1980, str. 203.

³⁷ "Politika", 17. novembar 1974, ilustrovani prilog.

Senžermenski ugovor o zaštiti manjina

"Posle prvog svetskog rata, Sen-žermenskim ugovorom o miru sa Austrijom od 10. septembra 1919. u političkim klauzulama tog Ugovora bila je predviđena obaveza zaštite verskih i nacionalnih manjina u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao njegov sastavni deo bio je poseban Ugovor o zaštiti manjina, zaključen i potpisan istog dana između glavnih savezničkih i udruženih sila i Kraljevine SHS..."³⁸

Međutim, Nikola Pašić nije bio spreman da i albanskom stanovništvu u Jugoslaviji garantuje ono, što izričito zahteva čl. 2. tog Ugovora: "Država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da svima stanovnicima da punu i potpunu zaštitu života i slobode bez obzira na poreklo, narodnost, jezik, rasu ili veru". Zbog toga je "uputio 5. novembra 1919. pismo Žoržu Klemansou, predsedniku vlade Francuske i predsedniku Konferencije mira, u kome izričito traži 'da se u Ugovor unese dodatak da je Kraljevina Srbija časno ispunila obaveze koje je na se uzela Berlinskim ugovorom', tj. da je stanovništvu nastanjenom na njenim teritorijama obezbedila pravnu jednakost bez obzira na poreklo".³⁹

Osim toga "delegacija Kraljevstva SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu, na čelu sa Nikolo Pašićem, protestovala je tražeći da se ove odredbe ne odnose na Srbiju i njene teritorije koje su joj pripojene pre 1. januara 1913 (mislilo se na Makedoniju, Kosovo, Metohiju i Sandžak)... No, protest je došao kad je Ugovor već bio potpisan od predstavnika glavnih sila... U članu 9. Ugovora o zaštiti manjina, u poslednjem stavu, ipak je utvrđeno: 'Odredbe ovog člana važiće samo za teritorije dodeljene Srbiji ili Državi Srba, Hrvata i Slovenaca posle 1. januara 1913'".⁴⁰

I tako, pošto su Kosovo, Makedonija i Sandžak ušli u sastav Srbije još 1912. godine, albanska, kao i turska i bugarska manjina na tim teritorijama nisu bile obuhvaćene međunarodnom zaštitom kao mađarska, talijanska, nemačka i sl.

Međutim, pomenuti istoričar Dimitrije Bogdanović u svojoj "Knjizi o Kosovu" kaže:

"Status albanske nacionalne manjine, kao i drugih manjina - nemačke, italijanske, rumunske bio je regulisan Senžermenskim ugovorom Države SHS (Jugoslavije)... Suprotno nekim tumačenjima, Albanci nisu bili izuzeti od ove međunarodne sankcionisane zaštite. Parola o posebnoj pravnoj nezaštićenosti i diskriminaciji albanske manjine u Kraljevini Jugoslaviji, bez obzira na stvarne političke prilike i odnose u toj državi, nije ni pravno ni istorijski osnovana".⁴¹

³⁸ Rajović Radoštin, *Autonomija Kosova*, Beograd, 1985, str. 77.

³⁹ Isto, str. 344.

⁴⁰ Isto, str. 78.

⁴¹ Bogdanović Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, Beograd, 1984, str. 267.

Agrarna reforma i kolonizacija Kosova

"Posle završetka prvog svetskog rata vlada nove jugoslovenske države ubrzo je prišla rešavanju pitanja agrarnih odnosa. Regent Aleksandar je 6. januara 1919. objavio manifest... 'Mome dragom narodu...', u kome je, između ostalog, izjavio da želi pravedno rešenje agrarnih odnosa..."⁴²

Isti autor dalje kaže o kolonizaciji:

"Vlada je imala za cilj da putem naseljavanja ostvari svoju 'nacionalnu politiku', u stvari da 'popravi' etničku sliku useljavanjem u ove krajeve 'nacionalnog', 'državotvornog', elementa iz Crne Gore, Hercegovine, Bosne i Like, Pomoravlja i drugih krajeva".⁴³

Rajović ukazuje i na cilj te politike:

"U stvari, vladajući velikosrpski režim je želeo da ovakvim naseljavanjem i davanjem izvesnih privilegija srpskom i crnogorskom stanovništvu i njihovim dovodenjem u povlašćen položaj u odnosu na Arbanase pojača oslonac za svoju hegemonističku i unitarističku vladavinu".⁴⁴

Kolonizacija na Kosovu je imala isti karakter i isti cilj kao i ranije započeta kolonizacija 1912. i 1913. na teritoriji Srbije i Crne Gore u pripojenim oblastima.

U svojoj knjizi *"Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu 1918 - 1941"*, koja je izašla u Prištini 1981. godine, autor dr. Milovan Obradović daje ukratko i pregled te prethodne kolonizacije, započete posle balkanskog rata.

On govori "o srpskoj vlasti, koja je želela da u novim oblastima pojača srpski živalj, a nesrpsko stanovništvo potisne, smatrajući ga nepouzdanim, naročito na Kosovu, gde su većinu stanovništva činili Albanci". (str. 26.)

Osećajući se nesigurnim, albansko stanovništvo se iseljavalo u Tursku i Albaniju. Obradović daje sliku tog stanja:

"Porodice koje su se iseljavale želele su da prodaju svoja imanja bilo za kakvu cenu. Kupci su bili siromašni zemljoradnici, koji su bili izvan područja Kosova, pretežno oni koji su bili bliže Kosovu i staroj granici Srbije. Za ono malo svoje imovine mogli su uzeti dva-tri puta veću površinu znatno boljeg kvaliteta. Kupovali su ovu zemlju po vrlo niskoj ceni i činovnici, pa i ministri, među kojima i predsednik srpske vlade Nikola Pašić, koji je kupio tri hiljade hektara na Gazimestanu kod Prištine". (str. 22.)

Isto to radila je i Crna Gora:

⁴² Rajović Radoštin, nav. delo, str. 69.

⁴³ Isto, str. 74.

⁴⁴ Isto.

"Njen cilj bio je pre svega da naseli bezemljaše... da bi pojačala slovenski elemenat, računajući da će prvi naseljenici biti čuvari reda i poretka..." (str. 32.)

Tako je već odmah posle prvog balkanskog rata počela planska "slovenizacija" Kosova.

Nastavila se sa mnogo jačom žestinom u Kraljevini SHS.

Isti autor dalje kaže o kolonizaciji:

"Vlada je imala za cilj da putem naseljavanja ostvari svoju 'nacionalnu politiku', u stvari da 'popravi' etničku sliku useljavanjem u ove krajeve 'nacionalnog', 'državotvornog', 'elementa iz Crne Gore, Hercegovine, Bosne i Like, Pomoravlja i drugih krajeva'."

Krajevi ukazuju i na cilj te politike:

"U stvari, vladajući velikosrpski režim je želio da ovakvim naseljavanjem i davanjem izvrsnih privrednih uslova i crnogorskom i stanovništvu i njihovim dobroteljima u povoljnim položajima u odnosu na Albanase pojača odonac za svoju hegemonističku i unitarističku vladavinu."

Kolonizacija na Kosovu je imala isti karakter i isti cilj kao i ranije započeta kolonizacija 1912. i 1913. na teritoriji Srbije i Crne Gore u pripojenim oblastima.

U svojoj knjizi "Narodna reforme i kolonizacija na Kosovu 1918-1941", koja je izašla u Pristini 1981. godine, autor dr. Milovan Obradović daje ukratko i pregled te prihodne kolonizacije započete posle balkanskog rata.

On govori "o srpskoj vlasti, koja je željela da u novim oblastima pojača srpski život", a nezapsko stanovništvo postane, smatrajući ga nepouzdanim, naseljeno na Kosovu, gde su većinu stanovništva činili Albanci" (str. 28.).

Očekujući se nestignutim, albansko stanovništvo se iseljavalo u Tursku i Albaniju. Obradović daje sliku tog stanja:

"Porodice koje su se iseljavale želele su da prodaju svoja imanja bilo za kakvu cenu. Kupci su bili stromasni zemljoposjednici, koji su bili izvan područja Kosova, pretežno oni koji su bili blizu Kosovu i stariji granici Srbije. Za ono malo svoje imovine mogli su uzeti dva-tri puta veću površinu znatno bolje kvaliteta. Kupovali su ovu zemlju po vrlo niskoj ceni i činovnici, pa i ministri, među kojima i predsjednik srpske vlade Nikola Pašić koji je kupio tri hiljade hektara na Gazimestanu kod Pristine" (str. 22.).

Isto to radila je i Crna Gora:

⁴² Krajivš Radović, nav. delo, str. 88.

⁴³ Isto, str. 74.

⁴⁴ Isto.

Kolonizacija od 1918. do 1941. godine

U *Predgovoru* svoje knjige Obradović kaže:

"Način kolonizacije Kosova bio je specifičan u odnosu na sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije u ostalim pokrajinama Jugoslavije - Vojvodini i Slavoniji. Pri tome se nije vodilo računa o ekonomskom položaju i zahtevima mesnih agrarnih interesenata, pre svega Albanaca, dok je 'nacionalni cilj' kolonizacije, bolje reći srbiziranja Kosova, gde većinu stanovništva čine Albanci, bio u prvom planu politike vladajućih buržoaskih partija".

Teror nad albanskim stanovništvom Kosova počeo je odmah. Obradović kaže:

"Radi stvaranja naseljeničkih kompleksa oduzima se albanskim seljacima radna zemlja. Prema zakonskim propisima njima se morala dati zemlja istog boniteta. U većini slučajeva, međutim, ne samo što im nije data takva zemlja, nego im nije ni nudena zamena za oduzetu zemlju ili novčana naknada. Ovo je bilo izrazito naročito posle donošenja Zakona o naseljavanju, 1931. godine... Vrhunac je dostignut 1938. godine, kada se u pograničnim srezovima prema Albaniji (prizrenski, dakovički i pečki) albanskim seljacima oduzima radna zemlja, pa i šume, po principu maksimuma od 0,40 ha po članu porodice.

Stvarajući naseljeničke komplekse i tamo, gde nije bilo slobodne, opštinske i državne zemlje, vlasti su nastojale da Albancima oduzmu što više radne zemlje. Tada su mnoge porodice ostale bez imalo zemlje, ili im je ostavljena samo okućnica.

Ni posle raskidanja feudalnih odnosa, kao ni tokom sprovođenja agrarne reforme, položaj albanskog seljaka nije se bitnije poboljšao. Naprotiv, položaj albanskog seljaka se pogoršao zbog toga što za celo vreme sprovođenja agrarne reforme na Kosovu politika velikosrpskih šovinista nastoji da pritiscima, terorom, ubistvima i oduzimanjem radne zemlje prisili albanske seljake na asimilaciju i na iseljenje. Njihov život bio je vrlo težak pa je razumljiv revolt protiv takvog režima koji im nije dao ni najosnovnija nacionalna prava, čak ni ona koja su uživale nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji (Nemci, Mađari i Rumuni).

Preko agrarnih organa, žandarmerije i opštinskih i sreskih vlasti vlada je sprovodila svoju šovinističku politiku prema Albancima, smatrajući ih kao nepouzdanе i opasne za državnu bezbednost i mir, čineći im nepravde na svim poljima društvenog, ekonomskog i političkog života". (str. 231-232.)

Obradović napominje:

"Nacionalni cilj agrarne reforme na Kosovu bio je da se razbije kompaktnost albanskog življa koje je činilo oko 70 odsto stanov-

ništva i stvaranjem naseljeničkih kolonija duž granice prema Albaniji i duž saobraćajnica obezbedi red i mir. Takozvani nacionalni ciljevi agrarne reforme sprovedili su se sve do 1941. godine i postizani su putem pritiska i terorisanja obespravljenog albanskog seljaka, koji je prisiljavan da se seli sa svoje zemlje kako bi se stvorio prostor za 'nacionalni elemenat', tj. koloniste pripadnike slovenskih naroda. U tom cilju vlada je sklapala konvencije o iseljavanju Albanaca i Turaka u Tursku i naseljavanjem kolonista na njihova imanja ostvarivala svoju zamisao o nacionalnim ciljevima reforme". (str. 105.)

I vojne vlasti su bile živo zainteresovane za uspeh kolonizacije. Obradović navodi da Komanda III armijske oblasti 7. oktobra 1939. godine predlaže:

"Kod iseljavanja treba imati u vidu da se prvenstveno isele Arnauti iz pogranične zone, zatim oni iz ostalih oblasti i najzad Turci".

I dalje, po mišljenju te Komande, treba "da se u ove krajeve dovodi srpski elemenat. U prvom redu treba naseljavati Topličane, Vranjance, Hercegovce, Bokelje, Dalmatince, Krajišnike iz Bosanske Krajine, pa tek i ostale. Treba nastojati da se u što skorije vreme jake i kompaktne mase arnautske razbiju, dovodenjem u njihovu sredinu bar 50 % našeg življa". (str. 191.)

Obradović navodi i podatke o ograničenju slobode kretanja albanskih seljaka:

"U prvim godinama života Kraljevine Jugoslavije Albancima je bilo ograničeno kretanje na teritoriji Južnih krajeva. Oni nisu mogli slobodno da se kreću ni po kosovskim gradovima. Da bi mogli ići iz grada u grad bile su im potrebne objave koje su izdavali sreski načelnici. Svi oni koje bi žandarmi i policajci našli bez objave kažnjavani su novčano". (str. 185.)

U Obradovićevoj knjizi ima i izjava *Matuša Gigića* iz Koriše kod Prizrena, data autoru 1975. godine, u kojoj opisuje kako je proširio svoje imanje:

"U to vreme agrarne vlasti oduzimale su zemlju Albancima a da im u zamenu nisu ništa dale. Bilo je slučajeva da ljudima oduzimaju celu zemlju, kao Iljaz Baljaju, kome su oduzeli tri njive, a u toj porodici bilo je četiri oženjena brata. Njima je ostavljena samo kuća. Ograničena zemlja Albanaca izdvojena je Srbima meštanima i kolonistima. Bilo je dosta slučajeva da ovu zemlju Albanaca kasnije Srbi meštani i kolonisti izdaju pod napolicu. Ovo su naročito radili Srbi iz Sredske, koji su i dalje živeli u Sredskoj, a zemlju davali pod napolicu. Bilo je dosta slučajeva da Srbin dobije neko parče zemlje, njivu ili livadu, vlasništvo Albanaca, koje se nalazi van ograničenog kompleksa i da mu ga agrarne vlasti daju. Albanci za tu oduzetu zemlju nisu dobili ništa ni u novcu ni u zemlji. Svaki Srbin koji je imao manje od 10 ha mogao je dobiti ako je tražio od vlasti u dopunu do 10 hektara. Dovoljno je bilo poći i reći hoću tu i tu njivu,

tog i tog Albanca da mi date jer nemam 10 ha i da mu je vlasti daju. Tako sam i ja tražio i dobio jednu njivu od jednog hektara koja se navodnjavala. Meni je... bilo priznato pravo na 9 hektara zemlje pa sam tražio ovu dopunu do 10 hektara". (str. 186.)

Kakav mir, kakvi normalni susedski i međuljudski odnosi mogu da budu u selima, gde se to dešavalo? Je li još živ taj sused-Albanac kome je Gigić uzeo zemlju? Čija je to zemlja danas - Gigićeva ili tog Albanca? I koliko ima takvih konkretnih slučajeva još i danas? Kako da se smiri onaj kome je na taj način uzeta zemlja?

Na mitingu pred Skupštinom 28. februara 1989. godine Srbi sa Kosova su pročitali 14 svojih zahteva i dobili su od Bakočevića i drugih uverenje da su opravdani i da će se ispuniti. Jedan od njih je bio i da im se vrati zemlja oduzeta 1945. godine na osnovu *Zakona o reviziji dodeljivanja zemlje kolonistima i agrarnim interesima u Makedoniji i u Kosovsko-Metohijskoj oblasti*.⁴⁵ Po tom Zakonu gube pravo na nju naseljenici:

- a) ako im je bila dodeljena zemlja privatnih vlasnika...
- b) ako su posle 1918. godine bili naseljeni na zemljištima Šiptara - političkih emigranata;
- c) ako nisu bili zemljišnici nego su kao žandarmi, finansijski činovnici i slično, zemlju dobili za usluge učinjene antinarodnim režimima;
- d) ako su od dodeljene im zemlje živeli kao rentijeri.

Prema tom Zakonu naseljenici iz grupa c) i d) nemaju pravo na dobitanje naknade.

Po statističkim podacima je bilo određeno 183.848 ha.⁴⁶ Ta je zemlja prvenstveno data ratnicima iz ratova 1912-1918. Podeljena je na 10.394 kolonističke i 5.326 autokolonističkih porodica.⁴⁷

Među njima bilo je 248 porodica dobrovoljaca i 80 porodica četnika.⁴⁸

U knjizi Tatomira Vukanovića "Srbi na Kosovu I", Vranje 1986., daje se podatak da je po tom Zakonu 1945. sva zemlja oduzeta od 595 porodica, a delimično od 5.747 porodica i vraćena Albancima.

Koliko li je među njima bilo "žandarma, finansijskih činovnika" i slično, koji su zemlju dobili za usluge učinjene antinarodnim režimima"? Koliko je među njima bilo preživelih i prvi i drugi svetski rat onih dobrovoljaca i četnika koje navodi Enciklopedija? Onih četnika, čija su nedela s užasom i gnušanjem opisali Dimitrije Tucović i Kosta Novaković...

⁴⁵ Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, Beograd, august 1945, br. 56, str. 510.

⁴⁶ Opća enciklopedija Jug. leks. zavoda, Zagreb.

⁴⁷ Rajović Radošić, nav. delo, str. 72.

⁴⁸ Enciklopedija Jugoslavije, Jugosl. leksik. zavod, Zagreb.

Koliko među onima koji su tražili pred Skupštinom povratak "na svoja ognjišta" ima onih, koji su sami, ili čiji su očevi i dedovi dobili zemlju za ovo, o čemu piše Obradović:

"Osvajajući pojedina albanska sela, paleći kuće i uništavajući imovinu, vojska i žandarmerija vršile su zverstva nad nedužnim stanovništvom, ubijale žene, decu i stare i raseljavale čitava sela. Bilo je slučajeva da su prilikom borbi s kačacima albanski seljaci bežali u šumu ili se sklanjali u drugo selo, a pošto bi se prilike malo smirile, vraćali bi se na svoja imanja, ali bi, ponekad, tamo zaticali naseljenike, koji su samovlasno, uz podršku policijske vlasti, zaposedali njihove kuće. U selu Prapaštica, na primer, posle ugušenja 'lapske bune', gde su upotrebljeni topovi i gde 'nije ostala nijedna kuća zdrava i neoštećena', vlasti su 'naselile, ili bolje reći, pustile da se nasele 22 familije Jablaničana, pre svega kao čuvare reda i mira... Među tim kolonistima bilo je ljudi koji su učestvovali u gušenju bune albanskih seljaka pa im je za nagradu obećana njihova zemlja, s tim da budu čuvari reda i poretka u tom kraju".⁴⁹

Je li to njihovim potomcima obećano pred Skupštinom 28. februara 1989. godine, da će dobiti natrag zemlju? A šta ćemo sa istorijskim sećanjem albanskih zemljoradnika, koji pamte po predanju šta je pripadalo pradedi, dedi? Imaju li oni svoja pradedovska ognjišta na Kosovu?

Nisu to bili usamljeni slučajevi:

"Paljenje kuća i proterivanje Albanaca da bi se na njihova mesta doveli kolonisti bilo je i u drugim selima na Kosovu (Krnjina, Kabaš, Jablanica, Ariljača)".⁵⁰

Osveta vlasti padala je na porodice:

"Prema propisima za agrarnu reformu uzimana su i kačačka imanja. To je izazvalo veliko ogorčenje pripadnika albanske nacionalnosti, jer su baš tu najviše vršene zloupotrebe i bezakonja prema nedužnim članovima kačačkih porodica. Državne vlasti, pošto žandarmerija i vojska nisu mogle uništiti kačake, kažnjavale su njihove porodice, dovodeći ih u logore. Represalijama su podvrgavana i čitava sela ako su pomagala kačake - ili ako se na njihovom području vodila borba s kačacima. Kačačkim porodicama konfiskovana je cela imovina, bilo je i slučajeva paljevine kuća. I u objavi kojom su kačaci pozvani na predaju, uz obećanje da će biti amnestirani, svima koji se ne budu predali do određenog roka zaprečeno je da će njihove porodice biti internirane i sela kažnjena ako budu skrivala i pomagala kačake: 'Raseljeno će biti čitavo selo, ako odmetnika krije i brani. Po takvim selima i mestima biće na trošak njihov razmeštena vojska koja će ostati tu dotle dok se odmetnici ne istrebe. Sela će platiti štetu koja se u njihovom ataru učini paljevinom ili drugim zločinima'".⁵¹

⁴⁹ Obradović Milovan, Agrarna reforma i kolonizacija Kosova 1918-1941, Priština 1981, str. 146.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto, str. 145.

Obradović govori o sve većem zaoštavanju odnosa između naseljenika i Albanaca i navodi i razloge:

"I velikosrpski šovinisti su huškali naseljenike i Srbe protiv Albanaca, podstrekavajući ih na ispade, pritiske pa i ubijanje, sve sa ciljem da se Albanci oteraju s njihovih ognjišta".⁵²

Zatim navodi jedan izveštaj iz tog vremena u kojem se kaže:

"Sem toga tamošnji Srbi su jedan težak kamen spoticanja za konsolidovanje poretka u tim krajevima, jer su oni dobili neko ludo poimanje. Da muslimani ne treba da žive u srpskoj državi. Na osnovu toga mišljenja tamošnji Srbi se ne ustručavaju da čine razne zločine prema muslimanima; a zbog svoje slabosti u pogledu karaktera i kuraži i zbog slabo razvijene svesti i pogrešnog poimanja o državi, oni svoje zločine čine prema muslimanima u ime države, te time kod njih izazivaju još veću mržnju prema istoj. Pošto je činovništvo srpskog osećanja, a ne poznavajući psihu tamošnjih Srba, to se često da obmanuti i navesti na nepravilan, nezakonit i po narod i državu štetan rad prema muslimanima... Tamošnji Srbi meštani čine velike zločine, čije su posledice u mnogome jedan od glavnih elemenata sadašnjeg nesredenog stanja u rečenim krajevima".⁵³

Obradović na nekoliko mesta spominje zločine Srba prema Albanima:

"Velikosrpski šovinisti podsticali su Srbe meštane protiv Albanaca. Često su se javljali i međusobni oružani sukobi, naročito u Metohiji, gde je banda Milića Krstića izvršila niz zlodela nad nedužnim albanskim seljacima - pljačkala, palila kuće, pa i ubijala ljude".⁵⁴

"Velikosrpska buržoazija htela je da razbije kompaktnost albanskih sela dovođenjem naseljenika u njih. Podstrekavani od organa vlasti i žandarmerije, ovi naseljenici odnosili su se arogantno prema komšijama Albancima... Ponosni Albanac nije mogao trpeti poniženja od strane agresivnih naseljenika pa je to bio uzrok ubistava i stvaranja novih kačaka".⁵⁵

Albansko stanovništvo bilo je potpuno nezaštićeno pred samovoljom i brutalnošću vlasti:

"Žandarmi su doprineli lošim odnosima između naseljenika i Albanaca. Vršeci svoju dužnost, činili su zloupotrebe, huškali naseljenike protiv Albanaca, pljačkali što im se dopadne, ubijali bez ikakvog razloga. Tada je bilo normalno da u albanskim selima, kada se pojave žandarmi, svako beži u kuću i zatvara se. U jednom izveštaju kaže se da žandarmi raspoređeni u grupama po 10-15 po žandarmerijskim stanicama vrlo često više štete nego što koriste. Oni su sastavljeni od raznih elemenata, bez dovoljno sprema i

⁵² Isto, str. 195.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, str. 201.

ljubavi prema službi i državi, dešava se da pljačkaju, da bez razloga ubijaju, da brutalno i teško vredaju. Ponašaju se većinom suviše arogantno prema narodu u vršenju javne službe".⁵⁶

"I način na koji su naseljenici smeštani u albanske kuće pogoršavao je njihove odnose s Albancima. Upravne vlasti, uz pomoć žandarmima, nisu tražile ni formalnu saglasnost vlasnika kuća. U pojedinim kućama smešteno je i po više porodica, pa se tako dovodilo u pitanje normano funkcionisanje tih domaćinstava."⁵⁷

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Obradović Milovan, Agorna reforma i kolonizacija Kosova 1911-1914, Beograd, 1981, str. 146.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, str. 145.

⁶¹ Isto, str. 201.

Pismo iz Ipeka (Peći)

O strašnom stanju albanskog stanovništva govori i članak iz 1930. godine pod naslovom "Smrt Albancima - zemlja Belorukcima" sa podnaslovom "Pismo iz Ipeka (Peći), koje je potpisao "Seljak sa Kosova". On priča:

"U ovom kraju većina seljaka su Albanci. To je naša zemlja od starine. Nad nama su do sada vladali razni vlastelini, begovi i paše. Mi seljaci borili smo se protiv njih, pa smo se i održali. Neko vreme u srednjem veku vladali su nad nama i srpski feudalcí. Godine 1912 opet su Srbi zauzeli ove zemlje i od tada oni progone Albance, oduzimaju im zemlju, nameću globe, pale kuće, muče žene, a odrasle ubijaju.

U srpskim belorukaškim novinama čitamo kako je ovde, na Kosovu, pravi raj. Nažalost i moje se selo nalazi u tom 'raju', što su ga stvorili kolonisti Puniše Račića i belorukaška država. Taj je raj započeo ovako:

U naše selo došao je ceo vod žandara sa oficirom da pomažu žandarima iz našeg sela. Sreski poglavar sa još jednim čovekom i sa komesarom opštine, koga su postavili žandari, izašli su na njive, sazvali nas seljake i rekli da su oni agrarna komisija i da će deliti našu zemlju kolonistima. Mi neka idemo kući, a žandari će nam javiti, šta je kome oduzeto. Sutradan su žandari doveli na njive koloniste i pokazali im šta je koji dobio. Odabrali i dali su im one zemlje, koje su Albanci već obradili, očistili, ogradili i zasadili voćem; nama su samo rekli da to više nije naše.

Ali ni to nije dosta. Mi, Albanci, moramo kolonistima sagraditi i kuće. Za svoj novac moramo kupiti uže kojim će nas vešati. Za vreme dok im mi gradimo kuće, kolonisti se nastanjuju kod nas, jer treba da odmah ostanu u selu i odmah počnu srbizirati ovaj kraj. U našim kućama žive sve dok njihove ne budu gotove ili dok ne oteraju albansku porodicu, a ništa ne plaćaju. Svaki Albanac, kome zapadne takav gost koji mu je oteo zemlju, mora njega i njegovu porodicu hraniti sve do nove žetve i mora mu svojom stokom pomoći obraditi onu istu zemlju koja je njemu, Albancu, oteta. Takvim postupkom žandara i belorukaške agrarne komisije postaju kolonisti u stvari bašibozuci, a Albanac samo njihov rob koji mora raditi, šutjeti i pored poreza državi i općini davati pola roda kolonisti, ako neće da mu ovaj oduzme sve. Zemlja je u poreznim knjigama upisana kao vlasništvo Albanaca i oni moraju plaćati porez i za onu zemlju koja im je oduzeta.

U žandarskoj seoskoj kasarni održavaju se redovno tajni sastanci kolonista i žandara. Tamo se odredi koji će Albanac sada 'doći na red', a to se radi ovako: dok su svi ukućani za poslom, jedni u njivi a drugi u šumi, ubace se tom nesretniku u kuću par metaka (fišeka). Ukućane hapse, vežu i tuku; skupe se kolonisti i viču: 'Dole Albanci, izdajice države; treba vas najuriti!' Na porodicu Albanaca

navale kamenjem, tuku je motkama i bičevima; starešinu kuće odvedu prvo u kasarnu a onda u varoš. Taj se više ne vraća. Porodicu, koja tako ostane bez muškarca globe za svaku sitnicu. Pređe li n. pr. njena ovca samo za korak u njivu kolonista, odrede joj kolonisti i žandari da plati 1000 dinara globe. Redaju se progoni, globe, porezi, radne su glave po kazamatima ili pobijene. Onda dolaze sudski organi i rasprodaju za dug sve, što (je) još preostalo. Albanci moraju nestati, to je cilj kojemu vodi Bela ruka, njeni kolonisti i njena država.

Neki se Albanci odmetnu u kačake. Ali u tom slučaju trpe strašno njihove porodice. Takvoj porodici po zakonu o zaštiti države odmah oduzmu sve što ima i proteraju je. Za par dana kačaška familija odlazi niz cestu gladna i gola, a belorukaški kolonista ulazi u njenu kuću i postaje vlasnik svega u njoj. Koji od činovnika, žandara i agrarnih delegata zatara više albanskih porodica, nagrada mu je veća. Zločin nad Albancima je vrlina pred belorukcima. Narod je očajan, ali ne gubi nadu da će uskoro doći dan, kada će albanski seljaci u zajednici sa radnicima i seljacima ostalih naroda Jugoslavije, zbaciti sa sebe hegemonističku vladavinu srpske buržoazije".

Članak je izašao u "*Proleteru*", organu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (Sekcije Komunističke internacionale) u Beogradu, 20. januara 1930. godine, godište II, br. 1, str. 5.

"*Proleter*" je 1. decembra 1929. doneo i članak "*Proklamovanje Jugoslavije*" u kome govoreći uopšte o nacionalnom pitanju i položaju naroda, kaže i ovo: Prema ugnjetenim narodima se vodi otvorena neprijateljska, upravo okupatorska vladavina. Njima se ne samo ne dodeljuje zemlja na osnovu agrarne reforme, već ih se tretira kao 'tudi' element: istovremeno belogardistima i vrangelovskim bandama dodeljuju najbolju zemlju... Najbrutalnija kolonizacija sprovodi se na Kosovu. Pomoću velezdajničkih procesa otima se imovina čitavim selima. Albanci se proteruju, a na njihovo se mesto naseljavaju za režim pouzdani Srbi. U svrhu što bržeg srbiziranja ovih krajeva prema novoj podeli kosovski je kraj podeljen u tri banovine: Moravsku, Zetsku i Vardarsku".

Obradović u svojoj knjizi navodi izveštaj šefa kraljevske kancelarije Koste Krstića, koji je on podneo dvoru o stanju u dakovičkom srezu 1932. godine i koji kaže:

"... Starosedioci čitavih sela ostali su bez hektara zemlje. Ima slučajeva, što su mi i sami naseljenici pričali, da je pojedincima tako sve oko kuće oduzeto, da sada radi ulaza u kuću mora da prolazi kroz naseljeničko imanje". Dalje se navodi da su naseljenici zahtevali da se ovo pitanje pravedno reši, po propisima, ma da je bilo i takvih koji su tražili i dobijali zemlju Albanaca i netrpeljivo pa i neprijateljski se odnosili prema njima. Zato Krstić predlaže "da se

pri dodeli zemlje strogo vodi računa, da ne bi mnogobrojne zadruge meštana ostale u nemogućnosti za dalji život, kao što je slučaj u selu Vogovo sa zadrugom Abdulja Taira.⁵⁸

Interesantno je da se slika o pravom stanju na Kosovu - o teškom položaju Albanaca - može da nađe i u drugim nekim dokumentima najviših državnih organa. Radošin Rajović u svojoj knjizi⁵⁹ daje

⁵⁸ Isto, str. 145.

⁵⁹ Rajović Radošin, nav. delo, str. 375.

Izveštaj ministra vojske i mornarice

predsedniku kraljevske vlade od 28. oktobra 1940. godine
o stanju u Makedoniji i na Kosovu

"Stanje na našem jugu vrlo je ozbiljno i zabrinjavajuće, ali i u poslednjem trenutku treba preduzeti što hitnije i energičnije mere da se to stanje popravi, naš tamošnji živalj nacionalno osvesti i povrati mu se vera u državu za koju on danas nema gotovo nikakvih osećaja, ili pak i ako ih ima oni su negativni.

Takvo teško, gotovo očajno stanje, nije rezultat današnjih prilika niti rezultira iz naših spoljno-političkih prilika, već je to izraz našeg pogrešnog sistematskog sprovođenja unutrašnje politike za ovih 20 godina od završetka svetskog rata do danas u tim krajevima, koje je u sadašnjim prilikama došlo do vrhunca i može imati kobnih posledica, ako mu se ne nađe leka što pre. A još uvek nije dockan, i zlo treba tražiti, ali ne dole na terenu, već u našem dosadašnjem radu.

Na levoj obali gornjeg toka r. Vardara, prema Arbanaškom frontu, gde je u većini arnautski živalj, stanovništvo je po izgledu mirno i poslušno...

Ali nezadovoljstvo ipak postoji i to veliko.

Nezadovoljstvo Arnauta ima više uzroka, a jedan od glavnih leži u rešenju agrarnih pitanja i podele odnosno oduzimanja zemlje Arnautima - našim stanovnicima.

(...)

Sad narod ovog kraja je tih, miran, pošten i pobožan, ali se sa njim nije postupalo kako treba od 1918. godine do danas.

Nezadovoljstvo i neraspoloženje naroda ovog kraja prema državnoj ideji ne treba tražiti u unutrašnjoj političkoj situaciji današnjice, već treba pogled produžiti na sve upravne i političke vlasti od 1918. godine do danas.

(...)

Arnautski živalj u Makedoniji i Kosovu predstavlja odličan ratni materijal u svakom pogledu. Naši vojno-državni interesi nalažu da po svaku cenu pridobijemo i u jačoj meri iskoristimo ovaj ratnički narod.

A neraspoloženje ovog stanovništva prema našoj državi dolazi poglavito od nesavesnog, nesposobnog i delom korumpiranog činovništva, kao i velikih nepravilnosti u rešenju agrarnih pitanja".

Posle nešto više od pet meseci Jugoslavija je kapitulirala.

Albansko stanovništvo Kosova dočekalo je slom stare Jugoslavije

Izveštaj načelnika okruga Kosovskog

od 21. juna 1921, da "Akcija gonjenja i uništavanja kačaka" nema uspeha.⁶⁰

"Akcija je počela u srezu Labskom 18. o.m. u 6 časova, a svršila se 22. ov. meseca u veče, bez ikakvih rezultata..."

U ovoj akciji učestvovalo je:

Ceo 3. vod 2. žandarmerijske čete, 60 naoružanih meštana Srba i Arnauta; potpisati sa dva policijska pisara; 1, 2 i 3. četa 2. bat. 31. p. puka sa jednim vodom brdske baterije iz Vučitrna; 1 četa 3. bataljona 31. p. puka iz Prištine sa dva mitraljeza i četa iz Uroševca.

U ovoj akciji pretres sela vršili su žandarmi pod kontrolom potpisatog i policijskog pisara, za koje je vreme vojska vršila osiguranje, a pretres šuma vršili su i vojnici i žandarmi, jedni prelazeći sva sumnjiva mesta u streljačkom stroju, drugi čekajući u zasedama. Na nekim neprohodnim i sumnjivim mestima, na zahtev potpisatog, izbačena su u šumu 6 topovskih metaka, 25 metaka iz mašinske puške i tri rama iz mitraljeza. Razrušene su dve zemunice u šumi sela Kolića, gde su se kačaci krili.

Kačaci se za svo vreme akcije nisu pojavljivali niti davali otpora, mirno stanovništvo nije izlagano neprijatnostima, niti se je desio ni jedan slučaj pljačke od strane vojnika.

Samo pak stanovništvo pokazalo se je prema ovoj akciji potpuno indiferentno. I ako je potpisati od svoje strane upotrebio sve moguće načine i pridobio neke ljude da otkriju skrovište kačaka, ostalo je bez uspeha. Meštani opština: Kolićske, Orlanske i Brainske, u kojima je ova akcija bila i uperena ne izdaju odmetnike po cenu života svojih, i ako su bili za vreme akcije na tome prostoru i u šumama, i za koje imam tvrdog uverenja, da se i danas u njihovim reonima nalaze.

I ako su kompleksi šuma u pomenutim opštinama nepregledni i terenski lako neprohodne, sela raštrkana tako, da od jedne do druge mahale ili kuće u selima: Koliću, Duzu, Balkanu, Kačikolu, Prapašticu i drugima ima po dva sahata i više neprohodnog šumovitog terena, potpisati nalazi, da bi ipak bilo uspeha, da je bilo veće aktivnosti od strane pojedinih jedinica koje su mi stavljene na raspoloženje da ovu akciju srećno izvedem, i da koristim ovu vojničku snagu, koja se za ove ciljeve tako lako i u svako doba ne dobija".

Rajović nastavlja:

"U daljem tekstu okružni načelnik prenosi žalbu sreskog načelnika

⁶⁰ Isto, str. 352.

u Podujevu na komandanta 2. bataljona 31. pešad. puka majora Roberta Vlašića koji se, navodno, držao vrlo rezervisano u ovoj akciji 'da nije hteo da pojmi važnost ove akcije' i da se 'sa naročitom tendencijom pojavio među Arnautima sa maslinovom grančicom, mesto da im ulije moralni strah'".

Ko je bio taj pošten major Robert Vlašić, koji je, verujemo, svojom "rezerviranošću" smanjio broj žrtava među stanovništvom? Šta li je bilo s njim dalje zbog "maslinove grančice"? Je li neko tragao po arhivima?

Načelnik Kosovskog okruga u tom svom izveštaju kaže da "mirno stanovništvo nije izlagano neprijatnostima". U tom izveštaju spominje se, pored ostalih sela, i Prapaštica. O tom selu u knjizi Milovana Obradovića⁶¹ stoji:

"U selu Prapaštic, na primer, posle ugušenja 'lapske bune', gde su upotrebljeni i topovi i gde 'nije ostala nijedna kuća zdrava i neoštećena', vlasti su 'naselile, ili bolje reći, pustile da se nasele 22 familije Jablaničana', pre svega kao čuvare reda i mira. Kasnije, na žalbu Albanaca i intervenciju narodnih poslanika, ministar agrarne reforme je suspendovao kolonizaciju Prapaštice i naložio policiji da udalji koloniste. Ali, niži organi 'našli su načina da dođu s formalne strane do legitimnog opravdanja naseljavanja i da tako zaštite interese naseljenika, koji su s potpunim pravom bili spremni da oružjem u ruci odbrane svoje nove krvavo stečene pozicije'".

Obradović je ovde citirao izveštaj glavnog poverenika agrarne reforme D. Krstića, dodajući zatim svoje mišljenje:

"Umesto 'formalne strane', koja je omogućila nižim agrarnim organima da zadrže na snazi rešenja o naseljavanju, bolje bi odgovaralo da se kaže nasilno uzimanje tuđih kuća i imanja".

Jesu li tim Jablaničanima iz Prapaštice oduzeta imanja posle 1945. godine? Je li to i oni ili njihovi potomci traže pred Skupštinom 28. februara 1989. godine na mitingu da im se vrate imanja, "pradedovska", "krvavo stečena"? Bakočević i ostali obećali su na tom mitingu da će biti zadovoljeno svih 14 zahteva kosovskih Srba. Jedan od zahteva je i povratak imanja...

Obradović u svojoj knjizi kaže dalje i ovo o toj Prapaštic:

"Ovo potvrđuje da na Kosovu nisu mogli biti primenjeni zakonski propisi ako lokalne policijske ili državne vlasti imaju drugačiji stav. Tako se spor u vezi s nezakonitim naseljavanjem Prapaštice protezao od 1921. do 1927. godine, kada je konačno rešen u korist kolonista. Albanci - bivši vlasnici ovih imanja ostali su bez svojih kuća i zemlje pa su morali raditi pod napolicu ili nadničiti".

Hoće li neko da se nade da napiše istinitu hroniku tog, makar, sela? Ima dosta i dokumenata a i ljudi, čija bi svedočanstva, i sa jedne i sa druge strane, doprinela pisanju istinite istorije tog perioda...

⁶¹ Obradović Milovan, nav. delo, str. 146.

Obradović dalje priča:

"Tamo gde kačačke kuće nisu spaljene dolazili su kolonisti. Kako navodi Krstić, u Ariljači naselili su se Crnogorci 'koji su čekali na dodelu zemlje, prijavili su se prvi da se nasele u arnautske napuštene kuće, i ako za njih niko nije smeo preuzeti odgovornost...' Iz ovog se vidi da su se bez rešenja, uz prečutno odobravanje vlasti, uselili u kačačke kuće i zaposeli njihova imanja. Vlasti su ih upozoravale da im ne mogu garantovati bezbednost, a agrarne vlasti odmah su im izdale rešenja na 'tako osvojena kačačka imanja', smatrajući ih 'nacionalno svesnim elementima', čiji je zadatak da 'kulturno i nacionalno' preobraze ovaj kraj.

... Tačna je Krstićeva konstatacija da su Crnogorci rado prihvatili kačačka imanja, iako su stavljali glavu u torbu, jer su ona bila razrađena, a ponekad su zaticali letinu na njima. Zatim, dobijali su kuće i pomoćne zgrade. Sve to omogućavalo im je da odmah ekonomski stanu na noge".⁶²

Prema mišljenju Obradovića, koji dalje citira A. Štebuta⁶³:

"Nezadovoljstvo meštana javljalo se i zbog toga što su zemlju dobijali i oni naseljenici koji nisu bili zemljioradnici niti su imali nameru da se bave zemljioradnjom. Na njihove proteste što se tako radi agrarne vlasti se nisu obazirale, u većini slučajeva, nego su i dalje dodeljivale zemlju 'fabričkim radnicima, zanatlijama, propalom varoškom elementu, tako reći socijalnim otpacima, neradnicima, neucima, koji niti imaju pojma o poljskoj privredi, niti pak volje za rad na jednom od najtežih zanata kao što je to zemljioradnja'."

Regent Aleksandar Karadorđević je odobrio da se mogu dati "neke olakšice i oprostaj krivične odgovornosti" odmetnicima koliko se predaju. Ministar unutrašnjih poslova M. Drašković doneo je "Objavu", kojom se omogućava predaja odmetnika bez posledica.⁶⁴

Citirajući Đ. Krstića, glavnog poverenika agrarne reforme, Obradović daje podatke o tome kako je izgledala ta amnestija:

"Ima i takvih slučajeva, gde se kačak povratio ali Crnogorac ne ide iz kuće; živi s kačakom zajedno u istoj kući ili kačak plaća kiriju u tudj..."

Obradović nastavlja:

"Ovaj primer potvrđuje da se nije vodilo računa o kačacima koji su se posle amnestije predali, ali se nisu mogli vratiti u svoje domove, jer su se u njima nalazili kolonisti, od čije je volje zavisilo da li će bivšeg vlasnika pustiti da zajedno stanuju. Logično bi bilo da amnestiranim kačacima budu vraćena konfiskovana imanja i kuće, ali to se nije činilo, pa su oni bili prepušteni samim sebi, ostavši bez ikakvih sredstava za život".⁶⁵

⁶² Isto, str. 147.

⁶³ Isto, str. 195.

⁶⁴ Rajović Radoštin, nav. delo, str. 349-351.

⁶⁵ Obradović Milovan, nav. delo, str. 147.

Inače, "ukupno je ograničeno 3.759,49 ha kačačkog zemljišta. Celu površinu činila je obradiva zemlja".⁶⁶

U "Objavi" ministra Draškovića ima i surovo upozorenje kačacima:

"Ko se ne preda, ostaće bez milosti i biće gonjen do istrage. On navlači nesreću i na se, i na svoju porodicu, i na svoje selo, i na ceo svoj kraj, jer ako do ostavljenog roka odmetnici ne priđu državnim vlastima, nastaće gonjenje i vojskom, i žandarmerijom, i poterom građanstva. Potere će u isto vreme obuhvatiti i susedne okruge, zatvoriti prolaze i staze, pretresati kuće, sela, šume, pećine i skloništa svake vrste. Odmetnici će biti ubijeni i hvatani, a njihove porodice raseljavane. Raseljeno će biti čitavo selo ako odmetnike krije i brani. Po takvim selima i mestima biće na trošak njihov razmeštena vojska i ostati tu dok se odmetnici ne istrebe ili ne pohvataju.

Sela će plaćati štetu koja se u njihovom ataru učini paljevinom, poništajem tuđih stvari, krađom i odvođenjem stoke i svakim delom koje učine odmetnici".⁶⁷

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Rajović Radošin, nav. delo, str. 351.

Srpska pravoslavna vera

A šta je moglo da se pročita u to vreme u štampi Srpske pravoslavne crkve?

Evo, naprimer, "Vesnik", nedeljni crkveno-politički list Svešteničkog udruženja ponosno veliča svoju bezgrešnost i moralno savršenstvo u članku "Srpska pravoslavna vera":

"Na koji to način pravoslavni Srbi manifestuju svoja verska čuvstva?

Da li svakodnevnim posećivanjem crkava... da li spaljivanjem i nabijanjem na kolja pripadnika drugih veroispovedi, da li inkvizicijom?

Ne, apsolutno ne. Za sve te i takve oznake *više kulture...* srpski pravoslavni narod, hvala Bogu, nije nikada znao niti ih je ikada praktikovao. Naprotiv, oznaci, kojima je srpski pravoslavni narod ispoljavao svoja verska čuvstva... bila je u istini vera u to da su svi ljudi, stoga što su jedne iste sudbine, braća među sobom, a nije im to bilo samo na jeziku, kao što je to kod pripadnika nekih drugih vera; ... bilo je duboko... čovekoljublje i saučešće prema onima koji pate, pa i prema neprijateljima njihovim.

I pošto sve vere, bar po pričanju, idu na to: da glasu savesti ljudske što više zadovoljenja dadu i dadu joj što šire polje delatnosti... koja je to vera i veroispovest u čitavoj kulturnoj istoriji ljudskoj, koja je u rezultatima pružila ljudima više dobra i utehe no što je to srpska pravoslavna vera.

Neka čovek preturi sve listine pisane istorije ljudskoga roda, ni jednu veroispovest neće naći, koja je u tome pogledu dala i šta više, no što je dala srpska pravoslavna vera.

Faktima utvrđeno je da su pravoslavni Srbi... osećaje čovekoljublja razvili do kulminacije". Potpis P. J. Odavić.⁶⁸

Kuda su išezli "čovekoljublje i saučešće prema onima koji pate" u tim godinama, kad se na Kosovu pale sela, ubijaju čak i žene i deca, raseljavaju porodice Albanaca?

Ill možda parola crkve "svi ljudi su braća među sobom" nije bila primenjivana prema Albancima zato, što po još vrlo živoj u to vreme (da li samo u to vreme?) "naučnoj" teoriji dr. Vladana Dorđevića i Stojana Protića-Balkanikusa *oni nisu ljudi nego poluljudi?*

⁶⁸ "Vesnik", list Svešteničkog udruženja, Beograd, 24. februar. "...gigno bi bilo da amnestiranim kačacima budu vraćena konfiskovana imanja i kuće, ali to se nije činilo, pa su oni bili prepušteni samim sebi, ostavši bez ikakvih sredstava za život".⁶⁶

⁶² Isto, str. 147.

⁶³ Isto, str. 185.

⁶⁴ Rajović Kadićin, nav. delo, str. 340-351.

⁶⁵ Ogradović Bilovan, nav. delo, str. 147.

Doprinosi Vase Čubrilovića

Svoj doprinos "rešenju" nacionalnog pitanja na Kosovu dao je i istoričar *Vasa Čubrilović*.

7. marta 1937. godine on je održao u Srpskom kulturnom klubu u Beogradu predavanje o tom problemu.⁶⁹

Upozoravajući na opasnost od albanskog "klina" koji se zabio duboko u našu teritoriju na strateški najvažnijoj tački Balkanskog poluostrva, Čubrilović konstatuje da "anarhističke elemente" nikad ne bi bilo moguće uključiti u civilizacijske norme slovenske civilizacije, pa zatim počinje s analizom teškoća i grešaka u rešavanju albanskog pitanja...

"... Osnovna pogreška naših odgovornih faktora iz tog doba bila je ta, što su na nemirnom i krvavom Balkanu hteli da, zaboravljajući gde su, primene zapadne metode pri rešavanju velikih etničkih problema... Dok su sve balkanske države od 1912. godine naovamo ili rešile ili su na putu da reše pitanje nacionalnih manjina njihovim *iseljavanjem*, mi smo se zadržali na sporim i pipavim metodama postepene kolonizacije..."

... Da rekapituliramo:

Arnauti je nemoguće suzbiti samo postupnom kolonizacijom; to je jedini narod koji je uspeo poslednjih hiljadu godina ne samo da se održi prema jezgru naše države, Raškoj i Zeti, nego i da na našu štetu potisne naše etničke granice prema severu i istoku. Dok se naša etnička granica u poslednjih hiljadu godina pomerila na severu do Subotice, na severo-zapadu do Kupe, Arnauti su nas potisnuli iz okoline Skadra, nekadašnje Bodinove prestonice, iz Metohije i sa Kosova. Jedini način i jedino sredstvo to je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih. Da od 1912. godine naovamo nismo imali uspeha u borbi s njima, krivica je do nas, jer tu vlast nismo kako treba iskoristili. O nekom njihovom nacionalizovanju u našu korist ne može biti ni govora. Protivno tome, u osloncu na Albaniju budi se njihova nacionalna svest i ne raščistimo li stvari na vreme, za 20-30 godina imaćemo jednu strahovitu iredentu, čiji se tragovi već opažaju a koja će neminovno u pitanje dovesti sve naše posede na jugu..."

Da se malo zaustavimo pred ovom čudovišnom pogromaškom bujicom i da malo proanaliziramo ovo što je do sad rekao istoričar, naučnik... I da se podsetimo na Dimitrija Tucovića.

Čubrilović kuka što je srpska etnička granica potisnuta prema severu i istoku.

Dimitrije Tucović je bio kategoričan:

⁶⁹ Mladina, br. 49, 19. novembar 1988, str. 32-35.

"O prodiranju Arbanasa na istok u nas se mnogo pisalo... To je i danas glavno sredstvo kojim šovinistička štampa izaziva kod srpskog naroda mržnju prema 'divljim' Arnautima, prikrivajući kao guja noge divljaštva koja je srpska vojska prema njima počinila. Koliko je samo suza proliveno što je istorijsko Kosovo preplavljeno Arnautima".

Napisano je to u "Srbiji i Arbaniji" *dvadeset tri* godine pre Čubrilovićevog predavanja.

Razaranje topovima čitavih sela, ubijanje, raseljavanje za Čubrilovića su "spori i pipavi metodi".

Tucović je to u svoje vreme nazvao "najbrutalnija zločinstva, kakva su do sada izvršavana samo u prekomorskim kolonijama".

Čubriloviću je potrebna "brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih".

I to je rekao Tucović, ma da ocenjujući drugačije taj žalosni fakt:

"Narodna pobuna najprimitivnijih plemena uvek (je) humanija od prakse stajaće vojske koju moderna država protiv pobune upotrebljava".

Čubrilović dalje izlaže svoje nazore:

"... Način iseljavanja:

Već smo rekli da je za nas efikasno iseljavanje Arnauta iz njihovog trougla samo u masi. A da dode do masovnog iseljavanja, prvi je uslov stvaranje *podesne psihoze*. Ona se može stvoriti na više načina.

Poznato je da muslimanske mase uopšte vrlo lako podležu uticaju, naročito verskom, da su lakoverne, kao i fanatične. Zato je potrebno prvenstveno za iseljavanje među Arnautima pridobiti njihovo sveštenstvo i prve ljude od uticaja ili *novcem* ili *pretnjama*. Treba, što pre, naći *agitatore*, koji će agitovati za iseljavanje u Tursku, naročito još ako bi nam hteli da ih dade. Oni imaju da opisuju lepote novih krajeva u Turskoj, lak i ugodan život tamo... Naša štampa može da učini ogromne usluge...

Drugo sredstvo bio bi *pritisak državnog aparata*. On treba da do krajnosti iskoristi zakone, da bi što više *zagorčao opstanak Arnauta kod nas*: globe, hapšenja, nemilosrdno primenjivanje svih policijskih propisa, kažnjavanje šverca, seče šuma, poterice, puštanje pasa, gonjenje na kuluk i na sva ona sredstva koja je u stanju da iznade jedna praktična policija. Privredno: nepriznavanje starih tapija; rad na katastru u onim predelima treba smesta da obuhvati nemilosrdno uterivanje poreza i svih javnih i privatnih dugova, oduzimanje državnih ispaša, opštinskih ispaša, ukidanje koncesija, poslovnih dozvola, isterivanje iz državne, privatne i samoupravne službe i t.d. Ubrzaće iseljavanje sanitetske mere: prisilno izvršenje

svih propisa i po samim kućama, rušenje zidova i velikih plotova oko kuće, stroga primena veterinarskih mera, koje će smetati izvođenju stoke na pijace i t.d. takođe se daju praktično i efikasno primeniti. U verskim pitanjima Arnauti su najosetljiviji, pa ih i tu treba dobro dirnuti. Može se to postići šikaniranjem sveštenstva, krčenjem groblja, zabranom mnogoženstva i naročito nemilosrdnom primenom zakona da i ženska deca moraju pohađati osnovne škole, gde god samo ima škola".

Rečeno je ovo 1937, u predvečerje fašističkog pohoda na svetsku civilizaciju. Zar je moguće da profesor, naučnik predlaže i pohađanje škole kao sredstvo za postizanje cilja pogromaške politike? Pa krčenje groblja...

A predlog o rušenju zidova i velikih plotova oko kuće? Asocira na današnje mere protiv Albanaca u Makedoniji... Šta bi rekao nesrećni Kosta Novaković do to vidi? On, Srbin, koji je zbog svoje borbe za slobodan život makedonskog naroda odsedeo u zatvoru sedam meseci - zbog svoje brošure "Makedonija Makedoncima"!

Tempora mutantur...

Sledeće reči Vase Čubrilovića kao da su inspirisale i danas inspirišu mitingaške jurišnike:

"I privatna inicijativa može u tom pitanju mnogo učiniti. Našim kolonistima, po potrebi, treba podeliti oružje. U one predele treba plasirati staru četničku akciju i naročito je pomoći u njenim zadacima. Naročito treba pustiti jedan talas Crnogoraca sa brda da izazove masovan sukob sa Arnautima u Metohiji. Preko poverljivih ljudi ovaj sukob treba spremiti, dati mu maha, što će biti tim lakše što su Arnauti, stvarno, digli glavu, a ceo slučaj mirne duše treba predstaviti kao sukob bratstva i plemena i po potrebi dati mu ekonomski karakter. U krajnjoj nuždi mogu se izazvati lokalne bune koje bi bile krvavo ugušene najefikasnijim sredstvima; no ne toliko vojskom koliko kolonistima, crnogorskim plemenima i četnicima.

Ostaje još jedno sredstvo koje je Srbija vrlo praktički upotrebljavala posle 1878. godine - tajno paljenje sela i arnautskih četvrti po gradovima..."

Nije li to program organizacije "Kristalne noći" na balkanski način? Po ideji naučnika...

Profesor Čubrilović ukazuje i na mogući međunarodni aspekt, ali ne brine mnogo:

"... Bez sumnje je da će ovo pitanje izazvati malo i međunarodnih

trzavica koje su neizbežne u ovakvim slučajevima. Kad god su se vršili, poslednjih stotinu godina, ovakvi poslovi na Balkanu, uvek se našla neka strana sila koja je radi toga protestovala, jer joj to nije bilo u interesu. U ovom slučaju, to mogu sada biti Italija i Albanija. Za Albaniju smo već rekli da treba raditi na jednoj konvenciji sa njima o tom pitanju pa, ako u tome ne uspemo, mora se barem toliko učiniti, da *mirno gledaju* iseljavanje u Tursku. Ponavljamo da veština postupanja u Tirani, kao i *zgodno upotrebljen novac*, mogu biti odlučujući u tom pitanju".

U pravu je Vasa Čubrilović što ne brine zbog Albanije i što ukazuje na moć novca. Jer, Ahmed-beg Zogu, tada već kralj Albanije, došao je jugoslovenskim novcem i oružjem, kroz aleju vešala, kako je rekao Krleža, na svoj presto 1924. godine, svrgnuvši liberalnu vladu Fana Nolja.

Ne treba mnogo brinuti ni zbog Italije, misli naučnik Čubrilović:

"Svetsko javno mnjenje malo će se pobuniti, naročito ono koje je finansirano od strane Italije. Međutim, danas je svet navikao i na mnogo gore stvari i toliko zauzet svakodnevnim brigom, da se sa te strane ne treba mnogo bojati. Kad može Nemačka da iseljava na desetine hiljada Jevreja, Rusija da prebacuje milione sa jednog dela kontinenta na drugi, *neće doći do nekog svetskog rata zbog koje stotine hiljada iseljenih Arnauta*. Samo, odlučujući faktori moraju da znaju šta hoće i da to uporno sprovede i ne obazirući se na moguće međunarodne zaplete..."

•••

Šta može da znači za široki naučni istorijski horizont jednog profesora *koja stotina hiljada iseljenih Arnauta*? Sitnica u beskonačnom toku istorije čovečanstva... Pogotovo kad se uzme u obzir da je njegov stariji, tada već pokojni, kolega istoričar, i političar i državnik, Stojan Protić-Balkanikus već davno konstatovao "naučnom" metodom da ti Arnauti *nisu ljudi, nego samo poluljudi*. Gde počinje, u stvari, rasizam? I ko pomaže da on preraste u metastazu na svesti i savesti neobrazovanih širokih masa?

A što se tiče Čubrilovićevog ubedenja da *neće doći zbog toga do nekog svetskog rata*, treba, ipak, da mu verujemo. On ima iskustvo u tome šta i kako izaziva svetski požar. Jer, 1914. godine bio je aktivni član "Mlade Bosne"...

•••

Dimitrije Tucović je s gorčinom rekao o takvim bivšim borbicima za slobodu; svojim savremenikima:

"Nekadašnji heroldi nacionalnog oslobođenja poneli (su) zastavu nacionalnog porobljavanja".

Bile su to i proročanske reči...

Beogradska štampa tog vremena

"Pravda" je, kao i ostala štampa, bez i reči komentara, obojenog makar bledim humanizmom, donosila pod krupnim naslovima vesti o borbama sa kačacima, o rušenju topovima albanskih sela.

A u to isto vreme, smatrajući valjda da je to najnormalnija dužnost sluge prema gospodaru donela je pod naslovom "Prošlost Visokih Dečana" i ovo:

"Za svoje održanje Dečane ima mnogo da zahvali Arnautima koji su štitali Dečane uvek kad je ono bilo u opasnosti. Arnauti iz sela Dečana ubijali su i svoje najbliže rodake u odbranu Dečana. 1891. godine Arnautin Redž Ženel, vojvoda Dečanski, jer selo Dečane bira doživotno vojvodu, koji vodi računa o zaštiti manastira, ubio je Cog Sokola i njegova tri druga zato što su hteli da plačkaju narod koji je došao u manastir. Azek Sulja iz sela Dečane ubio je svog brata Miga, zbog toga što je uzeo kapu jednom manastirskom đaku".⁷⁰

U istom članku "Pravda" se dotiče i sledeće istine o položaju srpske pravoslavne crkve pod Turcima, smatrajući i to kao nešto normalno:

"Igumani Dečana i za vreme tursko uživali su veliki ugled, imali su kao i svi turski plemići pravo da nose sablje, kubure i handžare".

•••

Ne dovodeći nikad pod sumnju "istorijsko" pravo Srbije na Kosovo i Makedoniju, jer su to bili delovi srpske srednjovekovne države, "Pravda", kao i istoriografija, protestuje zbog mađarskih "istorijskih" aspiracija pa u članku "Mađarski iredentizam" protestuje već u podnaslovu:

"Knjiga... kojom se propoveda ideja o vaspostavljanju hiljadugodišnje Mađarske", pa nastavlja:

"Mađarski iredentisti još sanjaju o svojoj hiljadugodišnjoj Mađarskoj, o njenoj slavi i veličini... i tako oni još slepo misle o nekim svojim 'izgubljenim zemljama'. Naravno, sve je to daleko od istine, mogućnosti, realnosti i prirodnosti".⁷¹

⁷⁰ "Pravda", Beograd, 28. august 1924.

⁷¹ Isto, 17. septembar 1924.

"Radničke novine" o "Politici"

I u Kraljevini SHS "Radničke novine" su nastavile da raskrinkavaju "Politiku", za koju su pre prvog svetskog rata rekle da je "velikoprodavac patriotizma", "provokator" i t.d.

Evo nekoliko članaka Organa socijalističke radničke partije (komunista) o "Politici" u 1920. godini.

"Na čistinu 'Politiko'"

5. maj 1920. godine

"Politika" je primila pare da duhovno pripremi javno mnjenje radi pokolja koji je Stojan Protić... nameravao izvršiti nad proletarijatom Prvog maja ove godina.

Kolika je to suma i iz koje kase je izdana? Mi pozivamo 'Politiku' da nam to prizna ili da to, ako ima kuraži, demantuje.

(Napomena: Stojan Protić je onaj Balkanikus, autor "naučnih" teorija o Albancima kao nižoj rasi. Bio je predsednik prve vlade Kraljevine SHS.)

'Politika' je pre nekoliko meseci bila pokrenula u svojim stupcima aferu Koče Z. Popovića, famoznog beogradskog millionara i vojnog liferanta, koji je našoj vojsci mesto brašna liferovao pesak. Ali o toj aferi 'Politika' je pisala samo u jednom broju. Dalje pisanje... je prekinuto. Mi tvrdimo da je Koča Z. Popović platio 'Politici' da dalje ne piše o njegovoj aferi.

Neka 'Politika' to demantuje.

'Politika' je počela pisati o zloupotrebama Francusko-srpske banke, ali je odmah posle prvog članka prestala. Zašto? Pozivamo Slobodana Ribnikara da nam to kaže.

'Politika' je pre desetak dana primila 20.000 dinara radi popunjavanja svog 'deficita'.

Neka nam kaže pravu istinu i iz čije kase?

G. direktor 'Politike' dr. Slobodan Ribnikar dobio je pre nekoliko dana službu u Ministarstvu narodnog zdravlja. Službu su mu dali radikali. Trebalo mu je nekoliko meseci službe da bi navršio godine za punu penziju.

Je li to pošteno i moralno, g. Ribnikare, da vi kao kapitalista i lekar pljačkate državu i na ovaj način?"

"Politiko" - ne pomaže ti vrđanje

7. maj 1920. godine

"... Klevetnička i provokatorska 'Politika', koju smo mi pripeli na sramni stup, pokušava da negira naše tvrđenje.

... Ona nijednom jedinom rečju ne demantuje i ne negira naše

tvrdnje da je ona jedan od glavnih duhovnih faktora projektiranog pokolja nad radničkom klasom.

Mi smo tvrdili da je 'Politika' primila pare da duhovno pripremi javno mnjenje... To... smo i ponovili, pozvavši 'Politiku' da nam kaže: kolika je ta suma koju je primila i iz čije kase?

Ali, ona nam ne daje *nikakav* odgovor o tom. Ona čuti kao riba i pravi se luda."

"Kakva je 'Politika'"

12. maj 1920. godine

"'Politika' je dosta lijala i varala naivan i prostosrdačan svet svojim 'patriotizmom' i 'moralom'. Ali sada je dolijala. Mi ćemo da joj zderemo sa prostituisanog lica masku i da je prikazemo u pravoj boji od koje će se sav poštenji svet preneraziti..."

Karakteristično je dodati da je dr. Ribnikar 1915. na automobilu pobjegao iz Vranja, gde je radio u jednom zavojištu, ostavivši ranjenike na milost i nemilost sudbine i da je sve vreme rata proveo daleko od operativnih jedinica.

Kao što vidite, čitaoci, takva je 'Politika' - *provokatorski i ucenjivački* list - koji nekolicini intelektualnih i moralnih dripaca služi kao busija...

Ko nema poštenja i morala neka i dalje čita 'Politiku' i neka poklanja pažnju onom što ona piše!

Mi smo učinili svoju dužnost: - taj *provokatorski i ucenjivački* list smo prikovali za sramni stub, odakle se više nikada neće moći skinuti".

U tadašnjoj beogradskoj štampi nismo naišli na podatke o tome da je "Politika" ili Slobodan Ribnikar tužio "Radničke novine" sudu zbog klevete.

Nema do danas nikakvih podataka da se "Politika" skinula sa tog sramnog stuba...

A propo - zadnjih dana januara ove, 1989., godine sarajevski časopis "Naši dani" doneo je otvoreno pismo jedne bivše radnice "Politike", koja tek što je otišla u penziju. Ona dokumentovano, navodeći da ima još dokumenata, koje ne spominje, piše da su rukovodeći ljudi "Politike" (navodi njihova imena sa Žikom Minićem na čelu) godinama vršili i vrše još i danas strašne malverzacije, prodajući otpad - makulaturu, gume, olovo i sl. i trpajući te milijarde sebi u džep, uz saradnju SUP-a, koji ni na jednu tužbu Radničke kontrole "Politike" nije ništa preduzeo.

Sama, pak, "Politika" do danas se nije ni jednom jedinom rečju osvrnula na te optužbe...

Očigledno, vuk samo dlaku menja. A nasledni geni "Politike" su neuništivi...

"Na čistinu" Politika

5. maj 1920. godine

"Kakva je Politika"

12. maj 1920. godine
 "Politika" je primila pare da bihovočno pripremi...
 "Politika" je dostala i vezane...
 Prvo... Ali sada je dolazila...
 Konačno... da je...
 od koje se...
 nam to prizna...

Karajević... dobila da je...
 poverio...
 nije...
 daleko od...
 kao što...
 veća...
 kao...
 ko...
 nja...
 Mi...
 smo...
 ali...
 dana...
 ...
 U...
 je...
 zbog...
 G...
 li...
 Nama...
 stamno...
 A...
 časopis...
 "Politika"...
 navodeći...
 7...
 izvode...
 ma...
 tra...
 jedna...

Proglasi napredne omladine Kosova i Metohije

Radošin Rajović u svojoj knjizi navodi:

"Značajna je akcija Oblasnog komiteta KPJ, organizovana juna 1938. kada je Oblasni komitet KPJ uputio direktivu partijskim organizacijama u kojoj se od komunista tražilo da agituju među naseljenicima da ne primaju zemlju koja se oduzima od albanskih seljaka. U isto vreme je po Kosovu i Metohiji rasturan letak grupe naprednih studenata Beogradskog univerziteta sa Kosova i Metohije u znak protesta protiv akcije režima za iseljavanje Albanaca sa Kosova u Tursku, kao i protiv oduzimanja zemlje od albanskog stanovništva. Sličan letak studenti su štampali i rasturali i sledeće godine (2. oktobra 1939). To je izgleda prvi partijski dokument na Kosovu štampan i na albanskom jeziku. U decembru iste godine Oblasni komitet KPJ takode je izdao letak u kome se osuđuje politika nacionalnog ugnjetavanja Albanaca i traži priznavanje njihovih nacionalnih prava.

... Koristi se i proslava 550-godišnjice kosovske bitke na Gazi Mešanu."⁷²

Taj autor daje u svojoj knjizi i "*Proglas studenata Kosova i Metohije Narodima i naseljenicima Kosova i Metohije*" iz 1938. godine:

"Narode Kosova i Metohije!

(...)

Nama na Kosovu i Metohiji Stojadinović je doneo naročite darove: sproveo je nečuveni teror i ubijanje mirnih arnautskih seljaka, služeći se pri tom raznim podmetanjima da bi ih raselio sa njihovih domova, pojačao je oduzimanje zemlje radnom arnautskom življu i najbolje zemlje oduzete od njih daje danas onima koji mu bolje služe i više plate. Pojačao je pljačku, premlaćivanje i ubijanje onih koji se usude da ma i reč kažu u odbranu svojih prava. Kosovo i Metohija pretvoreni su u grdno mučilište naroda.

Narode Kosova i Metohije, Arnauti, Srbi meštani, naseljenici, ujedinite se u borbu protiv zajedničkog neprijatelja!

Stojadinović se služi starom metodom svih pljačkaša, izdajnika i svih podmuklih krvnika narodnih 'zavadi pa vladaj'. Ma da ima u državi veliki broj imanja koja iznose 100-500 hektara, pa i veliki broj manastirskih i državnih imanja, vlada oduzima siromašnim Arnautima svu zemlju do praga, pošto im je za porez i namete oglodala i meso do kostiju...

Arnauti!

Policajci, žandarmi i špijuni su neograničeni gospodari nad ima-

⁷² Rajović Radošin, nav. delo, str. 126.

njem i životom vašim, trostruko vam naplaćuju porez, pljačkaju vas, premlaćuju i ubijaju. A za sve te zločine nikome od tih zulumčara nije pala ni dlaka sa glave nego su čak dobili nagrade i ordene. Oni vam oduzimaju zemlju i teraju vas iz vaših zavičaja...

Naseljenici!

Nisu vam Arnauti krivi za bedu i nemaštinu koja vas guši. Ne mrzite ih, jer oni žive još gore od vas. Ne može seljaku biti neprijatelj seljak!... *Tražite zajedno sa Arnautima obustavu podela arnautske zemlje...*⁷³

Proglas je potpisalo 68 studenata sa Kosova i Metohije - Srba, Crnogoraca i Albanaca.

Drugi po redu potpisnik je *Ajdinović Zejnel*, student prava, Lebane. To je *Zejnel Ajdini*, čije ime je dobio partizanski odred, formiran septembra 1942. godine kod Uroševca. Za života, kao i svi Albanci, morao je da nosi srpsko prezime na -ić!

• • •

Obradović u svojoj knjizi kaže:

"Napredna omladina Kosova i drugih naroda Jugoslavije izdaje 1937. godine letak u kome se osuđuje politika velikosrpske buržoazije prema Albancima: 'Od 1918. godine Arnauti su u Jugoslaviji izloženi ubijanju, paljenju čitavih sela, proganjanju sa zemlje, otimanju kuća, imanja, seoskih i plemenskih šuma... Srbijanska gospoda na čelu sa reakcionarnom vladom Stojadinović - Korošec - Spaho svim silama radi na uništenju arnautskog življa...'⁷⁴

Obradović govori i o letku povodom 550-godišnjice Kosovske bitke⁷⁵:

"Svoju doslednost u borbi za nacionalna prava svih naroda Kosova komunisti potvrđuju prilikom proslave 550-godišnjice Kosovske bitke 1939. godine, kada je napredna omladina Kosova i ostalih naroda Jugoslavije uputila letak narodima Kosova. Uglavnom, to su bili studenti Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, komunisti i simpatizeri Partije. Inicijatori za izdavanje letka bili su komunisti poreklom s Kosova. Značajnu ulogu u njegovom rasturanju na Gazimestanu, kod Prištine, gde se proslava održala, imale su prištinska partijska i skojevaska organizacija.

U letku se ističe da je ne samo pravo već i interes zemlje da se Albancima dadu manjinska prava, da se zemlja podeli siromašnim seljacima bez obzira na naciju i veru i da se razvijanjem bratstva i ravnopravnosti učvršćuje sigurnost i povećava stepen spremnosti za odbranu zemlje od fašističke opasnosti. U obraćanju Albancima kaže se:

'Oduzimali su vam zemlju koju ste vekovima radili a kojom ste

⁷³ Isto, str. 370.

⁷⁴ Obradović Milovan, nav. delo, str. 83.

⁷⁵ Isto, str. 83-84.

hranili svoju decu... Pod udar nekakvog 'agrara' stavljena je sva zemlja na kojoj živi arnautski seljak. Pravljen je konvencija sa turskom republikom za nasilno iseljavanje Arnauta (...). Sistematski se radilo na razvijanju verske i nacionalne netrpeljivosti između Srba i Arnauta.

Arnauti, mi vaši sinovi, sve to znamo, ali mi znamo i to da ste vi svojim dosadašnjim držanjem pokazali da vam je stalo do bratske sloge sa srpskim seljakom... Smatramo da je u interesu jačanja otporne snage države da se prestane sa oduzimanjem zemlje arnautskom seljaku, da se prestane sa namerom iseljavanja i proganjanja Arnauta. U ovim sudbonosnim danima velika je zadaća koja se postavila pred nas omladinu našeg kraja: Arnaute, Srbe meštane i naseljenike, da svojom stvaralačkom snagom doprinesemo širenju i jačanju međusobne ljubavi, bratstva i jednakosti..."

Ista knjiga daje i ovo:

U proglašenju koji je izdala u junu 1939. godine studentska naseljenička i meštanska omladina s Kosova i Metohije - ona koja se školovala u Beogradu i ona što je na svojim domovima - obraća se narodima Kosova, naseljenicima Srbima, Albancima i Srbima meštanima. U pisanju ovog letka glavnu reč imali su studenti komunisti i skojevci, pa se može smatrati kao da je partijski, pošto su u njemu izneseni stavovi KPJ o tadašnjem društveno-ekonomskom i političkom stanju na Kosovu. U obraćanju naseljenicima kaže se, između ostalog:

"Naseljenici,

Vi ste došli u 'obetovanu' zemlju Kosovo i Metohiju. Mislili ste da ćete dobiti državna imanja, da ćete omogućiti lakši život vašim porodicama... Mi znamo da je veći broj od vas došao da nađe hleba na 'slobodnim' imanjima. Prvog dana dali su vam srp i kosu u ruke, da žanjete tuđe pšenice i kosite tuđe livade. Ne, naseljenici, nisu to slobodna imanja, to su oranice i livade onih, koji su znojem lica svoga zaradivali svoj hleb, a danas ostali bez svojih polja i oranica. Hleb taj što jedete, iako često gorko stičete, to je uzimanje iz usta zalogađa hiljadama porodica siromašnog i napaćenog arnautskog naroda⁷⁶ ... Vi se niste oslobodili... patnje, iako su vam data tuđa imanja, a kako je Arnautima, kojima su oduzeta imanja. Mi verujemo da vi niste znali da na tim imanjima, koja ste dobili, žive arnautske porodice, dovedeni ste na imanja i time vam je nametnuto nešto, što ide protiv vašeg ponosa i časti - nametnuta vam je teška sramota da u očima milijonskog arnautskog življa izgledate otimači i tlačitelji njihovih porodica. Ne, mi verujemo da vaša želja nije bila da zaplaćete gladnu decu arnautskog naroda, koji se muči i koji krvlju i znojem zaraduje svoj hleb; ali to je bila želja onih, koji su vas doveli, koji danas rade protiv interesa arnautskog naroda, a sigurni smo da će sutra raditi protiv vaših interesa ...⁷⁷

⁷⁶ Isto, str. 84-85.

⁷⁷ Ovaj deo Letka je uzet iz knjige Radošina Rajovića, nav. delo, Prilozi, str. 566.

Raspaljivanje mržnje između vas i Aranauta nije slučajno i nije samo na Kosovu i Metohiji...

Očevi naši i braćo naša,

Mrzeti i progoniti Arnaute to znači: staviti se na stranu zakletih neprijatelja ove zemlje...

Naseljenici,

Borite se protiv onih elemenata iz vaših redova koji u ime vas i vaših porodica čine nedela, zločine, prema mirnom i radnom arnautskom narodu! Zar nije ljudi nedostojno dirati u svetinje, običaje i bogomolje drugih?! Ne dozvolite da vam izrodi i špijuni kaljaju vaše ime, vašu čast i poštenje! Borite se u zajednici sa Srbima meštanima i Arnautima protiv daljeg oduzimanja arnautske zemlje, protiv njihovog iseljavanja.

Naseljenici,

Zajedno sa svima koji žive na Kosovu i Metohiji odlučno zahtevajte podelu velikih državnih i veleposedničkih imanja, imanja kojih na Kosovu i Metohiji ima dosta i zahtevajte da se dodele u prvom redu onim arnautskim porodicama kojima je oduzeta zemlja, a onda svima onima koji je nemaju, pa bili oni Arnauti, Srbi meštani ili naseljenici..

(...)

Arnauti,

Svi narodi ove zemlje stenju pod teškim jarmom narodnih tlačitelja, čije zulume ste vi najviše osetili na vlastitoj koži. Nenarodni režim i njihove slugе - špijuni i žandarmi gospodari su vaših života. Ubijaju i premlaćuju vas, trostruko vam naplaćuju porezu, oduzimaju vam imanja i čine od vas prave robove. Vi ste postali svakidanja zabava narodnih tirana i krvopija, koji se slatko napijaju vašom krvlju. Vaše njive i livade su oduzete, vaše porodice su gladne, plaćate porez a nemate zemlju. Mi, sinovi ovih porodica kojima je data vaša zemlja, volimo arnautski narod, jer volimo sve narode ove zemlje i čitavog sveta. Narodi jedni drugima nisu neprijatelji, narodni neprijatelji su oni koji iz svojih sebičnih i prljavih interesa zavađaju narod. Mi znamo, dok traju nasilja nad vama ni nama neće biti dobro. Mi, studentska omladina, hoćemo da vi imate puna prava u ovoj zemlji. Mi ne možemo biti ravnodušni, slušajući plač vaše gladne dece. Mi hoćemo da imate pravo na život, hleb i slobodu, pravo na svoje škole i sve ono što je potrebno jednom narodu za njegov potpun razvitak. Mi, studentska omladina sa ostalom omladinom sela i grada, ustajemo protiv svega onoga što je upereno protiv vaših životnih interesa i izjavljujemo jasno i odlučno: da ćemo se boriti protiv vašeg zlostavljanja, protiv daljeg oduzimanja zemlje i protiv vašeg iseljavanja...

(...)

Srbi meštani,

Nisu vam danas Arnauti i naseljenici krivi za vašu bedu i nemaštinu, svima nama krivi su nenarodni režimi koji seju mržnju i zavađaju narode i koji su doveli Jugoslaviju njihovom izdajničkom politikom u čorsokak i odvojili je od miroljubivih država u svetu..."⁷⁸

"Komunisti naseljenici bili su najdosledniji borci za ravnopravnost Albanaca, Srba i Crnogoraca. Oni su se zalagali za upotrebu albanskog jezika u javnim službama i školama i borili protiv nepravilne agrarne politike prema Albancima, kojima je oduzimana zemlja pod raznim vidovima. Oblasni komitet uputio je juna 1938. direktivu komunistima da agituju među kolonistima da ne primaju zemlju koja je oduzimana od albanskih seljaka. Porodice članova i simpatizera KPJ odbijale su da prihvate ovako oduzetu zemlju, mađa je bilo i onih koji su je prihvatili, pa su zbog toga partijski kažnjavani. Grupa omladinaca predvođena komunistima i skojevcima napala je članove Revizione komisije koja je oduzimala zemlju Albancima u selima Babaloču i Gramočelju".⁷⁹

...
 "... Režim je govorio da su komunisti 'protiv države', pa su se komunisti - budući da su bili u strogoj ilegalnosti - pre mogli sklanjati od policije kod Albanaca nego kod Srba i Crnogoraca, među kojima je bilo dosta eksponenata režima i državnog aparata (policije), građanskih političkih stranaka i drugih elemenata političke strukture tadašnjeg društva.

'Kolonisti su stub hegemonije', rekao je Miladin Popović na V zemaljskoj konferenciji".⁸⁰

...
 "Mi smo Šiptarima uvek govorili o Jugoslaviji. Govorili smo o njihovom pravu u Jugoslaviji, o ravnopravnosti u okviru Jugoslavije. Međutim, kod šiptarskih masa više je palila parola rušenja Jugoslavije, zbog toga što su oni bili potpuno obespravljeni. I tako onaj koji je obećavao rušenje Jugoslavije više je imao uspeha! Zbog toga Albanci i nisu mogli biti mobilisani na odbrani zemlje 1941, jer oni naprosto, za to nisu bili zainteresovani. Naprotiv, među Albancima se često moglo čuti: 'Neka dođe i crni davo, samo neka ovo propadne'.⁸¹

...
 Peta zemaljska konferencija KPJ održana je 19-23. oktobra 1940. u Dubravi kraj Zagreba.

U Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ u odeljku "Borba za nacionalnu ravnopravnost i slobodu"⁸² stoji:

⁷⁸ Obradović Milovan, nav. delo, str. 85-86.

⁷⁹ Isto, str. 87.

⁸⁰ Rajović Radošić, nav. delo, str. 130-131.

⁸¹ Isto, str. 130.

⁸² Peta zemaljska konferencija KPJ, Komunist, Beograd, 1980, str. 238.

"U ovim sudbonosnim danima... pred našu Partiju se postavlja jedna od najvažnijih i aktuelnih zadata - borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina Jugoslavije:

(...)

c) borba za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu, Metohiji i Sandžaku...

d) borba protiv kolonizatorskih metoda srpske buržoazije u tim oblastima i protjerivanje svih onih koloniziranih elemenata pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonske, arnautske i druge narode".

"Proleter", organ CK KPJ, je posle raspada Jugoslavije pisao, izveštavajući o savetovanju Komunističke partije Jugoslavije:

"O ulozil srpske vladajuće klike mi smo već govorili, ali je potrebno da se još jednom osvrnemo na prilike u Srbiji. Srpski narod mora danas najviše da trpi zbog zločinačke politike koju je 22 godine provodila srpska kapitalistička klika. Zbog te politike srpski narod opet proživljava svoju Golgotu..."⁸³

⁸³ "Proleter", Organ Centralnog komiteta KPJ, br. 3-4-5, mart-april-maj 1941, str. 5/781.

Josip Broz Tito

je 1942. godine u svom članku

"Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe"

pisao:

"Rođena na Krfu, u Londonu i Parizu, versajska Jugoslavija je postala najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi. Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili su potčinjeni narodi, neravnopravni državljani Jugoslavije, Makedonci, Arnauti i drugi bili su porobljeni i podvrgnuti istrebljenju.

Jedna brojčano neznatna manjina velikosrpskih hegemonista, nezasićena u svojoj pohlepi za bogaćenjem, na čelu sa kraljem, vladala je 22 godine Jugoslavijom, stvarala je režim žandara, režim glavnjača, režim socijalnog i nacionalnog bespravlja. Na svaki opravdani zahtev ugnjetenih naroda Jugoslavije za ravnopravnošću, odgovala su ta gospoda:

'Mi smo se borili na Solunskom frontu', 'Mi smo oslobodili ovu zemlju', 'Mi smo prolivali krv na Kajmakčalanu' i t.d. Ovu bezočnu laž upotrebljavali su ova gospoda vlastodršci... oskrvnjujući na taj način svetle grobove pravih srpskih junaka - seljaka, koji su ginuli sa dubokom verom da svoje živote daju za slobodu...

Perspektiva koja se ukazuje narodima Jugoslavije od strane londonskih izbeglica vrlo je crna i predstavlja strašnu opasnost za sve one narode koji su bili ugnjetavani...

Makedonci, Arnauti, Hrvati, muslimani i t.d. sa strepnjom se pitaju - pa što će biti sa nama ako se povratiti ono staro?

(...)

Zastava narodno-oslobodilačke borbe protiv okupatora koju je podigla Komunistička partija Jugoslavije 1941. jeste u isto vreme i zastava borbe za nacionalnu slobodu i ravnopravnost svakog naroda posebice... Nikada se Komunistička partija nije odrekla niti će se odreći svog principa, koga su postavili naši veliki učitelji i Vode - Lenjin i Staljin, a to je: pravo svakog naroda na samoopredeljenje do otepljenja...

Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine lako će se rešiti na opšte zadovoljstvo svih samo na taj način što će ga rešavati sam narod..." *Tito*⁸⁴

⁸⁴ "Proleter", Organ Centralnog komiteta KPJ, decembar 1942, broj 16, str. 1-3.

Bujanska konferencija

U selu *Bujan* održana je od 31. decembra 1943. do 2. januara 1944. *Prva konferencija Narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju*, danas poznata kao *Bujanska konferencija*.

U Rezoluciji te konferencije stoji, između ostaloga:

"Prestavnici iz svih krajeva Kosova i Metohije Šiptari, Srbi i Crnogorci: nacionalisti, komunisti, antifašistička omladina, predstavnici vojske, komunistička omladina, žene antifašisti i dr. nadahnuti visokim idealom za ujedinjenje raznih političkih tendencija, za jedinstvo i bratstvo naroda Kosova i Metohije i za pojačanje organizovane oružane borbe naših naroda protivu fašističkih okupatora i njihovih slugu, sastali su se u momentu jasne spoljne i unutrašnje situacije, raspravljalo se o dosadašnjem radu narodnooslobodilačkih odbora kao i izbora predsedništva.

Konferencija je konstatovala:

(...)

b) Prvi imperijalistički rat završio se Versajskim ugovorom, koji je pored drugih nepravdi stvorio i Jugoslaviju da bi zadovoljio velikosrpsku hegemonističku kliku na čelu sa kraljem Aleksandrom. Tako stvorena Jugoslavija, bez pitanja i protiv volje naroda, bila je tipična zemlja nacionalnog, političkog i ekonomskog ugnjetavanja u Evropi.

Šiptarski narod na Kosovu i Metohiji ne samo da je bio politički, nacionalno i ekonomski ugnjeten, nego i podvrgnut fizičkom istrebljenju. Odricana su mu sva nacionalna prava (nemanje škola na maternjem jeziku, sprečavanje kulturnog, političkog i ekonomskog razvitka). Njegovi takozvani predstavnici bili su verni agenti velikosrpske hegemonističke klike za pljačku i ugnjetavanje.

Vrhunac ekonomskog iskorištavanja bila je agrarna reforma, koja je imala za cilj: zaoštavanje mržnje između Šiptara, Srba i Crnogoraca, da osiromaši Šiptare do tog stepena, da budu prinudeni da se iseljavaju, da stvori jedno reakcionarno uporište na Kosovu i Metohiji, a da se oslabe revolucionarne snage narodnih masa Crne Gore, dajući im zemlju na Kosovu i Metohiji.

(...)

v) *Kosovo i Metohija je kraj koji je naseljen najvećim delom šiptarskim narodom, a koji kao i uvek, tako i danas - želi da se ujedini sa Šipnijom. Prema tome osećamo za dužnost ukazati pravi put kojim treba da pode šiptarski narod da bi ostvario svoje težnje. Jedini put da se Šiptari Kosova i Metohije ujedine sa Šipnijom jeste zajednička borba sa ostalim narodima Jugoslavije protivu okupatora i njihovih slugu. Jer je to jedini put da se izvojuje sloboda, kada će svi narodi, pa i Šiptari, biti u mogućnosti da se izjasne o svojoj sudbini sa pravom na samopredeljenje do otcepljenja.*

Stav prema pitanju Kosova

(Tito, Enver Hodža, CK KPJ, CK KPA)

Bogdanović u svojoj knjizi navodi i ovo:

"...1. jula 1946. godine zaključen je Ugovor o prijateljstvu i saradnji između FNRJ i Albanije...

Povodom tog ugovora postoji i jedna priča *Envera Hodže* u njegovim "*Uspomenama*", objavljenim u Tirani 1979. o navodnom razgovoru sa Titom o budućnosti Albanaca u Jugoslaviji. Hodža je prilikom svoje posete Beogradu i potpisivanju Ugovora 1946. godine postavio Titu pitanje o Kosovu, formulišući albanski stav na sledeći način: 'Kosovo i druge oblasti albanskog stanovništva u Jugoslaviji su albanske teritorije koje su velike sile nepravedno otrgle (arrachés). Sada, kada su naše dve zemlje socijalističke, stvoreni su uslovi da se ovaj problem pravedno reši'. Na ovaj zahtev Envera Hodže Tito je, kako Hodža tvrdi, odgovorio: 'Slažem se, to je i naša želja (souhait), ali u ovom trenutku mi ne možemo ništa da učinimo u tom smislu, jer to Srbi ne bi shvatili (car les Serbes ne le comprendraient pas)'. Hodža je na to zaključio: 'Ako to ne shvataju danas, shvatiće sutra'.⁸⁶

Rajović u svojoj knjizi navodi sledeće:

"Pitanje Kosova i Metohije, u smislu njegovog priključenja Albaniji, nisu u toku rata postavljali samo neki Albanci-komunisti sa Kosova i Metohije, već je to pitanje vrlo otvoreno i uporno postavljao i sam Centralni komitet KP Albanije, koji je od samog početka insistirao na tome da Kosovo i Metohija pripadnu Albaniji, ili bar da se još odmah, u toku rata, Kosovo i Metohija podele tako da NOP Metohije (odnosno faktički - italijanska okupaciona zona) bude pod rukovodstvom KP Albanije, a NOP Kosova - pod rukovodstvom KP Jugoslavije. O tome svedoče pisma Svetozara Vukmanovića Tempa i Miladina Popovića, kao i neki drugi dokumenti. Međutim, daleko više o tome iznosi sam Enver Hodža, tadašnji generalni sekretar albanske Komunističke partije, iznoseći u svojim uspomenama bez uvijanja svoje velikoalbanske poglede. Enver Hodža, u ... pamfletu 'Titovci' piše da je u jesen 1943. ukazao Centralnom komitetu KPJ na 'pogrešan put' i izneo zahteve CK KP Albanije u odnosu na Kosovo i Metohiju:

'Kosovo, Dukadinska ravnica (tako Enver Hodža naziva Metohiju - R.R.) i drugi albanski krajevi treba već sada da imaju svoje rukovodstvo, u borbi izraslo, u kojem, svakako, većinu treba da čine Albanci. Oni moraju da imaju Narodnooslobodilački antifašistički odbor čiji sastav ne sme biti nametnut nego treba da bude demokratski izabran. Treba da imaju svoje štabove i komande pod rukovodstvom Glavnog štaba Jugoslavije. U toku rata treba

⁸⁶ Bogdanović Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, Beograd, 1984, str. 235.

stvoriti, organizovati i jačati pokrajinsku partijsku organizaciju, pod rukovodstvom CK KPJ. Albanci se u svojim jedinicama bore na čelu sa zastavom Albanije. Oni treba da podržavaju i propagiraju svoja patriotska osećanja, ljubav prema domovini, uporedo sa osećanjem bratskog prijateljstva sa ostalim jugoslovenskim narodima. Njima treba reći, jasno i otvoreno, da će kao rezultat njihove borbe posle oslobođenja, kao i svi ostali, uživati puno i neotuđivo pravo na samoopredeljenje do otcepljenja..."

I dalje:

"... To pravo treba da bude jasno objavljeno kao pravo koje obuhvata sve mogućnosti, počev od ujedinjenja sa majkom domovinom, Albanijom, pa ukoliko to budu želeli, do samostalnog života. Nikakvo drugo rešenje albanski narod Kosova ne prihvata i smatra ga nepravdom. I mi mislimo da je to u stvari nepravdom. Naše je mišljenje da Kosovo, Dukadinska ravnica i deo Makedonije koji se graniči sa Albanijom, a naseljen je Albancima, treba da bude pripojen Albaniji, pošto Jugoslavija bude oslobođena od fašističkih kandži. Samo takva perspektiva će Albance koji žive u Jugoslaviji navesti da se bore".⁸⁷ (Radošin Rajović navodi izvor: Enver Hodža, Titoites, str. 100.)

Rajović daje i sledeće:

"U knjizi 'Titoites' E. Hodža navodi i jedan razgovor sa maršalom Titom, koji je navodno vodio prilikom svoje posete Beogradu od 26. juna do 2. jula 1946. o pitanju Kosova i Metohije:

'U nastavku ja sam Titu izneo mišljenje albanske strane da Kosovo i drugi krajevi u Jugoslaviji, nastanjeni Albancima, pripadaju Jugoslaviji i da joj ih treba vratiti.

- Albanci su se borili - rekoh mu - da imaju slobodnu i suverenu Albaniju kojoj sada treba pripojiti i albanske krajeve Jugoslavije. Došlo je vreme da se taj nacionalni problem pravilno reši od strane naših partija.

Predsednik Tito je odgovorio:

- Slažem se sa Vašim gledištem, ali zasada to nikako ne možemo učiniti, jer nas Srbi neće shvatiti.

Nakon toga je Tito pokrenuo drugi problem, to jest onaj o tzv. Balkanskoj federaciji i upitao me je kakvo je moje mišljenje o ovom pitanju.

- Po ovom pitanju - odgovorio sam mu - još je odavno postojala jedna ideja ...'

Govoreći dalje o ideji 'Balkanske federacije', Tito je navodno rekao da je to teško ostvarivo:

'... Ja sam ga pomenuo više zbog toga što se poveo razgovor o

⁸⁷ Rajović Radošin, nav. delo, str. 217-218.

budućnosti Kosova. Unutar 'Balkanske federacije' pitanje ujedinjenja Kosova sa Albanijom biće mnogo lakše.

- Bez sumnje - rekoh mu. - Ali mi uvek stojimo na onome što smo pomenuli na početku: da li će se stvoriti ili ne mogućnosti za jednu 'Balkansku federaciju' je jedan problem, a rešavanje pitanja Kosova je sasvim drugi problem. Treba raditi kao što ste Vi sami rekli, kako bi se pitanje Kosova pravilno rešilo.

- Radićemo u tom pravcu - dade mi reč Tito. (Isto, str. 284-286.)⁸⁸

U daljem tekstu Rajović navodi ovo:

"Centralni komitet KP Albanije postavio je pitanje prisajedinjenja Kosova i Metohije Albaniji Centralnom komitetu KP Jugoslavije preko svog delegata 29. jula 1943. Tom prilikom je i Miladin Popović uputio pismo Ivanu Milutinoviću, članu Politbiroa Centralnog komiteta KPJ... Popović je u suštini izneo stavove Centralnog komiteta KP Albanije o sudbini Kosova i Metohije."⁸⁹

Rajović dalje u fusnoti 323. nastavlja:

"*Miladin Popović* 29. jula 1943. piše pored ostalog Ivanu Milutinoviću:

'... Ranije smo diskutovali (sa Svetozarom Vukmanovićem Tempom - R. R.) po raznim pitanjima... Diskutovali smo i o pitanju Kosova. No to je pitanje zahtevalo Titovo rešenje. Zahtevalo određen stav... Još kad je Dušan (Mugoša) bio kod Tita (krajem leta 1942. - R. R.) postavio sam niz pitanja, tu i pitanje Kosova i tražio još tada kako da se riješi.

Naš CK postavlja pitanje Makedonije, Slovenije (okupirane pod Italijom), njemačkih manjina i t.d., a o Kosovu se ne govori... Mišljenja sam da se mogao zauzeti stav kao recimo po pitanju Slovenije. Naravno u jednom obliku drugom... Isto pitanje raznonacional.(nosti) i postojanje mržnje i težnje za osvetom. Tu je stvarno težak problem zauzeti stav a da se ne izazove mržnja kod jedne od glavnih nacija... To vođenje računa o nacijama osporavalo nam je zauzeti odlučan stav nego smo stalno podvlačili parolu o samopredeljenju sutra. Na taj se način nije mogao mobilisati al.(banski) narod u borbi protiv okupatora 'oslobodioca'".⁹⁰

Josip Broz Tito uputio je 6. decembra 1943. pismo Svetozaru Vukmanoviću Tempu u kome pored ostalog kaže:

"... Mislim da će vam u tom pogledu poslednje odluke AVNOJ-a u mnogome olakšati posao. Na sličan način treba postaviti pitanje Kosova i Metohije. Parola o prisajedinjavanju Kosova i Metohije Albaniji danas, koju predlaže Miladin, kao i stav o Komandi albanskog Glavnog štaba nad Metohijom u stvari bi išla na ruku svim

⁸⁸ Isto, str. 218-219. (fusnota 320)

⁸⁹ Isto, str. 219.

⁹⁰ Isto, str. 219-220.

neprijateljima narodno-oslobodilačke borbe u Jugoslaviji...⁹¹

Centralni komitet KPJ uputio je 2. decembra 1943. pismo Centralnom komitetu KP Albanije u kome se između ostalog kaže:

"... U vezi sa pismom druga Mila (Miladina) od 29. VII 1943. godine kao i razgovorima vaših delegata sa drugom Milutinom smatram za nužno da vam odgovorim na vaše postavljeno pitanje o položaju Kosova i Metohije i ukažem, u vezi s tim, na izvesne činjenice, koje imaju krupan značaj za razvijanje narodnooslobodilačke borbe, tako na Kosovu i Metohiji, tako i kod vas.

Kada se radi o nacionalnom pitanju treba imati u vidu dve činjenice:

Prvo, svaka nacija ima pravo na samopredeljenje, uključivši i otcepljene.

Drugo, mi ne podupiremo sve nacionalne pokrete - nego samo one koji su zaista na djelu protiv imperijalizma uopšte, tj. koji su za stvarno demokratski nacionalni razvitak.

To znači da Albanci na Kosovu i Metohiji imaju pravo da se opredele kuda i kako žele. Ali mi na to danas, sasvim u skladu sa našim teoretskim stavom, gledamo ovako: Albanci u Kosovu i Metohiji su sastavljeni od raznih slojeva, koji nemaju iste težnje i interese, pa prema tome ne mogu ni ići istim putem. Razni petokolonaši... postavljaju pitanje Velike Albanije, pitanje prisajedinjenja Kosova i Metohije ovoj i ovakvoj Albaniji ili Albaniji koja - kako oni hoće - ne bi bila jedna istinski demokratska tvorevina... Sasvim je drugi slučaj sa albanskim narodom, s narodnim masama na Kosovu i Metohiji. Njihovim interesima, njihovoj budućnosti na Kosovu i Metohiji i budućnosti same Albanije odgovara stvaranje snažnog oružanog narodno-oslobodilačkog pokreta protiv nemačkih zavojevača, koji je jedina garancija i za srećnu budućnost albanskog naroda.

(...)

Drug Milo nema pravo kada tvrdi da bi naša (i albanska) Partija trebala da izmeni svoj stav po pitanju Kosova i Metohije i kada Kosovo i Metohiju upoređuje sa Istrom i sl. Naša partija je imala i ima pravilan stav i podupire i podupiraće svaki stvarno demokratski nacionalni pokret koji vodi slabljenju imperijalizma... Zato je i razumljivo da su u pitanju Istre i drugih krajeva zainteresovane sve reakcionarne klike i da mi to pitanje nismo smeli ostaviti po strani... Sasvim je drugi slučaj sa Kosovom i Metohijom, u vezi sa čime razne reakcionarne klike pokušavaju da ometu tamo oružani ustanak protiv okupatora i prikažu naš pokret kao velikosrpski...⁹²

•••

⁹¹ Isto, str. 432.

⁹² Isto, str. 430-431.

Dedijer daje ove podatke:

"CK KPJ uputio je pismo CK KP Albanije, 25. oktobra 1943, u kome se daje odgovor na pitanje kakav stav treba zauzeti u pogledu Kosova i Metohije. U njemu se kaže:

'Iz pisma druga Tita vidite i kakav je njegov stav po pitanju onog dijela Albanije koji je pripao Jugoslaviji i kakav stav trebate imati prema tom dijelu Albanaca...

Postavljati danas pitanje prisajedinjenja, to stvarno znači liti vodu na mlin raznih reakcionara, pa i samog okupatora, koji hoće da ometu oružanu borbu naroda raspirivanjem za njih bezopasnog i neaktuelnog pitanja, jer kako se može stvoriti zaista demokratski narodnooslobodilački pokret Albanaca na Kosovu i Metohiji, pa i u Albaniji, ako ne u oružanoj borbi protiv nemačkih zavojevača i njegovih slugu... Sasvim je drugi slučaj sa Kosovom i Metohijom u vezi sa čime razne reakcionarne klike pokušavaju da ometu tamo oružani ustanak protiv okupatora i prikažu naš pokret kao velikosrpski. Samo oružana borba protiv okupatora može jasno pokazati što ko hoće i iskovati stvarnu demokratiju i bratstvo naroda, a nije ni potrebno naglašavati da između nas i demokratske antiimperijalističke Albanije to pitanje ne može biti problem. Danas kod albanskog naroda na Kosovu i Metohiji treba razvijati bratsku ljubav prema herojskim narodima Jugoslavije i zajedničku borbu protiv nemačkih zavojevača. Samo u takvoj borbi može albanski narod upoznati da narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji nije i ne može biti njegov neprijatelj, nego prijatelj i suborac u borbi za lepšu budućnost i jednih i drugih. Nova Jugoslavija koja nastaje biće zemlja slobodnih naroda, pa prema tome u njoj neće biti mesta nacionalnom ugnjetavanju ni albanskih manjina. Ali, da bi se to uvidelo i izvojevalo, da bi se izvojevala i sama slobodna Albanija, treba se - ponavljam - pre svega boriti protiv nemačkih zavojevača i njegovih slugu. To je prvi i najvažniji zadatak za vas i za nas".⁹³

Zatim Dedijer iznosi ovo:

"Jedno od pitanja koje se postavljalo u odnosima između Jugoslavije i Albanije bilo je i pitanje sudbine Kosova. Tu je bilo pojedinačnih inicijativa i s jedne i s druge strane, kao i na samom Kosovu. Moša Pijade, veliki pobornik federacije Jugoslavije i Albanije, predlagao je na primer, da se u planovima za novu zgradu federacije na Novom Beogradu odmah unese gradnja sedam kabineta: za šest jugoslovenskih republika i Albaniju. Titov ključni stav o takvim inicijativama o Kosovu bio je da najpre treba rešavati krupna strategijska pitanja i jedne i druge države, a da će vreme doneti svoja rešenja.

U proleće i leto 1944. godine Tito je više puta uzimao u razmatranje pitanje Kosova. A naročito u razgovorima s Kardeljem, Rankovićem, u čijim su rukama bile sve operativne veze sa Albanijom, i Baka-

⁹³ Dedijer Vladimir, Novi prilozii za biografiju J. B. Tita, 1981., str. 900-901.

rićem, koji je tada došao na Vis, i zajedno sa Kardeljem razrađivao smernice međunarodne politike nove Jugoslavije. Tito tada nije želeo da o pitanju Kosova donosi bilo kakve odluke. Okupatori su još bili u Jugoslaviji, a naročito su bile snažne nemačke trupe u Srbiji, gde je Draža Mihailović prešao u otvorenu kolaboraciju sa Nemcima. Kao što smo videli, pojedini američki savetodavci pri štabu Draže Mihailovića otvarali su i mogućnost iskrcavanja savezničkih trupa, naročito preko Grčke, na Balkan, koje bi došle i u Srbiju i tako pomogle ponovnom uspostavljanju monarhije i hegemonističkog državnog uređenja Jugoslavije.

Zato je jedna od velikih Titovih briga bila da narodnooslobodilački pokret u Srbiji pomogne slanjem najelitnijih svojih divizija, što je i ostvareno u avgustu 1944. godine. To je bila jedna od najsmelijih Titovih operacija, jer je poslao Peka Dapčevića sa 50 hiljada odlično naoružanih boraca koji su se u Srbiji prosto uklinili između dve grupe nemačkih armija.

Neposredno pre otpočinjanja partizanskog pohoda na Srbiju, Tito je razgovarao s Kardeljem i Bakarićem i o pitanju Kosova. Vladimir Bakarić mi je, 8. juna 1981. godine, potvrdio da su se takvi razgovori vodili. Pomenuo je i jednu Kardeljevu misao o tome:

- Još se ne sme donositi nikakva odluka o Kosovu, jer bi to pokvarilo strategijske planove naše borbe. Ako bi se donela bilo kakva odluka o Kosovu, na osnovu apstraktnog shvatanja principa prava na samoopredeljenje do oцепljenja, to bi ogromno oslabilo našu borbu u Srbiji i dalo bi neobično snažne argumente srpskoj buržoaziji i Draži Mihailoviću. Oni bi nas optužili da cepamo Jugoslaviju. U to doba mi još nismo Srbiju ni imali, a bez Srbije ne bismo imali ni Jugoslaviju, niti bismo mogli izgrađivati socijalizam. Zato neka ostane stanje kako jeste, jer u današnjoj konstelaciji su i Rusi i Englezi i Grci, a i Srbi, protiv bilo kakve federacije s Albanijom.

... Sreten Žujović je, takode, izišao sa svojim planom. On je prihvatao ideju federacije sa Albanijom, a smatrao je da Kosovo treba podeliti na dva dela: Metohiju sa gradovima Peć, Dakovica, Prizren i drugima, do Kosova Polja, dati Albaniji, a Kosovo, zaključno sa Kosovskom Mitrovicom i Podujevom, priključiti Srbiji.

Na osnovu onoga što ja znam - a ovde mi nedostaju mnogi ključni dokumenti - Titov stav o pitanju Kosova u to doba sastojao se u tome da budućnost Kosova treba rešavati u sklopu odnosa između Jugoslavije i Albanije na određenoj međunarodnoj konstelaciji. Posebno ukoliko dođe do stvaranja federacije između dve države".⁹⁴

⁹⁴ Isto, str. 902-904.

Oružana pobuna na Kosovu jeseni 1944. godine

U jesen 1944. godine na Kosovu i u Metohiji izbila je *oružana pobuna*. Radošin Rajović u svojoj knjizi kaže, između ostaloga:

"Front kontrarevolucije bio je dosta jak i žilav. Pobunjenici su bili do zuba naoružani, imali su dobro organizovane štabove, a odlično su poznavali terene po kojima su se kretali. Oni su ozbiljno ugrožavali narodnu vlast, njen dalji razvoj i delovanje, kao i obnovu privrednog i društvenog života, a u nekim mestima ugrožavali su čak i opstanak jedinica NOVJ.

U Metohiji je, posle likvidiranja pobunjeničkih snaga kod Junika i Dečana otpor uglavnom ubrzo likvidiran, ali na Kosovu je situacija bila sasvim drukčija, jer su pobunjenici uspeali da tamo mobilišu skoro celokupno odraslo albansko stanovništvo za obranu 'granica' Velike Albanije.

Za ugušenje pobune i razbijanje pobunjeničkih snaga Operativni štab za Kosovo i Metohiju je angažovao značajne snage i vodio dosta uspešnih operacija, ali su snage kontrarevolucije početkom februara 1945. bile još dosta jake".⁹⁵

I nastavlja dalje:

"... Maršal Tito je u svojstvu vrhovnog komandanta doneo 8. februara 1945. dve naredbe.

(...)

Drugom naredbom (str. pov. br. 31.) Tito je naredio:

'1. da se na Kosovu i Metohiji zavede i uspostavi Vojna uprava koja će biti organ vojne državne vlasti u pomenutoj oblasti.

2. Za komandanta Vojne uprave Kosova i Metohije postavljam pukovnika Savu Drljevića..."⁹⁶

"Pošto je obavila zadatke koji su joj postavljeni, Vojna uprava je juna 1945. ukinuta".⁹⁷

⁹⁵ Rajović Radošin, nav. delo, str. 186.

⁹⁶ Isto, str. 180.

⁹⁷ Isto, str. 190.

U proleće i leto 1944. godine Tito je više puta uzimao u razmatranje pitanje Kosova. A naročito u razgovorima s Kardeljem, Rankovićem, u čijim su rukama bile sve operativne veze sa Albanijom, i Baka-

⁹⁸ Danjer-Vlačić, Novi pogled na biogradijsku J. B. Tita, 1981., str. 300-301.

Rezolucija Oblasne narodne skupštine o prisajedinjenju Srbiji

10. jula 1945. godine Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije donela je sledeću

Rezoluciju

(...)

Danas šiptarsko stanovništvo uživa stvarnu ravnopravnost i ima sve mogućnosti da u tesnoj saradnji sa Srpskim i Crnogorskim stanovništvom i uz pomoć demokratske Srbije i cele demokratske Federativne Jugoslavije založi svoje snage za svoj pogodni kulturni razvoj i ekonomski i društveni napredak.

(...)

Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije jednodušno izjavljuje da stanovništvo ove oblasti, isto kao i svi narodi Jugoslavije nije nikada priznalo raskomadanje svoje oblasti, izvršeno od okupatora, niti raskomadanje Jugoslavije, te daje izraza želji celokupnog stanovništva oblasti da ova bude priključena federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo. Narod ove oblasti uveren je da će u narodnoj vladi Srbije naći punu zaštitu, te da će od narodne vlasti cele Jugoslavije biti svesrdno pomognut u svom političkom, nacionalnom, ekonomskom i kulturnom podizanju, a pretstavnici oblasti u Narodnoj skupštini Srbije i u AVNOJ-u doprineće svim svojim silama izgradnji demokratske Srbije i Demokratske Federativne Jugoslavije".⁹⁸

⁹⁸ Isto, str. 458-459.

Rezolucija Oblasne narodne skupštine jeseni 1944. godine

U jesen 1944. godine

10. jula 1945. godine
"Front kontrarevolucije"
do zuba narušavali su nam, i narušavaju do zuba
su poznavali terene po kojima su se kretali. Oni su
agrovani narodnu vlast, i razvoj i otklanjanje, kao i
Danas sijaćemo svinovine i druge životinje u
sve mogućnosti da u jednoj saradnji sa
ekonomijom i uz pomoć demokratske
ekonomije Jugoslavije, svoje snage za
bila sasvim drukčija, jer
skoro celokupna okna od
Vojne Albanije.

Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije
da ustanovi ove oblasti, i da
militarna priroda i komandant
mili. i komandant
stanovništva oblasti da ova bude
njen sastavni deo. Narod ove oblasti
vlasti Srbije nađ puniti zaštitu, te da
staviti pri stvarno pomoć u
ekonomskom i kulturnom
dnoj skupštini Srbije i u AVNOJ-u
gradnji demokratske Srbije i
vijeće narodne

1. da se na Kosovu i Metohiji uvede i uspostavi Vojna uprava, koja će biti organ vojne državne vlasti u pomenutoj oblasti.

2. Za komandanta Vojne uprave Kosova i Metohije postavljamo pukovnika Savu Drjevića...

"Pošto je obavila zadatke koji su joj postavljeni, Vojna uprava je juna 1945. ukinuta".

95. Rajović Radošić, nav. delo, str. 190.
96. Isto, str. 180.
97. Isto, str. 190.

Literatura

- Bogdanović Dimitrije*, Knjiga o Kosovu, Beograd, 1984.
Bogdanović Dimitrije, Razgovori o Kosovu, Beograd, 1986.
Dedijer Vladimir, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Beograd, 1947.
Dedijer Vladimir, Novi prilozi za biografiju J. B. Tita, knjiga 2, 1981.
Križeva Miroslav, Deset krvavih godina, Sloboda, Beograd, 1977.
Magovac Božidar, O Albancima i o Albaniji, Zagreb, 1941.
Obradović Milovan, Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu, 1918-1941, Priština, 1981.
Rajović Radošin, Autonomija Kosova, Beograd, 1988.
Tucović Dimitrije, Sabrana dela, Beograd, 1980.
Di Braun, Sahranište mi srce kod ranjenog kolena, Srpska književna zadruga, Beograd, 1983.
Peta zemaljska konferencija KPJ, Komunist, Beograd, 1980.
Enciklopedija Jugoslavije, Jugosl. leks. zavod, Zagreb.
Opća enciklopedija, Jugosl. leks. zavod, Zagreb.
Boljšaja sovjetska enciklopedija, Moskva, 1974.
Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.
Proleter, Organ CK KPJ, 1930, 1941 i 1942.
"Radničke novine", Beograd, 1920.
"Politika", 1974.
"Radnik", Organ sindikata Srbije, 1951.
"Vestf", List za narod užičkog kraja, 1954.
"Vreme", Beograd, 1924.
"Pravda", Beograd, 1924.
"Vesnik", List svešteničkog udruženja, 1929.
Mladina, 1988.

Igor Bevcar

Sekretar uredništva

Tonči Kuzmanič

Naslov uredništva

Beethovnova 9, Ljubljana, tel. (061) 210-332

Tehnična ureditev

Peter Žebre

Računalniško oblikovanje teksta

DO Mikro Ada, sektor za namizno založništvo

Mosini trg 13/1, Ljubljana

Tisk

ČOP Delo

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74

z dne 14. 3. 1974 je revija opravičena
 temeljnega davka od prometa proizvodov.

Srbija i Albanci

Knjiga druga

Časopis za kritiko znanosti
127 (izredna številka) 1989

Izdajata

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične
mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajateljski svet

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik,
Marjan Pungartnik, Branko Gregorčič,
Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn,
Igor Omerza, Leo Šešerko

Uredništvo

Igor Bavčar, Srečo Kirn, Milan Balažic,
Andrej Klemenc, Bojan Korsika,
Bogomir Kovač, Lev Kreft, Mitja Maruško,
Igor Omerza, Janez Janša, Leo Šešerko,
Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarič,
Vekoslav Grmič

Glavni urednik

Bojan Korsika

Odgovorni urednik

Igor Bavčar

Sekretar uredništva

Tonči Kuzmanič

Naslov uredništva

Beethovnova 9, Ljubljana, tel. (061) 210-332

Tehnična ureditev

Peter Žebre

Računalniško oblikovanje teksta

DO Mikro Ada, sektor za namizno založništvo
Mestni trg 13/1, Ljubljana

Tisk

ČGP Delo

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74
z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena
temeljnega davka od prometa proizvodov.

Štija i Albanci

Knjiga druga

Časopis za kulturo znanosti
137 (izdavaš štija) 1988

Izdajatelj

Univerzitetni koncerni Zvezne socialistične
republike Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajateljski svet

Dr. Andrej Kim (predsednik), Vito Potonjak,
Mojca Pungartnik, Borisa Gregorc,
Cvet Bošković, Igor Bavčar, Srečo Kim,
Igor Omrcina, Leo Ščernik

Uredništvo

Igor Bavčar, Srečo Kim, Milan Babič,
Andrej Klavžar, Bojan Korošec,
Bogomir Javše, Lcv Krcelj, Milja Maruškin,
Igor Omrcina, Janca Janša, Leo Ščernik,
Samo Šušter, Peter Wieser, Stanka Zarič,
Vilhelma Ormš

Glavni urednik

Bojan Korošec

Odgovorni urednik

Igor Bavčar

Sekcijski uredniki

Toni Kuzmanič

Naslov uredništva

Bečihovova 9, Ljubljana, tel. (061) 210-333

Tehnična urednica

Petar Žebec

Računalniško oblikovanje teksta

DO Mirko Ada, sektor za namizno založništvo

Mestni trg 13A, Ljubljana

Tisk

ČOPDob

Po mnenju RS za prevozo in kulturo št. 421-1/74

z dne 14. 3. 1974 je revija opredeljena

temeljneje davila od pravnika proizvedov.

časopis
za
kritiko
znanosti

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

949.711.5"1944/1989"
327(497.11:496.5)"1944/1989"

SRBIJA i Albanci / [glavni urednik Bojan Korsika]. -
Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1989-

Knj. 3 : Pregled politike Srbije prema Albancima
od 1944. do 1989. godine. -
[1. izd.]. - 1989

1. KORSIKA, Bojan

